T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

AGİT MİNSK GRUBU, DAĞLIK KARABAĞ VE BÖLGENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

AHMET DEMİR

İstanbul, 2018

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

AGİT MİNSK GRUBU, DAĞLIK KARABAĞ VE BÖLGENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

AHMET DEMİR

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ALAEDDİN YALÇINKAYA

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi AHMET DEMİR'nın AGİT MİNSK GRUBU, DAĞLIK KARABAĞ VE BÖLGENİN EKONOMİ POLİTİĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.06.2018 tarih ve 2018-16/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu ile~~ Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..19...../..06...../...2018...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ALAEDDİN YALÇINKAYA	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi ARZU AL	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MİTHAT BAYDUR	

ÖZET

AGİT MİNSK GRUBU, DAĞLIK KARABAĞ VE BÖLGENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Güney Kafkasya bölgesindeki istikrar ve güven ortamını tehdit eden, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri olumsuz etkileyen en önemli sorunlardan biri Azerbaycan ile Ermenistan arasında var olan ve yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişe sahip olan Dağlık Karabağ sorunudur. Rusya'nın Kafkasya bölgesine yönelik politikaları ile doğrudan ilişkili olan Dağlık Karabağ sorunu, 90'lı yılların başında etnik anlaşmazlıklardan kaynaklanan bölgesel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ancak kısa bir süre içerisinde küresel bir sorun haline gelen Dağlık Karabağ meselesi , küresel alanda güç mücadelesi içerisinde olan bütün aktörlerin yakından takip ettiği bir sorun haline gelmiştir.

Dağlık Karabağ bölgesinde meydana gelen çatışmaların sonucunda Karabağ da dahil olmak üzere Hukuken Azerbaycan toprağı olan yerlerin yüzde yirmisi Ermenistan tarafından işgal edilmiş, bir milyondan fazla insan mülteci konumuna düşmüştür. AGİT bünyesinde kurulmuş olan Minsk Grubunun çözüm arayışlarına rağmen 2018 yılı itibarıyla sorun halen çözüme kavuşturulamamıştır. Bunun birçok farklı sebebi olsa da Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumları en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenleri , çatışmanın tarafı olan bölgesel ve küresel aktörlerin soruna yönelik yaklaşımları , Sorunun çözüme kavuşturulması için uluslararası alanda ortaya konulan çabalar ve çözümün önündeki engeller incelenerek kalıcı bir barışın sağlanmasının şartları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, AGİT Minsk Grubu, Ermenistan, Dağlık Karabağ.

ABSTRACT

OSCE MİNSK GROUP, NOGORNO KARABAKH, ECONOMY POLITICS OF THE REGION

Threatening the environment of stability and confidence in the southern Caucasus region, one of the most important problems that adversely affect the economic, political and cultural relations between the countries of the region is the problem of Nagorno-Karabakh, which exists between Azerbaijan and Armenia and has a history of about two hundred years.

Russia's policy towards the Caucasus region is associated directly with the Nagorno-Karabakh issue, at the beginning of the 90s as a regional problem However, the Nagorno-Karabakh issue, which soon became a global problem, has become a matter of close scrutiny by all actors in the global arena of power struggle caused by ethnic disputes.

As a result of the conflicts in the Nagorno-Karabakh region, twenty percent of Azerbaijani territories legally including Karabakh were occupied by Armenia and more than a million people became refugees. Despite the search for solutions of the Minsk group, which was established within the OSCE, the problem resolution was not resolved by 2018. Although there are many different reasons for not solving the problem, the irreconcilable attitudes of Armenia are the most important factor.

In this study, the historical roots of the Nagorno-Karabakh conflict, the approaches of the regional and global actors, which are the sides of the conflict, and the obstacles in the international arena for resolving the problem, and the obstacles to the settlement will be examined and the conditions for achieving a lasting peace will be revealed.

Key Words: Azerbaijan, Osce Minsk Group, Armenia, Nogorno- Karabakh

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 : Azerbaycan'ın GSYİH Değerlerinin Yıllara Göre Dağılımı 13

Tablo 2 : Azerbaycan'da Yetiştirilen Bazı Hayvansal Ürünlerin Yıllara Göre Üretim Miktarları 16

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AGİK	Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE)
AGİT	Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BTC	Bakü- Tiflis – Ceyhan Petrol Boru Hattı
IMF	Uluslararası Para Fonu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖB	Özek Bölgesi
ÖC	Özerk Cumhuriyet
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET i
ABSTRACT iii
TABLO LİSTESİ iv
KISALTMALAR v
1. GİRİŞ 1
2. AZERBAYCAN-ERMENİSTAN CUMHURİYETLERİ ve DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK BÖLGESİ 7
2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti 7
2.1.1. Ülkenin Bağımsızlığı ve Tarihsel Gelişimi 8
2.1.2. Ülkenin Sosyal Ve Siyasi Yapısı 10
2.1.3. Ülkenin Ekonomik Yapısı 12
2.2. Ermenistan Cumhuriyeti 21
2.2.1. Ülkenin Bağımsızlığı Ve Tarihsel Gelişimi 22
2.2.2. Ülkenin Sosyal ve Siyasi Yapısı 24
2.2.3. Ülkenin Ekonomik Yapısı 24
2.3. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi 27
2.3.1. Bölgenin Özerkliği ve Tarihsel Gelişimi 28
2.3.2. Bölgenin Sosyal Ve Siyasi Yapısı 30
2.3.3. Dağlık Karabağ'ın Ekonomik Yapısı 31
3. ETNİK DÜĞÜMDEN KÜRESEL KÖRDÜĞÜME DAĞLIK KARABAĞ SORUNU 34
3.1. Dağlık Karabağ Meselesinin Tarihsel Kökenleri 34
3.1.1. Sorunun İlk Ortaya Çıkışı 35
3.1.2. Sorunun Gelişme Evreleri 37
3.1.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Dağlık Karabağ Meselesi 47

3.1.4. Azerbaycan Siyasetinde Dağlık Karabağ Meselesi..... 49
4. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK POLİTİKALARI VE KARARLARI 60
4.1. Rusya 60
4.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)..... 65
4.3. Türkiye..... 68
4.4. İran..... 72
4.5. Birleşmiş Milletler (BM) 75
4.6. Avrupa Birliği (AB)..... 80
4.7. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) 83
4.7.1. AGİT Minsk Grubunun Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Tutumu 84
4.7.2. Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler..... 87
4.8. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)..... 90
5. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ 91
6. SONUÇ 98
KAYNAKÇA..... 104

1. GİRİŞ

Dağlık Karabağ meselesinin geçmişini ve bugününü anlatmaya başlamadan önce literatürde birtakım karışıklıklara sebebiyet verebilecek olan bir detayı burada açıklamak faydalı olacaktır. Zira Dağlık Karabağ ile Karabağ kelimeleri coğrafi açıdan aynı alanları ifade etmemektedir. Karabağ olarak adlandırılan bölge Aras Irmağı ile Kür Irmağı arasında bulunan ve Ermenistan'da bulunan Sevan Gölü'nün yakınlarında yer alan bir bölgedir. Karabağ yaklaşık olarak on sekiz bin kilometrekare toprağa sahiptir. Bu bölge içerisinde yer alan ve bu alan içerisinde yaklaşık olarak 4.300 kilometrekare kadar yer işgal eden bir başka bölge daha vardır ki, dağlık olmasının yanı sıra son derece stratejik bir öneme sahip bir bölgedir burası. İşte bu bölgeyi Ruslar Dağlık Karabağ olarak adlandırmışlardır. Günümüzde, bu bölgede egemenlik iddiasında bulunun Ermeniler ile geçmişten günümüze kadar bu alan zaten kendi ülkesinin bir parçası olan Azerbaycan Devleti arasında siyasi, askeri anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmaktadır.

Tezin konusu oluşturan ve günümüzde hala önemli bir yere sahip olan Dağlık Karabağ sorunu literatürde ve günlük ifadelerde kolaylık sağlaması açısından kısaca Karabağ Sorunu olarak adlandırılmaktadır. Bahsi geçen Karabağ vilayeti ise Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Laçin, İsmailli, Kelbeçer ve birkaç küçük rayon tarafından çevrelenmiş olan fiziki olarak küçük bir toprak parçasıdır. Ermeniler ise bu bölgeyi genel olarak "Artsakh" olarak adlandırmaktadırlar.

1990'lı yılların başında ortaya çıkan yeni gelişmeler ve öncesinde meydana gelen birtakım birikimler neticesinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkmasının ardından hem eski Sovyet alanlarında hem eski Yugoslavya topraklarında hem de dünyanın birçok farklı bölgelerinde küçük , orta veya büyük ölçekli siyasi ve askeri çatışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu çatışmalar sadece dünya ülkelerinin gündemini oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve uluslararası alanda ortaya çıkan sorunların büyük devletlerin lehine olacak şekilde şekillendirilmesinde aktif rol alan Uluslararası Örgütlerin de gündemini oluşturmuştur.

90'lı yıllarda meydana gelen çatışmaların temelinde yatan sebepler genellikle etnik ve dinsel azınlıkların sorunları ile yayılmacılık ve saldırganlık siyaseti uygulamak isteyenlerin politikaları olmuştur. Meydana gelen bu sorunlar bölgesel anlamda birtakım insan hakları ihlallerine ve ekonomik sorunlara yol açmakla beraber hem ortaya çıktığı bölgenin hem de uluslararası alanın güvenliğini ve istikrarını da tehdit etmiştir.

Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından ortaya çıkan ve dünya gündemini sürekli meşgul eden bölgesel sorunlardan biri de kısaca ve yaygın olarak kullanılan adıyla "Dağlık Karabağ" sorunudur. Dağlık Karabağ sorununun temelinde, hukuken Azerbaycan toprağı olan alanlarda Ermenilerin de birtakım egemenlik hakkı iddia etmeleri yatmaktadır. İlk bakışta Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden, bölgesel ve küçük çaplı bir sorun gibi görünmekte olan Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya'nın stratejik önemi ve bu coğrafyada bulunan doğal enerji kaynaklarının bolluğu gibi birtakım sebepler nedeniyle küresel anlamda güç olma kaygısı ve iddiası taşıyan devletlerin ilgi odağı olan uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Dağlık Karabağ Sorunu, aslında 1800'lü yılların başında Jeostratejik öneminin de vermiş olduğu bir gerekçeyle bölgenin Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesiyle başlamış bir sorundur. 19. Yüzyılın başlarındayken dahi, bugün üzerinde Karabağ ve Ermenistan bulunan topraklarda yaşayan nüfusun çoğunluğunu Türk kökenli halklar oluşturuyordu. Bu bölgede var olan Ermeni nüfusu ise yok denecek kadar azınlıktaydı. O dönemlerde Ermeni unsurlar genellikle Anadolu'da ve İran bölgesinde yaşıyorlardı. Karabağ ise o dönemde nüfusunun büyük çoğunluğu Azeriler tarafından oluşturulmuş olan bir hanlık idi.

Dağlık Karabağ bölgesinin Rusya İmparatorluğu açısından arz etmiş olduğu önem daha 1800'lü yılarda Rus Çarları tarafından ortaya konularak bu bölgenin Anadolu'nun ve İran'ın Türkistan bölgesine açılabilecek olan muhtemel kapısı olduğu düşünülmüştü. Dolayısıyla Rusya İmparatorluğu için adeta bir kale konumunda olan Dağlık Karabağ Bölgesi, Kafkasya'nın kontrol edilmesi ve I. Petro döneminden bu yana gerçekleştirilmek istenen Sıcak denizlere inme politikasının hayata geçirilmesi bağlamında değerlendirildiğinde son derece stratejik bir öneme sahipti. Bu minvalde Rusya, Kafkasya'yı ele geçirmek ve ele geçirdikten sonra da bölgenin sevk ve idaresini

kolaylaştırmak amacıyla, Karabağ ve çevresinin demografik yapısını değiştirme amacı gütmüştür. Bu doğrultuda da bölgeye Ermeni nüfusu göç ettirme, bölgede yoğun bir nüfusa sahip olan Müslümanları da bu bölgeden gönderme politikalarını günümüze kadar uzun yıllar boyunca uygulamayı devletin temel politikalarından biri haline getirmiştir . Başka bir deyişle, Karabağ Bölgesinin etnik ve dini yapısını değiştirmek amacıyla hem Çarlık Rusya döneminde hem de SSCB döneminde Rusya tarafından Ermeniler bu bölgelere yerleştirilmeye devam etmiştir. Rusya İmparatorluğu bu amaç doğrultusunda özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde ve İran içerisinde yaşayan Ermeni nüfusu, Kafkasya bölgesine taşıma politikalarını hızlı bir şekilde planlamış ve hayata geçirmiştir.

Rusya'nın Ermeni iskân politikalarının bir sonucu olarak, Kafkasya'nın belli bölgelerinde özellikle de Karabağ'da yaşayan Müslüman halkların birçok kısmı yerlerini değiştirmek, göç etmek durumunda kalmışlardır. Göç etmek durumunda kalan Müslüman nüfusun bir kısmı Osmanlı Devletine bir kısmı da Azerbaycan'ın diğer bölgelerine gitmişlerdir. XIX. Yüzyıl boyunca devam eden Ermeni göçlerine rağmen Ermeni nüfusu Kafkasya'da kayda değer bir nüfus yoğunluğuna sahip olamamıştır. Ancak Balkan savaşları ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu topraklarında yaşayan 500.000 e yakın Ermeni'nin Kafkasya bölgesine taşınması ile bölgedeki Ermeni nüfusu yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Rusya'nın ilk dönemlerdeki temel hedefi, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman Nüfusu ile Ermeni nüfusu arasındaki farkı kapatmak olmuştur. Daha sonraki dönemlerdeki hedefi ise bölgede yaşayan Müslümanları azınlık durumuna düşürmek yönünde olmuştur. Rusya'nın yoğun çalışmalarına rağmen 1920'li yıllarda Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin Türklere oranı yüzde 30 seviyelerini geçememiştir.

Dağlık Karabağ bölgesinde 1980'lerde meydana gelen Azeri-Ermeni anlaşmazlıları, SSCB 'nin dağılmasının ardından bölge devletlerinin bağımsızlıklarını da kazanmalarıyla 1990 sonrasında askeri çatışmalar şeklinde şiddetini artırarak devam etmiştir. 1994 yılına gelindiğine Dağlık Karabağ ve çevresindeki iller Ermeni askerleri tarafından tedricen işgal edilmiştir. İşgallerin devam etmesinin ardından ABD başta olmak üzere Batılı devletlerden yardım talebinde bulunan Azerbaycan'ın bu tutumuna

karşılık Rusya devreye girerek inisiyatifi elden bırakmamak adına Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir ateşkes anlaşmasının imzalanması sağlamıştır. Dağlık Karabağ bölgesinde ortaya çıkan bu çatışmalar 1990'lı yılların en kapsamlı silahlı çatışmalarından biri olmuştur. Günümüzde ise Hukuken Azerbaycan'a ait olan toprakların yaklaşık %20'si Rusya'nın siyasi ve askeri desteğini de almış bulunan Ermeni askeri birlikleri tarafından işgal edilmiş durumdadır.

Bahsi geçen Ermeni işgallerinde evrensel insan haklarına ve uluslararası Hukuka aykırı olan birçok fiil, Ermeni askerleri tarafından bölge halkına uygulanmıştır. Bölgede yaşayan yüz binlerce Türk ve Müslüman halk, işkencelere ve katliamlara maruz kalmışlardır. Savunmasız durumda bulunan siviller özellikle Hocalı'da soykırıma varan katliamlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu çatışmalardan kaçan binlerce Azeri Türkü kendi vatanından göç etmek durumunda kalmıştır.

Dağlık Karabağ sorununun çözümünü sağlamak adına inisiyatif alan BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların, almış oldukları bağlayıcılıktan uzak ve sorunun asıl mahiyetinden kopuk olan kararları da Dağlık Karabağ sorununda köklü bir çözümün ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Dağlık Karabağ meselesinde işgalci konumunda olan dolayısıyla da haksız durumda bulunan Ermenistan, başta Fransa olmak üzere Tüm Avrupa nezdinde ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenirken Hukuken Dağlık Karabağ topraklarının maliki olan Azerbaycan, birçok haksız suçlamalara maruz bırakılmıştır. Sorunun çözümünün önündeki engellerden olan Ermeni diasporası ve Ermeni lobilerinin hem 1915 - sözde- Ermeni Soykırımı için hem de Dağlık Karabağ meselesi için uluslararası alanda yapmış oldukları yoğun çalışmalar günümüzde de devam ettirmektedir.

Dağlık Karabağ meselesine bir şekilde angaje olmuş olan ve bu sorun ile yakından ilgilenen devletler arasında Türkiye, Rusya, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve ABD bulunmaktadır. Yine aynı şekilde bu soruna ilgi duyan uluslararası örgütler de bulunmaktadır ve bunlardan en önemlileri Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'dır (AGİT).

Dağlık Karabağ sorunun çözümüne katkı sağlamak amacıyla oluşturulan AGİT Minsk Grubunun çözüm önerileri günümüze kadar olan süre içerisinde ciddi anlamda somut sonuçlar ortaya koyamamıştır. Bu tez çalışmasının da asıl konusunu oluşturacak olan, AGİT Minsk Grubunun çözüm arayışları ve bu arayışların genellikle gerçek bir çözümden uzak kalması, Dağlık Karabağ sorununun çeşitli boyutları, Sorunun ilk ortaya çıkışı ve tarihsel aşamaları , çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

AGİT'in uluslararası camia tarafından tanınan ve birtakım çalışmaları takdir edilen bir Uluslararası kuruluş olduğunu kabul etmekle beraber, AGİT bünyesinde kurulmuş olan Minsk Grubunun, Dağlık Karabağ sorunun çözümü konusunda gerekli hassasiyeti ve ciddiyeti sağla(ya)madığı ve Dağlık Karabağ coğrafyasında etkili olma gayreti içerisinde olan Küresel güçlerin politikalarının bir enstrümanı olmaktan kendini koruyamadığı, bu tezin temel varsayımları arasında yer almaktadır.

Tez çalışmamız giriş ve sonuç bölümlerinin haricinde iki bölümden meydana gelmiştir. Bu bağlamda öncelikle ilk bölümde sorunun doğrudan tarafları olan Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Bölgesi ile alakalı genel malumatlar verildikten sonra, sorunun asıl mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise, önceleri bölgesel bir sorun olan Dağlık Karabağ meselesinin nasıl küresel bir soruna dönüştüğü ortaya konulmaya çalışılacak ve tarafların bu sorundan ve çözüm çalışmalarından beklentilerinin neler olduğu tartışılacaktır. Sonrasında ise bu sorunun çözümü için özellikle AGİT Minsk Grubu tarafından gerçekleştirilmiş olan girişimlerin neler olduğu ve hangi sonuçlara ulaşıldığı değerlendirilecektir. Çözüm arayışları ve bunun önündeki engeller ortaya konulduktan sonra bölümün sonunda, Dağlık Karabağ'ı da içinde barındırmakta olan Güney Kafkasya bölgesinin Jeostratejik ve Jeoekonomik önemi, politik ekonomi açısından değerlendirilerek, Dağlık Karabağ sorununun küresel bir sorun haline gelmesinin altında yatan ekonomik ve politik sebepler incelenecektir.

Sonuç bölümünde de Dağlık Karabağ sorunun çözümünü sağlamak üzere ortaya konulan girişimlerin, gerçekten vakıaya mutabık olup olmadığı değerlendirilecek ve bu sorun hakkında geleceğe dönük birtakım öngörülerde bulunulacaktır.

Kısaca ifade etmek gerekirse bu çalışmanın konusu, Dağlık Karabağ Sorunu ve bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla ortaya konulan girişimleri , bölgenin Jeoekonomik ve Jeostratejik önemini de dikkate alarak incelemek, sorunun bugünkü durumunu ortaya koymak ve geleceği hakkında birtakım öngörülerde bulunmaktır.

Çalışmanın önemi ise, Tarihsel olayların ve gelişmelerin incelenmesinde en önemli kriterin objektif bir perspektifin varlığı olduğundan hareketle, Dağlık Karabağ Sorununu objektif açıdan değerlendirmek ve tüm kesimlerin görüşlerini ortaya koymak bu çalışmanın önemini artıracaktır. Ayrıca çalışmamızda bölgenin uluslararası politik ekonomi (UPE) açısından irdelenmesinin de doğal bir sonucu olarak bu alanda yazılan diğer eserlerden farklı bir bakış açısı ile siyasi ve ekonomik sorunlar, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında objektif bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Dağlık Karabağ meselesinin arka planında yatan gerçeklerden hareketle, bu bölgenin farklı kesimler için birçok farklı anlamlar ifade etmesi ve her devletin ya da grubun, Dağlık Karabağ Sorununu kendi çıkarları doğrultusunda kullanma gayreti içerisinde olması; ancak söylemlerde ise herkesin bölgede barışın sağlanmasını arzu ettiğini ifade etmesi, küresel arenada yaygınlaşan ikiyüzlü politikaların Güney Kafkasya'da zuhur etmiş halidir. Bu çalışmada, bölge hakkında çıkar politikaları yürüten devletler ve uluslararası örgütler mercek altına alınacak ve tarihi geçmişi itibariyle yaklaşık iki yüzyıldır devam eden bu sorunun asıl mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın yöntemi olarak da Türk Dil Kurumunun ve Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunun yazım kurallarına riayet edilecektir. Ayrıca, konunun aslına mutabık kalabilmek ve özünü kavratabilmek maksadıyla konu ile ilgili geniş çaplı bir literatür taraması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. AZERBAYCAN-ERMENİSTAN CUMHURİYETLERİ ve DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK BÖLGESİ

2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan devletine adını veren Azerbaycan kelimesinin köküne baktığımız zaman kaynaklar bizi Büyük İskender'e ve Büyük İskender'in uzun yıllar hizmetkârlığını yapan ve onun ölümünün ardından da Media'nın birçok vilayetlerine hükmeden Ahemeni'nin büyük komutanı Atropates'e kadar götürmektedir. Atropates Güney Azerbaycan'da bir devlet kurmuş ve bu devlete yunanca "Atropates'in Ülkesi" anlamına gelmekte olan Atropatane adı verilmiştir. Yunancada bu şekilde telaffuz edilen ve kullanılan bu kelime Arapça, Türkçe ve Farsça'da Azerbaycan olarak isimlendirilmiştir ve günümüze kadar da bu şekilde kullanılagelmiştir.[1]

Azerbaycan olarak adlandırılan bu coğrafyada eski çağlardan bu yana birçok hanedanlıklar, krallıklar ve devletler hüküm sürmüştür. Türk ve Arapların bu bölgeye nüfuz etmesinden önce bu bölgelerde en çok kullanılan dil Farsçanın çeşitli lehçeleriydi. Özellikle de 7. Yüzyılda bu bölgeye gerçekleşen Türk Göçleri ve hususiyle de Oğuz akınlarının sonucunda hem bölge nüfusunun Türkleşmesi hem de bölgede Türkçenin konuşulması artmaya başlamıştır. [2]

Günümüzde başkenti Bakü olan Azerbaycan'ın, para birimi Azerbaycan Manatı'dır. Ülkenin 2015 yılı itibariyle Gayrı Safi Milli Hâsılası (GSMH) 53 Milyar ABD Doları olarak belirlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet istatistik kurumunun 2016 tarihli elektronik nüfus sayımı istatistiki rakamlarına göre Azerbaycan nüfusu 9.757,812'dir. Etnik açıdan ülke nüfusunun yaklaşık yüzde doksanını (%91,6) Azerbaycanlılar oluşturmaktadırlar. Bu çoğunluğu %2 ile Lezgiler , %1.3 ile de Ruslar takip etmektedir. Azerbaycan'da yaşayan Rus nüfusu kadar da Ermeni bulunmaktadır.

[1] Gülşen Seyhan Alışık, " Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme" Okan Yeşilot (Ed.), **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** İçinde (141-189), İstanbul: Kitabevi Yayınları,2005,S.142.
[2] Akdes Nimet Kurat, Rusya **Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, S.323.

Azerbaycan nüfusunun geri kalan %4'lük kesimini de sırasıyla Talış, Avar, Türk, Tatar, Tat, Ukraynalı, Salur, Gürcü, Kürt, Yahudi ve diğerleri oluşturmaktadır.[3]

2.1.1. Ülkenin Bağımsızlığı ve Tarihsel Gelişimi

Sovyetler Birliğinin doksanlı yılların başında dağılmasının ardından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 30 Ağustos 1991 tarihinde Ülkenin bağımsız bir devlet olması gerektiği yönünde bir karar almıştır ve 18 Ekim 1991'de bu kararın fiilen yürürlüğe girmesiyle bağımsızlığını kazanmıştır. Üç Güney Kafkasya Cumhuriyetinden biri olan ve bu bölgenin kilit ülkesi konumunda olan Azerbaycan'ın, Kuzeyinde Rusya Federasyonuna bağlı özerk Dağıstan Cumhuriyeti, Kuzeybatı kısmında Gürcistan, Batı bölgesinde ise Ermenistan bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın güneyinde kalan İran ile Azerbaycan'ın etnik dinsel ve ticari açıdan birçok önemli bağları bulunmaktadır. Azerbaycan'ın doğusunda ise zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar Denizi bulunmaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de Türkiye Ermenistan ve İran devletlerinin ortasında kalan hukuki olarak da Azerbaycan toprağı sayılan bir birimdir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bu iki ülkenin arasına toprakları dahil olmuş olan Ermenistan Devleti bozmaktadır. Dağlık Karabağ (Yukarı Karabağ) özerk bölgesi ise Hukuken, Nahçıvan sınırı sebebiyle Türkiye ile komşu ülke konumunda bulunan Azerbaycan'a ait toprak parçasıdır. Ancak SSCB'nin doksanlı yılların başında dağılmasının ardından, Rusya ve İran tarafından yoğun bir şekilde desteklenen Ermeni askeri birlikleri tarafından bu bölge yoğun işgallere maruz kalmıştır.[4]

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olmasının yanı sıra burada kısaca şunu ifade etmekte fayda görüyorum, Sovyetler Birliği daha henüz dağılmadan – dağılma süreci başlamadan - önce Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin statüsünü tartışma konusu haline getirmiş ve fiili olarak da işgal girişimlerini başlatmıştır. 1994'den günümüze Ermeni askeri birlikleri

[3] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ,Bölgeler-Ülke Künyesi,2016, Http://Www.Mfa.Gov.Tr/Azerbaycan-Kunyesi.Tr.Mfa, (28.12.2016).
[4] Alaeddin Yalçınkaya, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler**, 1.Baskı ,Ankara: Lalezar Kitabevi , 2006, S.114.

tarafından Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'si siyasi askeri ve ekonomik araçlarla işgal altına alınmış bulunmaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Ekim 1991'de hukuken bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ile içinde bulunduğu çatışma hali , siyasi ve askeri krizler sebebiyle serbest piyasa ekonomisine geçişte birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Ancak 1990'ların sonuna doğru enerji kaynaklarını doğru stratejilerle pazarlama yöntemlerini uygulamaya başlamasının da etkisiyle bu krizleri fırsata dönüştürmeyi öğrenmeye başlamıştır.

1991 yılının Ekim ayında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı ve ivedilikle çözmesi gereken birtakım sorunlar bulunmaktaydı. Bu sorunlar temel başlıklar halinde şu şekilde bir sıralanabilir:

Yönetim şekli olarak Demokrasi temeline dayanan ve milli değerlerine sahip çıkan modern bir Azerbaycan devletini kurmak,

Rusya Federasyonu ve İran tarafından doğrudan askeri yardımlar ve siyasi olarak destek alan Ermeniler tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarmak ve Azerbaycan topraklarının bütünlüğü yeniden sağlamak,

Özellikle yer altı kaynaklarının çıkarılması ve uluslararası pazarlara dağıtılması noktasında ülke menfaatine ekonomi politikalarının uygulamak ve enerji kaynakları ile diğer ekonomi birimlerinin Azerbaycan halkının refah seviyesini artıracak şekilde araçsallaştırmak,

Azerbaycan devletini çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak ve modern dünyanın bir parçası haline getirmek amacıyla uluslararası kuruluşlara ve küresel güçlere entegrasyonu sağlamak.[5]

İzleyen bölümde Azerbaycan siyasi hayatının daha detaylı anlatılacak olmasının yanı sıra modern Azerbaycan'ın kurulmasında, Azerbaycan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanmasında, bağımsızlık sonrasında da demokratikleşme

[5] Nazım Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü, 1.Baskı, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, S.12-17.

hareketlerinin ülke ve bölge şartlarına uygun bir şekilde seyretmesinde Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) büyük payı vardır. Azerbaycan Halk Cephesi'ni ortaya çıkaran temel fikirler , Sovyetler birliğinin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin ekonomik sorunlarını çözmeye ve Azerbaycan halkının toplumsal sorunlarını gündeme getirerek bu sorunları çözüme kavuşturma temelinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda AHC , Azerbaycan'da yerleşik bir demokratik düzeni sağlamayı ve devlet yönetimindeki tüm alanlarda hukuki düzeni hayata geçirmeyi amaçlamaktaydı. [6]

2.1.2. Ülkenin Sosyal Ve Siyasi Yapısı

18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da Haziran 1992 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlendi. Bu seçim sonuçlarına göre Komünist partiye mensup olan eski başkan Ayaz Muttalibov , yerini Ebulfez Elçibey'e bırakmak durumunda kalmıştır. Bu seçimin ardından Azerbaycan'da yeni bir lider ve yeni bir bakış açısının hakimiyeti ortaya çıkmıştır.Bu seçimlerde Ebulfez Elçibey'in seçim kazanmasında , Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenilerce işgal edilmeye başlanması ve Azeri halkın da bu işgallere karşı mevcut hükümetin gerekli adımları atmadığını düşünmesi de etkili olmuştur. Ancak AHC lideri Ebulfez Elçibey'in politikaları da Azerbaycan halkının en önemli meselesi olan Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda herhangi bir olumlu sonuç ortaya koyamamıştır. Elçibey'in uygulamış olduğu politikalar , Dağlık Karabağ konusunda olduğu gibi Azerbaycan ekonomisinin de içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ortadan kaldırmada da başarılı olamamıştır.[7]

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar olan süreçte hem siyasi hem de iktisadi anlamda ciddi manada istikrar sorununun varlığı şüphesiz tüm kesimler tarafından kabul görmekte olan bir gerçektir. Bu istikrarsızlığın temelinde neyin veya nelerin olduğu ise farklı yaklaşımlarla farklı sebeplere dayandırılmaktadır. Ancak ülkenin bu hale gelmesinde, Rus taraftarı Azerilerin ayrıca Karabağ'da ve ülkenin geri kalanında yaşayan Ermenileri destekleyen A.B.D , ve

[6] Ali Mesimov, "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan- Türkiye İlişkileri" , Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Avrasya Dosyası – Azerbaycan Özel - , **Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1 , (İlkbahar 2001), S.275-276.

[7] Ömer Göksel İşyar, Bölgesel Ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları Ve Karabağ Sorunu,1.Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları,2004,S.474-477.

Fransa başta olmak üzere batılı diğer devletlerin politikalarının payı olduğu önemli bir gerçektir.

Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik istikrarı sağlamak ve bunu sağlam temellere dayandırmak için İran ve Rusya'nın aleyhine, Türk-İslam coğrafyasının ise lehine çalışmalarıyla öne çıkan Azerbaycan'ın seçilmiş Cumhurbaşkanı Elçibey birçok engellemelerle karşı karşıya kalmıştır. Elçibey'in istikrar sağlama yolunda atacağı adımları şöyle sıralayabiliriz: [8]

1- Türk dünyasının bir bütün haline getirilmesi,

2- Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişkilerin derinleştirilmesi,

3- İran'ın tahakküm alanında bulunan Güney Azerbaycan'ın Kuzey ile birleştirilmesi,

4- Rusya'nın siyasi ve ekonomik nüfuzundan uzaklaşmak için Bağımsız Devletler Topluluğu'na Azerbaycan'ın dahil olmaması,

5- Bakü Petrol ve Madenlerinin pazarlanmasında Moskova yönetiminin devre dışı bırakılması.

Aslında Elçibey'in başarısız olmasının arka planında Rusya faktörünün olduğunu tahmin etmek çok da zor olmayacaktır. İşte bu faktörün de tesiriyle 1993'te Gence rayonunda bir silahlı direnişin meydana gelmesinin ardından Elçibey ve ona bağlı bazı yöneticiler Başkent Bakü'den ve devlet yönetiminden uzaklaşmak durumunda kalmışlardır. Elçibey'den boşalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna da Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini yürütmekte olan Haydar Aliyev getirilmiştir.[9] Siyasal sistem içerisinde başbakanı ve kabineyi cumhurbaşkanı atar ve bu bağlamda yürütmenin başında Cumhurbaşkanı bulunmaktadır.

2003 yılına kadar Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Haydar Aliyev, birtakım sağlık problemleri nedeniyle 2003 yılında gerçekleştirilen seçimlere

[8] Alaeddin Yalçınkaya, s.122-123.
[9] Ömer Göksel İşyar, s.476-479.

katılamayacağı için oğlu İlham Aliyev'i Cumhurbaşkanı adayı olarak göstermiştir ve onu desteklemiştir. Yapılan seçimi,geçerli oyların yaklaşık %85'ini alarak kazanan İlham Aliyev, halen Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir.

Günümüzde Azerbaycan'da aktif siyaset yapan partilerin sayısı on kadardır. Bunlardan en önemlisi ise hâlihazırda iktidarda bulunan *Yeni Azerbaycan Partisi*'dir. Vatandaş Hemreyliği Partisi, Anavatan Partisi, Adalet Partisi, Bütün Azerbaycan Halk Cephesi Partisi, Azerbaycan Demokratik Islahatlar Partisi de önemli partiler arasında sayılabilmektedir.

Azerbaycan anayasası 1995 yılında yapılan ve %91.9 oranında evet oyu alan bir referandum ile yürürlüğe girmesinin yanı sıra 26 Eylül 2016'da bu anayasanın 29 maddesinde 50'ye yakın değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerin tamamı referandum ile onaylanmıştır ve Cumhurbaşkanı yardımcısı kadrosunun oluşturulmasının yanı sıra cumhurbaşkanının 5 yıl olan vazife süresinin 7 yıla çıkarılması gibi birçok önemli yenilik Azerbaycan Anayasasına dahil edilmiştir.[10]

SSCB'nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan devletler içerisinde bulunan Azerbaycan'ın siyasi geçmişindeki zenginlik, kültürel yapısına da yansımıştır. Azerbaycan kültürü yüzyıllardır parlak bir geçmişe sahip olmasının yanı sıra Dede korkut hikayeleri, Kerem ile Aslı, Fuzuli gibi Türk-İslam kültüründe yer alan birçok figür ve destan kahramanları da bu kültürde oldukça meşhur bir yere sahiptir.

2.1.3. Ülkenin Ekonomik Yapısı

1991 yılında, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan , ilk yıllarda birçok problemle karşı karşıya kaldığı gibi bu sorunların en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz ekonomik sorunlardı. Zira bağımsızlık ilanından 1995 yılına kadar olan dönemde Azerbaycan ekonomisi genel itibariyle negatif değerlerde büyüme oranlarıyla karşı karşıya kalarak tam anlamıyla ülkede bir kaos ortamı oluşmuştur. Ülkenin 1991 yılı ile 1995 yılları arasında sahip olduğu Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) oranları yıllar bazında sırasıyla %7.8 , %22.6 , %23.1 , 19,4 ,

[10] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Siyasi Görünümü, 2016, Http://Www.Mfa.Gov.Tr/Azerbaycan-Siyasi-Gorunumu.Tr.Mfa, (30.10.2017).

%11,8 şeklinde eksi değerler alarak ,ekonomik çöküntünün durumunu en somut şekilde ortaya koymuştur.[11] Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren 2015 yılına kadar ülkenin GSYİH oranlarına ait verilere Tablo 1.'de ayrıntılı olarak yer verilmiştir. 1995 yılında Azerbaycan'ın Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile gerçekleştirmiş olduğu fonlar sayesinde ülke ekonomisine ait veriler eksi değerlerden artı değerlere doğru yumuşak bir geçiş yapmıştır. IMF ve Dünya Bankası ile ortaklaşa yürütülen fonlar ve politikalar neticesinde 1991'den 1995 yılına kadar olan dönemde yaklaşık %60 oranında bir gerileme yaşayan Azerbaycan ekonomisi, bu tarihten itibaren büyüme trendine girerek bölge'de yeni bağımsızlık kazanmış olan diğer ülkelere kıyasla ekonomisi en hızlı büyüyen ülke olmuştur. Azerbaycan ekonomisindeki bu büyümenin en önemli sebebi, IMF ve DB ile yürütülen fonlar neticesinde ülkeye gelen yabancı yatırım talebinin artması olmuştur. 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinin pozitif yönde hareket etmesinin bir diğer önemli sebebi de bu dönemde meydana gelen dünya petrol fiyatlarındaki artışlar ve inşaat sektöründeki yeni gelişmeler olmuştur.

Tablo 1
Azerbaycan'ın GSYİH Değerlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Milyar Dolar	Değişim Oranı
1991	8,79	-7,8
1992	4,99	-22,6
1993	3,97	-23,1
1994	3,31	-19,7
1995	3,05	-11,8
1996	3,18	1,3
1997	3,96	5,8
1998	4,47	10
1999	4,58	7,4
2000	5,27	11,1
2001	5,71	9,9
2002	6,24	10,6
2003	7,28	11,2
2004	8,68	10,2
2005	13,25	26,4
2006	20,98	34,5
2007	33,05	25,5
2008	48,85	10,8

[11] Nurullah Karaca ve Diğerleri, **"Azerbaycan Ülke Raporu"** , İstanbul: Serhat Kalkınma Ajansı, 2016, S.22.

2009	44,29	9,41
2010	52,9	5,0
2011	65,95	0,1
2012	68,73	2,2
2013	73,56	5,8
2014	75,2	2,8
2015	53	1,1

Kaynak : http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AZ , (28.01.2018).

Sovyetler Birliği döneminde kurulmuş olan merkezi ekonomik sistemin 1991 yılı itibariyle ortadan kalkmasından sonra bölge ülkelerinde serbest piyasa ekonomisine geçiş politikaları uygulanmaya başlamıştır. Azerbaycan ekonomisi de bu dönemde serbest piyasa ekonomisine geçme doğrultusunda politikalar üretmesine rağmen Azerbaycan ekonomisi de tıpkı bölgenin diğer aktörlerinde olduğu gibi birçok belirsizliklerle karşı karşıya kalmış ve bu belirsizlikler neticesinde ülkede üretim hacmi daralmış ve birçok reform hayata geçirilemeyerek akamete uğramıştır.[12] Her ne kadar sancılı bir dönem olsa da bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'da gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve yatırım politikalarındaki iyileştirmeler neticesinde Azerbaycan'a yabancı yatırımların önü açılmıştır. Bu bağlamda yabancı yatırımların çoğalması ve ülke ekonomik refahının artması kısmen de olsa sağlanmıştır.[13] Başka bir ifadeyle Azerbaycan'da bağımsızlıktan 1996 yılına kadar olan dönemde ülkenin Gayrı Safi Milli Hasılasında ciddi manada azalma olduğu gibi SSCB'den bağımsızlık kazanan ülkeler içerisinde üretim seviyesi en çok azalan ülke de yine Azerbaycan olmuştur. 1995 yılı sonrasında ise ülke genelinde ekonomide meydana gelen toparlanma ve ekonomik istikrarın sağlanmaya başlamasında ise Azerbaycan'da keşfedilen devasa petrol üretim sahalarının ve ülkeye giren yabancı yatırımların artmasının etkisi büyüktür. Bunun yanı sıra Azerbaycan ülke topraklarının yaklaşık yüzde yirmisinin tarım ürünlerinin ekim dikimi konusunda oldukça elverişli

[12] Hasan Selçuk, "Azerbaycan Bankacılığı" , Hasan Selçuk(Ed.), **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı** İçinde (43-70) , İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, S.44.
[13] Murad İskender, " Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü", Hasan Selçuk(Ed.), **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı** İçinde (15-41), İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, S.32.

olduğundan hareketle tarım sektörünün de ülke ekonomisine yaptığı olumlu katkılar unutulmamalıdır.

Azerbaycan'ın tarım politikalarını ve üretim kapasitelerini etkileyen, SSCB'den kalma uygulamalar neticesinde Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren 1995 yılına kadar olan sürede Azerbaycan topraklarının mülkiyeti şahıslara değil, devlete ait olmuştur. Tahıl ürünlerinin Azerbaycan için ifade etmiş olduğu stratejik önem nedeniyle ülke genelinde tarıma elverişli alanlarda üretilen tahıl ürünleri her geçen yıl biraz daha artarak devam etmiştir. Buradan hareketle Azerbaycan'ın sahip olduğu verimli topraklarda birçok tarımsal sanayi ürünü üretimi yapılırken aynı zamanda her türlü sebze ve meyve yetiştiriciliğinin de yapılabildiği sonucunu çıkarabiliriz. Ülke genelinde inşa edilen barajlar ve su kanallarının da etkisiyle toprakların yaklaşık %20 si, tahıl, yem bitkileri, tütün, pamuk vb. birçok tarım ürününün yetiştirildiği ekili dikili alanlardan oluşmuş durumdadır.

Azerbaycan, yer altı ve yer üstü doğal kaynakları açısından çok zengin olmasının da etkisiyle hem bölgesel güçlerin hem de Kafkasya'ya yönelik çıkar odaklı politikalar yürüten bölge dışı güçlerin odağında olan bir ülke olmuştur. Ülke, sahip olduğu bu doğal kaynakların yanı sıra Ön Asya, Orta Asya ve Orta Doğu arasında bulunan ticari ve tarihi yolların ortasında yer almasına bağlı olarak son derece önemli Jeostratejik bir öneme de sahiptir. Tarımdan sonra ülke genelinde en yaygın faaliyet olan hayvancılık, ülkenin kendi ihtiyacını karşılayacak kadar yaygın ve verimlidir. Tablo 2.'deki veriler incelendiğinde ülkede İpekböcekçiliği, Balıkçılık ve Havyar üreticiliği gibi ender üretimleri de içine alan birçok hayvansal üretim faaliyetlerinin yürütülmekte olduğu görülecektir. Azerbaycan'ın sahip olduğu verimli tarım arazileri ve uygun iklim şartlarına rağmen ülkenin gerçekleştirmiş olduğu tarım ve hayvancılık üretim kapasitesi , beklenilenin altında kalmakta ve bu potansiyelden yeterinde istifade edilememektedir. Bunun da en önemli sebepleri arasında , Makine-Ekipman imkanlarının yetersizliğini , kaliteli tohum kullanımı eksikliğini , zirai ilaçların ve tarım gübrelerinin yetersizliğini sayabiliriz.

Tablo 2
Azerbaycan'da Yetiştirilen Bazı Hayvansal Ürünlerin Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar / Ürünler	Et	Süt	Yumurta (Adet)	Yün	İpek	Bal	Balıkçılık
2010	244.900	1.535.800	1.178.600.000	15.600	10	1.900	45.315
2011	254.900	1.597.500	1.011.000.000	16.000	4	2.300	47.025
2012	276.000	1.695.600	1.226.700.000	16.200	3	2.400	57.667
2013	286.900	1.796.700	1.401.500.000	16.500	1	2.500	50.960
2014	291.200	1.855.800	1.562.700.000	16.800	1	2.400	50.067

Kaynak : Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Natıonal Accounts Of Azerbaıjan: Official publication,Bakü, 2017, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/, (02.10.2017).

Her ne kadar Azerbaycan ekonomisinde Tarım ve hayvancılık sektörü büyük öneme sahip olsa da ülkenin refah seviyesini artıran ve ekonomisinin büyümesinde en önemli etkiye sahip olan faktör, ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarının özellikle de petrol ve doğalgazın üretiminin ve satışının artırılması olmuştur. İlk defa 2000 yılında çift haneli büyüme rakamlarına ulaşabilen Azerbaycan bu dönemde sağladığı %11,1 oranındaki büyüme rakamıyla, yeni bağımsızlık kazanmış devletler içerisinde en fazla büyüme rakamına sahip olan ülke olmuştur.

Bağımsızlığının ilk yıllarında özellikle Dağlık Karabağ sorununa bağlı olarak Azerbaycan'ın yaşamış olduğu politik ve ekonomik krizlerin 1995 yılı itibariyle etkisini yitirmeye başlaması sonucunda ilerleyen yıllarda ülke ekonomisinde gözle görülür şekilde iyileşmeler gözlemlenmiştir. Zira 1995 yılı itibariyle 3.05 Milyar Dolar olan Azerbaycan GSYİH'sı 2015 yılı itibariyle 53 Milyar Dolar seviyelerine çıkmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere ülkedeki ekonomik verilerin bu denli artış yönlü olmasının temelinde, Azeri-Çıralı-Güneşli Petrol yataklarında petrolün, Şahdeniz doğalgaz yataklarında ise doğalgaz üretiminin artması ve buna bağlı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının ülke ihracat verilerini artırması ve benzeri sebepler bulunmaktadır.

Azerbaycan Petrol ve doğalgazın yanı sıra diğer yer altı kaynakları açısından da oldukça zengindir. Madenlerin en yaygın olanları arasında şunlar bulunmaktadır:

Demir, çinko, bakır, mermer, kurşun, mermer, kaya tuzu, arsenik, kobalt, kireç taşı, az miktarda altın ve gümüş. Azerbaycan Türkçesinde *Neft* olarak ifade edilen petrolün ve doğalgazın çıkarıldıkları en önemli yerler ise şunlardır: Kum Adası, Neftçala, Sangaçal, Bahar, Neft Taşları. Belirtilen bölgeler petrol ve doğalgaz rezervleri açısından oldukça zengin olmasına karşın modernizasyon çalışmaları yapılması durumunda günlük olarak çıkarılan varil sayısında ciddi artışların olabileceği tahmin edilmektedir.[14] British Petrol'ün (BP) yayınlamış olduğu "Review of World Economy" isimli Raporda ortaya konulan verilere göre Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin toplam hacmi yaklaşık yedi milyar[15] varil (Bir milyar ton) olarak belirlenmiştir. Azerbaycan'ın sahip olduğu bu rezervler dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0,6'sını oluşturmaktadır.[16] Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu kanıtlanmış petrol rezervlerinin miktarının 742,7 milyar varil olduğu gerçeğinden hareketle Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervlerin az olduğu düşünülse de Trans-Kafkas ülkeleri arasında Azerbaycan'ı ön plana çıkaran en önemli faktörün petrol ve doğalgaz gelirleri olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Azerbaycan ekonomisinin bir diğer can damarı olan doğalgaz sektörüne bakacak olursak , ülkenin sahip olduğu kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 1.35 trilyon metreküptür. Kondensat miktarının ise yaklaşık olarak 2.2 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir.Azerbaycan'ın sahip olduğu bu doğalgaz rezervleri , dünyadaki toplam doğalgaz rezervleri içerisinde yaklaşık %0.7'lik bir paya sahip durumdadır. 2018 yılının sonunda üretim faaliyetlerine başlaması planlanan Şahdeniz-2 isimli üretim merkezinden çıkarılacak olan doğalgazın bir sonraki yıldan başlamak üzere Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) üzerinden Türkiye ve Avrupa pazarına taşınması planlanmaktadır. Yıllık 16 milyar metreküp, günlük olarak da yaklaşık 105 bin varil kondensat üretimi yapılması planlanan bu alandan çıkarılacak olan doğalgazın yaklaşık olarak 6 milyar metreküpünü Türkiye kendi enerji ihtiyacının[17] bir kısmını

[14] Karaca ve Diğerleri, S.18.
[15] Azerbaycan cumhuriyeti devlet petrol şirketi (Socar)'ın açıkladığı raporlara göre , Azerbaycan'ın sahip olduğu kanıtlanmış petrol rezervi oranı ise 17.5 milyar varildir. iki rakam arasındaki farkın bu kadar fazla olmasının sebebi ise Socar'ın ortaya koyduğu verilerin eski Sovyet düzenine göre düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.
[16] Karaca ve Diğerleri, S.18-19.
[17] 2017 yılı itibariyle Türkiye'nin yıllık doğalgaz tüketim miktarı yaklaşık 50 milyar metreküptür.

karşılamak üzere kullandıktan sonra geri kalan 10 milyar metreküpü de Avrupa ülkelerine aktarılacaktır.[18]

Azerbaycan'da üretilen Petrolün yaklaşık %30'u ülkenin kendi ihtiyacını karşılamaktayken geri kalan %70'i ihraç edilmektedir. Azerbaycan petrolünün ihracını sağlayan petrol boru hatları ise bu ticaretin karını artıran önemli faktörlerdendir. Azerbaycan petrolünü taşıyan en önemli hatlar ise şunlardır: Birincisi, Bakü ile Gürcistan'ın Supsa Limanı arasında bulunan hattır. İkincisi , Bakü ile Rusya'nın Novorossisk Limanına taşıyan hattır. Üçüncüsü ise Azerbaycan'ın en önemli petrol kaynakları olan Azeri-Çıralı-Güneşli rezervlerinden elde edilen petrolü Tiflis üzerinden Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıdır. Bu hattın 50 milyon ton yıllık petrol taşıma kapasitesi olmasının yanı sıra 2015 ve 2016 yıllarında yaklaşık 30 milyon ton petrol nakliyatı sağlamış durumdadır. Bu hatların yanı sıra 2017 yılının sonlarına doğru hayata geçirilen Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ile 2018 yılında faaliyete geçmesi planlanan TANAP projesi de Azerbaycan petrollerinin uluslararası pazarlara ulaşmasında önemli bir etkiye sahiptir[19]. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Azerbaycan Petrol ve doğalgaz kaynaklarının ülke ekonomisine sağlamış olduğu pozitif yönlü etkilerin ne kadar sürdürülebilir bir etki olduğu konusunda tartışmalar söz konusudur. Zira Uluslar arası derecelendirme kuruluşu Fitch'in yaptığı araştırmalara göre Azerbaycan petrollerinin aynı hızda çıkarılmaya devam etmesi durumunda yaklaşık 18 yıl içinde Azerbaycan petrol rezervlerinin tamamen biteceği iddia edilmektedir.

1991 yılında kazanılan bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan birçok ekonomik, siyasi ve teknolojik sorunların yanı sıra bir de Dağlık Karabağ'da yaşanan savaş nedeniyle Azerbaycan topraklarının beşte birinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi sonucunda yaklaşık bir milyon Azerbaycan Türkü'nün mülteci konumuna düşmesi, ülke ekonomisini derinden sarsmıştı ve yöneticilerin ekonomi üzerindeki inisiyatifleri yok denecek kadar azalmıştı. 1994 yılına gelindiğinde Ermeniler ile geçici barış anlaşmaları imzalanarak ülke ekonomisi üzerine yoğunlaşma amacı güdülmüştür. Bu bağlamda

[18] Karaca ve Diğerleri, S.19.
[19] Adem Üzümcü ve Samet Topal, "ABD-İran Yakınlaşması Ve Kırım Gerginliği Ortamında Türkiye'nin Enerji Tedarikinde Azerbaycan, İran Ve Irak'ın Artan Önemi: Dış Ticaret Ve Enerji İlişkileri Açısından Yeni Fırsatlar (Mı?)", **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt.6, Sayı.9 Şubat 2015, S.109.

atılan en ciddi adım ise 20 Eylül 1994'te SOCAR ile Petrol üretimi ve satışı konusunda küresel anlamda tecrübe ve birikime sahip olan bazı şirketler[20] arasında imza edilen ve meşhur adıyla "Asrın Anlaşması" olarak bilinen anlaşma olmuştur. Bu anlaşma ile Azerbaycan'ın hakimiyetinde bulunan alanlarda olmak koşuluyla Hazar Denizi'nde bulunan petrol rezervlerinin işletilmesinde bu anlaşmanın tarafları ortak işletim hakkına sahip olmuşlardır. Tarif edilen alanlarda bulunan Azeri, Güneşli ve Çırağ petrol yataklarının işletilmesi başlanmıştır.[21]

Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılından itibaren ciddi anlamda iyileşmelerin olması ülkenin büyüme rakamlarına da yansıdı ve milli gelir arttı. 1996 yılında 3,18 Milyar dolar seviyelerinde olan milli gelir , 1997 yılında 3,96 ,1998 yılında 4,47 ,2000 yılında ise 5,27 milyar dolara yükselmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki bu istikrarlı artış 2015 yılında küresel piyasalarda meydana gelen petrol fiyatlarındaki ciddi düşüşlerin gerçekleşmesine kadar devam etti. Ancak ihracatının büyük bir bölümünü Petrol ve doğalgaz ihracatına endekslemiş olan Azerbaycan , küresel piyasada meydana gelen bu gelişmelerden en çok etkilenen ve zarar gören ülkeler arasına girmiştir ve 2015 yılı itibariyle ülke ekonomisi sadece %1.1 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirde de ciddi artışlar olmuştur. 1996 yılında 416 dolar seviyelerinde olan kişi başına düşen milli gelir miktarı , 2014 yılında 7790 dolara yükselmiştir.[22] Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Şöyle ki kişi başına düşen milli gelirde meydana gelen artış , Azerbaycan vatandaşlarının alım gücünü aynı doğrultuda artırmamıştır. Bunun sebebi de ülkenin enflasyon oranlarının yüksekliğidir. Azerbaycan ekonomisi hiper-enflasyon geçirmiş bir ekonomidir. Dağlık Karabağ'da Ermenistan ile yaşanan savaş aslında bu enflasyonu en çok tetikleyen unsurdur. 1994 yılında yaklaşık olarak %1664 seviyelerinde olan enflasyon oranı , 2015

[20] BP, Amaco, Total, Elf, Itochu, Lukoil Vb. Firmalar İle Bu Firmaların Hisselerinin Ekserisine Sahip Olan Rothschild, Nobel Kardeşler Bu Alanda Azerbaycan'a Ciddi Yatırımlar Yapmışlardır.

[21] Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler,2017, Https://Www.Ekonomi.Gov.Tr/Portal/Faces/Home/Dısılıskiler/Ulkeler/Ulke-Detay/Azerbaycan/Html-Viewer-Ulkeler?Contentıd=UCM%23ddocname%3AEK 159556&Contenttitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_Afrloop=16323125667138586&_Afrwindowmode=0&_Afrwindowıd=Lef5940ko&_Adf.Ctrl-State=Hdwunlqgi_205#!%40%40%3F_Afrwindowıd%3Dlef5940ko%26_Afrloop%3D16323125667138586%26contentıd%3DUCM%2523ddocname%253AEK-159556%26contenttitle%3dgenel%2bekonomik%2bdurum%26_Afrwindowmode%3D0%26_Adf.Ctrl-State%3Dhdwunlqgi_209 , (30.12.2017).

[22] Karaca Ve Diğerleri, S.22.

yılına gelindiğinde %7,8 seviyelerine kadar düşmüştür. Ülkenin sahip olduğu işsizlik oranları da bu değerlere bağlı olarak bağımsızlığın kazanılmasından 2017 yılına kadar sürekli olarak %5 ile %11.8 arasında farklı değerler almış olsa da ülkede son on yıldır ortalama %5 oranında bir işsizlik söz konusudur.[23]

Azerbaycan ekonomisinin dış ticaretinde Petrole ve doğalgaza olan bağımlılığı yüzde doksana yaklaşmıştır. 2015 yılı itibariyle Azerbaycan'ın gerçekleştirmiş olduğu ihracatın en büyük payı %19,8'lik oranıyla İtalya'nın olmuştur. Ülkenin gerçekleştirmiş olduğu ithalatta ise başı çeken ülke %15.6'lık oranla tahmin edileceği üzere Rusya Federasyonudur. 2016 yılı itibariyle Azerbaycan'ın Rusya'dan sonra en çok ithalat gerçekleştirdiği ülke ise %12.7 oranıyla Türkiye olmuştur. Türkiye Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında ise 12. Sırada yer almıştır. Başka bir deyişle Azerbaycan'ın en çok ihracat gerçekleştirmiş olduğu ülkeler sırasıyla İtalya, Almanya , İspanya ve Endonezya'dır. Azerbaycan'ın yapmış olduğu ithalatta en çok paya sahip olan ülkeler ise sırasıyla Rusya, Türkiye, ABD, Almanya ve İtalya'dır.[24]

2015 yılı verilerine göre Azerbaycan ekonomisini oluşturan gelirlerin sektörlere göre dağılımı ele alındığında karşımıza çıkan sonuçlar şu şekildedir: 2015 yılı itibariyle Tarım Sektörü GSYİH içerisindeki %6 'lık oranıyla ülke ekonomisinin büyümesine en az etki eden sektör olmuştur. Tarım sektörünü, sahip olduğu %34,9'luk oranıyla Hizmet sektörü takip etmiştir. Azerbaycan GSYİH' sının artmasında en büyük paya ise %59,1 oranına sahip olan sanayi sektörü olmuştur. Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu vardır ki, Azerbaycan ekonomisinin geleceği konusunda ortaya konulan tahminlere göre, eğer Azerbaycan ekonomisinin petrol ve doğalgaz ihracatına dayalı olan bağımlılığı devam ederse ve ekonomide çeşitlilik sağlanamazsa, özellikle dünya piyasalarında petrol fiyatlarının ciddi oranda düştüğü dönemlerde Azerbaycan ekonomisi, tıpkı 2014 yılında olduğu gibi %100 e varan devalüasyonlara maruz kalacak ve enflasyon, işsizlik oranları hızla yükselecektir. Enerji ihracatına bağımlılığın yanında Azerbaycan ekonomisini tehdit eden bir diğer unsur da ekonominin birçok bölümünde devletin etkin bir şekilde müdahil olması ve bankacılık

[23] Dünya Bankası Verileri (Worldbank Data), Https://Data.Worldbank.Org/İndicator/SL.UEM.TOTL.ZS?Locations=AZ , (18.01.2018).
[24] Karaca ve Diğerleri, S.24.

sistemi de dahil olmak üzere arz talep dengesini sağlayan birçok kurum ve kuruluşun devlet kontrolü altında olması durumudur[25].

2.2. Ermenistan Cumhuriyeti

29.743 kilometrekarelik bir yüzölçümüne ve 2017 yılı itibariye 2.991 Milyon nüfusa sahip olan Ermenistan'ın başkenti Erivan olup ülkenin nüfusunun %98'ini Ermeniler oluşturmaktadır.[26] Denize kıyısı olmayan ve tam bir karasal iklime sahip olan Ermenistan Azerbaycan, İran, Türkiye ve Gürcistan ile sınır komşusudur. Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan komşuluğu hem ana ülke sınırları ile hem de Azerbaycan'a bağlı olan ve özerk bir yapıya sahip olan Nahcivan vasıtası ile olmaktadır. Zaten Nahcivan konum itibari ile Azerbaycan ile Ermenistan topraklarının arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından yıllar öncesini ve bağımsızlığın kazanılmasından sonrası günümüze kadar süren dönemi kapsayan uzunca bir dönemdir Ermenistan'ın, Hukuken Azerbaycan toprağı olan ve özerk bir yapıya sahip olan Dağlık Karabağ bölgesine yönelik işgalci ve emperyalist politikaları özelde Ermenistan ile Azerbaycan'ın genelde ise Ermenistan ile Türk dünyasının arasını açmıştır. Yine dünya genelinde birçok devlet de Ermenistan'ın bu işgalci tutumlarının karşısında yer alarak bu doğrultuda politikalar gerçekleştirmişlerdir. 2017 yılı itibariyle, hukuken Azerbaycan toprağı olan bölgelerin %20'si Ermeni askerlerinin işgali altında bulunmaktadır[27].

Başkent Erivan'ın yanı sıra Ermenistan'ın diğer önemli şehirleri arasında Vanadzor, Gyumri, Kamo şehirleri bulunmaktadır. Ülkenin Resmi dili olarak Ermenice belirlenmiş olsa da Ermenistan ile kültürel bağları kuvvetli olan Rusların yoğun olarak yaşadığı bazı bölgelerde ve kasabalarda Rusça da konuşulmaktadır. Ülke genelinde Hıristiyanlık inancı yaygındır ve ülkenin neredeyse tamamı Ortodoks Hıristiyan'dır. Ancak kısmen de olsa Katolik inancına sahip Ermeniler de bulunmaktadır. Daha önce

[25] Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı , Https://Www.Ekonomi.Gov.Tr/Portal/Faces/Home/Disıliskiler/Ulkeler/Ulke-Detay/Azerbaycan/Html-Viewer-Ulkeler?Contentıd=UCM%23ddocname%3AEK-159556&Contenttitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_Afrloop=16407477920783053&_Afrwindowmode=0&_Afrwindowıd=İal6up3f6&_Adf.Ctrl-State=Aekthmfoj_219#!%40%40%3F_Afrwindowıd%3Dial6up3f6%26_Afrloop%3D16407477920783053%26contentıd%3DUCM%2523ddocname%253AEK-159556%26contenttitle%3dgenel%2bekonomik%2bdurum%26_Afrwindowmode%3D0%26_Adf.Ctrl-State%3Daekthmfoj_223 , (28.01.2018)

[26] Uluslar Arası Para Fonu (İMF) Verileri, 2018, Http://Www.İmf.Org/En/Countries/ARM , (30.01.2018)

[27] Yalçınkaya, S.145.

de ifade edildiği üzere 2017 yılı itibariyle ülkenin etnik yapısının %98,1'ini Ermeniler , %1.2'sini Ruslar , %0.4'ünü Süryaniler ve %0.1'ini de Kürtler oluşturmaktadır.

2.2.1. Ülkenin Bağımsızlığı ve Tarihsel Gelişimi

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının bir sonucu olarak birliği oluşturan en küçük ülke özelliğine sahip olan Ermenistan da bağımsızlığını kazanmış oldu. Birliğin dağılmasının hemen ardından 21 Eylül 1991 tarihinde Ermenistan parlamentosu ülke genelinde bir referandum yapılmasını kararlaştırdı. Yapılan referandumun neticesinde %99.3 oranında bağımsızlık yanlısı bir sonuç çıkınca 23 Eylül 1991'de bağımsızlık ilan edildi. Hemen sonrasında 16 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen başkanlık seçimleri neticesinde Levon Ter Petrosyan liderliğindeki "Ermeni Ulusal Hareketi Partisi" diğer altı adaydan daha fazla oy alarak ülke yönetiminde iktidara gelmiştir. Petrosyan, yapılan bu seçimde ülkenin %80'inin oyunu almıştır. Ermenistan'ın bağımsızlık kararını ilk tanıyan ülkeler ise Rusya, Türkiye, Romanya ve Litvanya olmuştur.[28]

Ermeniler, Hıristiyanlığı henüz IV. Yüzyıldayken kabul etmişlerdir. Ancak Ermenilerin neredeyse tamamına yakını Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı olan monofizit Hıristiyan[29] inancına sahiptirler. Katolik inancına sahip olan Ermeni sayısı oldukça azdır. Erivan'ın (Eski adı Revan'dır) , yaklaşık olarak 20 kilometre batı kısmında bulunan Eçmiyazin bölgesi, Ermenilerin Hıristiyanlık inancını kabul etmelerinin ardından Ermeni kilisesinin kurulacağı yer olarak tayin edilmiştir ve monofizit Hıristiyanlıkta en yüce rütbe olan "Katogikosluk" Eçmiyazin'de kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde Lübnan, Akdamar ve Sis gibi başka bölgelerde de Katogikosluk'lar inşa edilmiştir. Bu tür Katogikoslukların kurulmasında ve itibarlaştırılmasında inanç unsurunun yanı sıra başka unsurlar da bulunmaktadır. Zira bir dini inanç merkezi olarak işlev sağlaması gereken bu yapı , Rus Çarlığının Osmanlı tebaası olan Ermenileri kışkırtmak için kullandığı bir kurum olarak tarihe geçmiştir. Çünkü Rusya Eçmiyazin'de bulunan Katogikosluğu tamamen kendi kontrolüne alarak

[28] Ali Faik Demir ,"Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası" , **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Drl.) , 3.Baskı, İstanbul: Der Yayınları,2004, S.727.
[29] Monofizit Hıristiyan inancına göre Hz. İsa (a.s) , hem beşeri hem de ilahi vasıflara sahiptir. dolayısıyla iki farklı tabiata sahip bir peygamberdir.

Ermenileri bu kanalla ikna edip ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir.[30] Eçmiyazin Kasabasında bulunan bu Katogikosluğun dini merkez olma dışındaki kullanım alanı tabi ki bunlarla sınırlı değildir. Küresel anlamda Ermeni propagandalarını yayma aracı olarak da kullanılan bu sözde dini merkez, Erivan ve civarında bulunan bölgelerin asırlardan beri Ermenilere ait olan topraklar olduğu yönünde asılsız iddiaların dağıtım merkezi olarak da işlev görmüştür.[31]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluğu oluşturan milletler içerisinde birçok övgülere ve makamlara mazhar olan Ermeniler hem devletin bütün kademelerinde farklı üst düzey görevlere getiriliyor hem de isteyen herkes ticaretle veya farklı sanatkârlıklarla iştigal edebiliyorlardı. Ancak bu durum 19. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamıştı. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından iki devlet arasında imzalanan barış anlaşmasına Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı'ya baskı yaparak bu anlaşma metnine Ermenilerle alakalı birtakım maddelerin konulmasını sağlamaları, aslında istikbalde yaşanacak olan Ermeni sorununun ilk adımı olmuştur. Osmanlı-Rus savaşından sonraki yıllarda da bu sorunun ortaya çıkmasına sebep olan birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde Rusya'nın ve bazı Avrupa devletlerinin destekleriyle kurulmuş olan Taşnak ve Hınçak terör çetelerinin Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde gerçekleştirdiği terör eylemleri ve işgaller bu gelişmelerin en önemlilerindendir. Bu terör örgütlerinin eylemlerinin hemen ardından batılı devletler Osmanlı'ya müdahale etme girişimlerinde bulunmuşlar ve bunu yaparken de Ermeni azınlıkların haklarını savunmak adına yaptıkları yönünde asılsız söylemlerde bulunmuşlardır. Osmanlı içerisindeki bu karışıklıkları fırsata çeviren Rusya, burada yaşayan Ermenilerin Güney Kafkasya bölgesine ve özellikle de bugünkü Ermenistan'ın civarındaki bölgelere göç etmeleri doğrultusunda Ermenilere yönelik teşviklerde ve aynı zamanda tehditlerde bulunmuştur.[32]

Ermenistan, bağımsızlığını kazanmasının hemen sonrasında uluslararası alanda müttefik bulma arayışlarına girişmiştir ve bu bağlamda ilk adımı uluslararası örgütler ile bağlar kurmak şeklinde atmıştır. Bu amaç doğrultusunda hem Slav Devletleri

[30] Ali Arslan," II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı-Eçmiyazin Katogikosluğu İlişkileri", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildiriler El Kitabı, Ankara**: Ankara, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1993,S.348-359.
[31] Mirza Bala Mehmetzade , "Erivan" , **İslam Ansiklopedisi**, C.İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, ,S.311-315.
[32] Yalçınkaya, S.147-148.

Topluluğuna hem de Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) dahil olmuştur. Sonrasında ise 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletlere (BM) , Şubat 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına (AGİT) , Ayrıca Dünya Sağlık Örgütüne, Uluslararası Para Fonuna (İMF) ve Dünya Bankasına (DB) üyeliğini de gerçekleştirmiştir.

2.2.2. Ülkenin Sosyal ve Siyasi Yapısı

Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde sahip oldukları etnik yapılar itibariyle Ermenistan bu konuda en homojen yapıya sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.Ancak bu sonucun birtakım farklı gerekçeleri vardır. Özellikle 1826-1828 İran ile Rusya arasında meydana gelen savaşın ardından Ruslar, İran'da ve Osmanlı'da yaşayan yaklaşık 300 bin Ermeniyi Güney Kafkasya bölgesine taşıdılar. 1920 yılı öncesinde Bakü'de, Nahcivan'da, Erivan'da ve Güney Kafkasya'nın birçok bölgesinde Ermeni nüfusu oldukça azınlık durumundaydı. Ancak 1920 yılından itibaren Rusların kontrollü ve maksatlı bir biçimde bölgedeki Ermeni nüfusunu artırmaya yönelik politikalar uyguladılar ve neticesinde bu durum Ermeni nüfusu lehine değişmeye başlamıştır. Daha önce Ermenilerin azınlık durumunda oldukları topraklarda bugün Ermeni dışındaki azınlıkların tamamının toplam nüfusu, Ermenistan nüfusunun %5'i kadar bile yoktur. Ermeni dışındaki etnik unsurlar da genel itibariyle Ruslardan Azerbaycanlılardan ve Ukraynalılardan oluşmaktadır. Nüfusun geri kalanını oluşturan Beyaz Ruslar, Grekler, Gürcüler, Yahudiler, Kürtler ve Yezidi Kürtler ise oldukça az bir nüfusa sahip olmalarının yanı sıra bu etnik unsurların hiçbiri toplu olarak belli bir bölgede yaşamamaktadırlar.[33]

2.2.3. Ülkenin Ekonomik Yapısı

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerin yaşadıkları ekonomik sorunların neredeyse tamamını yaşayan Ermenistan, sosyalist sistem içerisindeki karşılıklı bağımlılığa dayalı ekonomik düzenin, bağımsızlığın ardından getirmiş olduğu olumsuz sonuçlarından 2018 yılı itibariyle hala kurtulabilmiş değildir. 1991 yılında hukuken bağımsızlığını kazanan bölge ülkeleri, gerçek anlamda ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarına kavuşmalarını sağlayacak adımları 2000 yılından

[33] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı" ,**Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 49,2014,S.102.

sonra atmaya başlamışlardır. Bu konuda Azerbaycan önemli bir mesafe almasına rağmen Ermenistan, hem siyasi hem de ekonomik açıdan Azerbaycan'ın sahip olduğu seviyeyi yakalayabilmiş değildir. Burada ifade edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi de SSCB'den bağımsızlığını kazanan ülkelerin, gerçek manada bağımsızlığını elde edene kadar Rusya Federasyonu'nun yönlendirmelerini ve çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutmak durumunda kalmaları meselesidir.[34] Özellikle Petrol ve doğalgaz kaynakları açısından zengin olan eski Sovyet ülkeleri sahip oldukları bu kaynakları dünya pazarına çıkarabilmek için Rusya'nın iznine ve desteğine muhtaç durumdaydılar. Yeni dönemde Rusya Federasyonuna uğramadan diğer komşu ülkelerin topraklarını ve boru hatlarını kullanmak suretiyle dünya pazarlarına ulaşılabilecek olması, bölge ülkelerinin ekonomik bağımlılıklarını ortadan kaldıracak en önemli adımlardan biri olmuştur. Bölge ülkelerinin özellikle de Azerbaycan'ın gerçekleştirmiş olduğu projelerde Türkiye'nin sağlamış olduğu finansal destekler ve geçiş rotaları sağlama gibi yardımların önemi de oldukça büyüktür.[35]

Azerbaycan ekonomisinin Ermenistan ekonomisine göre daha iyi durumda olmasının en önemli etkenlerinden birisi olan, Türkiye ile yakın ilişkiler ağı kurma imkânından mahrum olan Ermenistan, aslında bu talihsiz sonucun sorumluları arasında ilk sırada yer almaktadır. Çünkü Ermenistan, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından itibaren Türkiye tarafından gerçekleştirilen herhangi bir olumsuz politikaya maruz kalmamıştır. Ermenistan karşıtı politikalara başvurmamasının yanı sıra Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biridir. Ermenistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında karşılaşmış olduğu ekonomik ve siyasi zorlukları aşması noktasında birçok destek sağlamış olan Türkiye, bu ülkenin Euro-Atlantik bölgesinde gerçekleştirilen ittifaklara ve örgütlere katılmasını da destekleyip ve teşvik ettiği gibi ekonomik zorlukları aşması için Ermenistan'a yönelik olarak birçok defa insani yardım kampanyası da düzenlemiştir. Bütün bu olumlu yaklaşımların ve desteklerin sonucunda Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler beklendiği gibi olmamıştır. Aslında bu kötü sonucun da en önemli sebeplerinden biri de tezimizin ana konusunu oluşturan Dağlık Karabağ meselesidir. Zira Azerbaycan ile Ermenistan arasında Karabağ'da cereyan eden, etkileri ve etkinliği

[34] Bayram Güngör, " Coğrafi Konum Ve Bölgesel Sorunlar Kıskacında Ermenistan: Ekonomik Bakış", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 60, 2014,s.1.
[35] Güngör, s.1.

günümüzde de devam eden bu savaşta Türkiye kararlı ve haklı bir şekilde Azerbaycan yanlısı bir tutum içerisindedir. Bu savaşın yanı sıra geçmiş dönemlerden beri süre gelen birtakım sınır sorunları ile Ermenistan'ın uluslararası arenada yaymaya çalıştığı Ermeni Soykırımı iddiaları, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerini ciddi manada çıkmaza sokmuştur. Bu anlaşmazlığın asıl kaybeden tarafı da hiç tartışmasız Ermenistan olmuştur.[36]

Ermenistan, bağımsızlığını kazanmasından bugüne kadar Sovyet sisteminde bulunan merkezi planlı ekonomi modelinden, günümüzün piyasa ekonomisine dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik politikalar yürütmeye çalışsa da hukuksal ve kurumsal anlamda bu amacına ulaşmaktan oldukça uzak görünmektedir. Ermenistan ilk olarak özelleştirme girişimleri ile fiyatlandırma ve maliye politikalarını oluşturma girişimlerini başlatmıştır. Yapılan bu özelleştirmeler ilk önce tarım sektöründe uygulamaya geçirilmiştir ve topraklar devletten alınıp köylülere taksim edilmiştir. Özelleştirme politikaları zamanla diğer sektörlere de yayılmıştır.[37] Bu bağlamda 1994 yılında IMF ile imzalamış olduğu stand-by anlaşması, bu girişimlere maddi ve teknik anlamda destek sağlamıştır. 2003 yılına gelindiğinde ise Ermenistan Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olarak piyasa ekonomisinin etkin aktörleri ile ilişkilerini artırmaya çalışmıştır.

Ekonomi alanında bu adımları atan Ermenistan, siyasi anlamda da birçok girişimde bulunmuştur. Bunların en önemlileri arasında ,(BM), Avrupa Konseyi (AK), (BDT) , Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı (KEİ) gibi bölgesel ve küresel anlamda etkinliği olan organizasyonlarla gerçekleştirmiş olduğu işbirliği ve üyelik anlaşmalarını sayabiliriz [38] . Ermenistan hükümetinin bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren uygulamaya hazırlamış olduğu özelleştirme girişimlerinin genelde başarısızlıkla neticelenmesinin sebepleri ise genel olarak şunlardır :

[36] Anna Ohanyan, "On Money and Memory:Political Economy of Cross-border Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier", **Conflict, Security and Development**, Vol.7 , No.4, (December 2007), s.580-585.
[37] Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları" , **Stratejik Analiz**, Cilt.4, Sayı.41, (Eylül 2005), s.85.
[38] Güngör, s.3.

1- Özelleştirme çalışmaları sürecinde yapılan ihalelerde meydana gelen yolsuzluklar,

2- Bağımsızlık sonrasında hukuksal düzenlemelerin tekamül edememesinin de bir sonucu olarak, Ermenistan'da yatırım yapacak olan yabancı şirketlerin yatırım çalışmalarını garanti altına alacak olan bir hukuki düzenlemenin mevcut olmaması,

3- Birçok sebepten dolayı Ermenistan'a yapılacak olan yatırımların taraflar açısından büyük risk taşıması,

4- Ermenistan'ın komşu ülkeleriyle, özellikle de Türkiye ile yaşadığı iddia edilen sınır sorunlarının (Ermenistan'ın, Türkiye'nin toprak sınırlarını tanımadığını ihtiva eden söylemleri ve politikaları neticesinde Türkiye, Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatmak da dahil olmak üzere çeşitli karşı politikalar uygulamıştır) doğal bir sonucu olarak, ülkede yapılacak olan üretimin dünya pazarına ulaştırılmasında karşılaşılan engelleyici faktörler,

5- Yeni bağımsızlık kazanan bir ülke olarak Ermenistan bürokrasisindeki hantallıklar,

6- Sovyet döneminde uygulanmakta olan merkeze bağlı ekonomik modelden, serbest piyasa ekonomisine geçişte yapısal dönüşümü sağlamak adına atılması gereken adımların atılamamasının altında yatan altyapısal sorunlar,

7- Ermenistan demografik yapısının kaçınılmaz bir sonucu olarak nitelikli işgücü varlığının azlığı ile sermaye stoklarının yetersizliği de önemli sebepler arasında sayılabilir.[39]

2.3. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

Karabağ, Azerbaycan'da yer alan Aras ve Kür nehirleriyle Ermenistan'da bulunan Gökçe Gölü'nün arasında yer alan ve genel itibariyle dağlık yeryüzü şekillerine

[39] Erhan Büyükakıncı , "Ermenistan dış politikasında uluslar arası sistem değişkenlerine bakış" , Okan Yeşilot (Ed.) , **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** içinde (119-139), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s.127.

sahip olmasının yanı sıra rakımı yüksek ovalara da sahip olan kırsal bir bölgedir.[40] Dağlık Karabağ ismi ile alakalı olarak burada ifade edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise Karabağ ile Dağlık Karabağ isimlerinin birbirleriyle karışması meselesidir. Çünkü Dağlık Karabağ ile Karabağ aynı bölgeyi ifade etmemektedir. Dağlık Karabağ olarak adlandırılan bölge , toplamda 18.000 kilometrekare alana sahip olan Karabağ'ın sadece 4.392 kilometrekarelik bir bölümünü kapsayan alandır.[41]

Kuzeyden güneye doğru yaklaşık olarak 120 kilometre ve batıdan doğuya doğru 60 kilometre ile 35 kilometre arasında uzanan bir coğrafi alanı işgal eden Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaklaşık olarak yüzde beşini oluşturmaktadır. Tarifi yapılan bu alanın üst tarafları genel olarak dağlık alanlardan oluştuğu için Ruslar bu alanı Dağlık Karabağ olarak adlandırmışlardır. Bu alan Azerbaycan Türkçesinde ise *Yukarı Karabağ* olarak adlandırılmıştır. Çalışmamızın ana konusu olan ve uluslararası alanda Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden olayların geçtiği yerler olarak bilinen bölge tam olarak burasıdır. Birçok çalışmada ve konuşmada kolaylık olması açısından bu alana da kısaca Karabağ denilmektedir.

2.3.1. Bölgenin Özerkliği ve Tarihsel Gelişimi

Dağlık Karabağ bölgesini de içinde barındıran Kafkasya Bölgesi, tarihin hiçbir döneminde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölge veya Ermenilerin ata yurdu olabilecek özellikleri ihtiva eden bir bölge olmamıştır. Ancak Rus devleti, Bizans dönemini de kapsayan çok uzun yıllar boyunca Ermenilerin Kafkasya bölgesinde nüfuslarının ve buna bağlı olarak da nüfuzlarının yoğunlaşması noktasında uzun vadeli stratejiler ortaya koymuştur. Rusya'nın Kafkasya bölgesine yönelik olarak ortaya koyduğu stratejilerin bir gereği olarak normalde Kafkasya bölgesinde dağınık halde yaşayan Ermeni nüfusunu, Eçmiyazin Kilisesinin de bulunduğu belli bölgelerde yoğunlaştırma girişimlerinde bulunmuştur. Rusya'nın bu stratejilerinin neticesinde nüfusunun dörtte üçü Müslüman olan bu bölgeler zaman içerisinde Revan Hanlığı'nın

[40] Buğra Atsız (Ed.) , **Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)** , Ankara: Kök Yayınları, 1990,s.50.
[41] Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel,** Cilt.7, Sayı.1 , İlkbahar 2001, S.394.

hâkimiyetinden çıkarılarak Ermenistan vilayeti haline getirilmeye çalışılmıştır.[42] Güney Kafkasya bölgesinde Rusların Ermenileri bölgeye yerleştirme ve bu coğrafyayı Ermenileştirme politikalarına ve stratejilerine rağmen bölgedeki Türk ve İslam kültürü ortadan kaldırılamamıştır. Rusların bu stratejilerinin en çok başarıya ulaştığı nokta ise Karabağ nüfusunda meydana gelen demografik değişimler olmuştur. Çünkü 1823 yılında Karabağ nüfusu içerisinde Ermeni nüfusun payı yüzde 10 bile değilken , 1832 yılında yüzde 34.8'e 1897 yılına gelindiğinde ise yüzde 53'e kadar artmıştır.[43]

Asırlar boyunca Türk İmparatorlukları tarafından idare edilen Karabağ Bölgesi, 1735 yılında belli bir müddet İran yönetimine verilmiştir. Çarlık Rusya'sının sınırlarının genişlemesinin ardından 1805 yılı itibariyle bu bölge Rusya'nın sınırları içerisinde kalınca, 1813 yılında bu alan Azerbaycan'a verilmiştir. 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından bölgenin yönetimi hakkında söz sahibi olan İngilizler de belli bir müddet sonra Karabağ topraklarını Azerbaycan yönetimine devretmiştir. 1920 yılının Nisan ayında Karabağ'da bir isyan çıkmıştır ve bölge nüfusunun çoğunluğunun Ermeni olduğundan hareketle bu bölgenin aslında Ermenistan sınırlarına dahil edilmesi gerektiği yönünde iddialarla ayaklanma girişiminde bulunan Ermeni nüfus, Kızılordu'nun isyan hareketini bastırmasıyla daha fazla büyümeden geçici olarak da olsa sonlandırılmıştır. Bu isyan hareketinin ardından, tarafları arasında Türkiye'nin de bulunduğu üç Güney Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan, Ermenistan ile Gürcistan arasında 1921 yılının Ekim ayında "Kars Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Karabağ Bölgesine özerk bir statü verilerek Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlanılmıştır.[44]

Rusya'nın Karabağ Bölgesine yönelik olarak gerçekleştirdiği stratejilerin en önemlileri arasında yer alan ve 1923 yılında Rus lider Josef Stalin tarafından gerçekleştirilen birtakım idari düzenlemelerin sonucunda bölgenin özerk statüsünün korunmasının yanı sıra bölgeye yönelik Ermeni göçlerinin kolaylaştırılması ve artırılması sağlanmıştır. Bu düzenlemelerden önce, genel hatlarıyla tarih boyunca

---

[42] Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesi'nin Rolü (1828-1915)", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1,Sayı.2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 49-50.
[43] Mustafa Pamuk, Kafkasya **ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını, İstanbul**: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995, s.65-66.
[44] Pamuk, s.65-66.

Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası durumunda olan Karabağ Bölgesi, düzenlemenin ardından Ermenilerin yoğun işgal girişimlerine maruz kalmıştır. 1963 yılında Ermeniler tarafından bu bölge Ermenistan'a ilhak edilmek istense de o dönemde bu istek Moskova Yönetimi tarafından olumlu karşılanmamıştır. Sovyetler Birliği döneminde umduğu desteği tam olarak alamayan Ermeniler , 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan edip bölgenin Ermenistan'a verilmesi gerektiği konusundaki ısrarlarını artırmışlardır. Ermenistan'ın tek taraflı olarak Karabağ'ın bazı bölgelerini ilhak etmesinin ardından da Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmaların boyutu daha da artmıştır.[45]

2.3.2. Bölgenin Sosyal Ve Siyasi Yapısı

Yüzölçümünün küçüklüğü ve nüfusunun az olması gerçeğinden hareketle küçük bir ile veya büyük bir ilçe konumunda olan Dağlık Karabağ bölgesi, fiziksel küçüklüğünden farklı olarak ekonomik ve politik açıdan stratejik bir öneme sahiptir. Dağlık Karabağ, bulunmuş olduğu konum itibariyle sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin değil, aynı zamanda hem bölgeye yakın olan Rusya, Türkiye, Gürcistan gibi bazı ülkelerin hem de bölge dışından birçok ülkenin ilgi alanına giren bir bölge olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesi ve buna benzer bazı petrol-doğalgaz boru hattı projeleri başta olmak üzere bölgeye yönelik olarak üretilen bütün projelerin belirlenmesinde ve işbirliğinin sağlanmasında Dağlık Karabağ, hareket noktası olma vazifesi görmüştür.[46]

Dağlık Karabağ, bulunduğu mevki itibariyle Kafkasya bölgesinin hakim noktaları arasında en önemlilerindendir. Dağlık Karabağ sahip olduğu bu jeopolitik mevkisinin doğal bir sonucu olarak hem Azerbaycan'ın hem Ermenistan'ın hem de İran'ın kontrol edilmesinde stratejik bir öneme haizdir. Bu önemine binaen Dağlık Karabağ bölgesi sadece yakın coğrafyanın ülkeleri tarafından değil aynı zamanda uluslararası güç mücadelesi içerisinde bulunan küresel güçlerinde dikkatini ve ilgisini çekmiştir.

[45] Pamuk, s.66.
[46] Yalçınkaya, s.129.

18. Yüzyılda Rus İmparatorluğunun Kafkasya'daki birliklerinin başkomutanlığı görevini yerine getirmekte olan Sisianov, Dağlık Karabağ'ın Hindistan yolunun açılması meselesinde de çok büyük bir Jeostratejik öneme haiz olduğunu ifade ederek , bu bölgeyle ilgili olarak 1805 yılının 22 Mayısında sunmuş olduğu 19 sayısı raporunda şu anlamlı açıklamayı yapmıştır: "… Dağlık Karabağ, sahip olduğu coğrafi konumu itibariyle hem Azerbaycan'ın hem de İran'ın kapısı olarak kabul edilmelidir. Sırf bu nedenle bile bölgenin ele geçirilerek tahkim edilmesi gerekmektedir."[47]

Dağlık Karabağ'ın demografik yapısının günümüzde gelmiş olduğu noktada, Karabağ'ı Ermenilere yurt yapma stratejisi uygulamakta olan Rusların 20. Yüzyılın başından bu yana uygulaya geldikleri politikaların kaçınılmaz bir sonucu olarak belirlenmiş durumdadır. Zira 1900'lü yılların başından itibaren Ruslar bu bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesini sağlamaya yönelik ciddi çalışmalar yapmışlardır. 1923 yılında Karabağ'ın sınırları oluşturulurken birçok yerleşim biriminde Ermeni çoğunluğu sağlayamayan Ruslar, nispeten Ermeni nüfusun da yaşamakta olduğu küçük yerleşim birimlerinin etrafını çevirerek sınır oluşturmuşlardır ve bu alanı da Dağlık Karabağ olarak adlandırmışlardır. Sonrasında Dağlık Karabağ'daki idari yapılanma oluşturulurken, siyasi otorite üzerinde hakimiyet sağlamış olan Rus destekli Ermeniler bölgeyi, Merkezde Hankendi olmak üzere, Kuzeyde Mandakerit , güneyde Hardrut ve Martuni olmak üzere dörde ayırmışlardır.[48]

2.3.3. Dağlık Karabağ'ın Ekonomik Yapısı

Dağlık Karabağ olarak yukarıda tanımlamış olduğumuz bölge aslında Asya, Avrupa ve Kafkasya arasında faaliyet gösteren transit ticaret yollarının kesiştiği özel bir konuma sahiptir. Ticaret yollarının güzergâhında olmasının yanı sıra Ermenistan, Azerbaycan ve İran'a olan fiziki yakınlığı olan Karabağ, küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarının uygulanma sahası olma durumunda kalmıştır. Bütün bunlara ek olarak bir de maden yataklarına ve mineralli su kaynaklarına sahip olması, Karabağ'ın ekonomik ve politik açıdan sahip olduğu önemi artıran faktörler olmuştur.

[47] Cemalettin Taşkıran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi,** Ankara:Genelkurmay Basımevi, 1995, s.9-10.
[48] Pamuk, s.66.

Dağlık Karabağ, Hazar denizinde ve kıyısında var olan doğal kaynakların ve enerji rezervlerinin kontrolünün sağlanmasında da çok önemli bir konuma sahip durumdadır. Her geçen gün artan önemiyle birlikte Enerji kaynakları bütün devletlerin ve aktörlerin yakın ilgisini üzerine çekmeye devam etmektedir. Karabağ özelinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden çatışmaların bir türlü nihayete erememesinin temelinde de küresel ve bölgesel güçlerin enerji ve güvenlik politikaları bağlamında giriştikleri mücadelelerin bir sonunun olmaması durumu vardır.

Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı kısmında Aras ile Kür isimli nehirlerin ortasında yer alır ve hem dağlık alanların hem de geniş ovaların bulunduğu farklı karakterli özelliklere sahip bir coğrafi bir alandır. Dünya üzerinde var olan on bir iklim kuşağı türünden altı tanesi Karabağ'da kendine hayat alanı bulmuştur. Farklı iklim özelliklerine sahip olsa da daha çok ılıman iklim özellikleriyle bilinen Karabağ'da , bu iklim koşullarının da bir sonucu olarak hem tarım sektörü gelişmiştir hem de hayvancılık yaygınlaşmıştır.[49]

Sovyetler Birliği döneminde Karabağ ile Azerbaycan arasındaki yönetim, eğitim, kültür, bilim, teknoloji, ticaret, üretim ve benzeri ilişkiler karşılıklı bağımlılık durumundaydı. Zira Karabağ, asırlardır Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Karabağ'ın Azerbaycan'a olan bağlılığı sadece siyasi anlamda değil aynı zamanda ulaşım ve iletişim ağları olarak da oluşmuştur.

Karabağ ile Azerbaycan arasındaki geçmişi yüzyılları kapsayan bu bağlar sebebiyle Ermeni kuvvetleri tarafından Karabağ'a yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılardan en çok zarar gören taraf Azerbaycan olmaktadır. Ermeniler tarafından işgal edilen alanlar genel olarak tesadüfî alanlar değildir. İşgale maruz kalan bölgeler yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından oldukça zengin olan kıymetli bölgelerdir. Bu alanlarda rezervi bulunan en önemli madenler ise şunlardır: Krom, altın, demir, mermer, perlit, akik, alçı ve maden suyudur. Yer üstü zenginlikleri açısından ise verimli topraklara ovalara su kaynaklarına ve mesire alanlarına sahip olan Karabağ , işgale maruz kalmasının ardından bu kaynaklarını sürdürülebilir kalkınmanın bir aracı olarak

[49] Osman Nuri Aras (Ed.), **Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008, s.125.

kullanmaktan mahrum kalmıştır, bölgenin kaynakları Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik emellerine alet olmaktadır.Azerbaycan ile İran arasındaki sınır hattında ise Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan kısımlarında genellikle uyuşturucu-narkotik maddeler başta olmak üzere her türlü kaçakçılık işlemi yapılmaya devam etmektedir. Yine Ermenistan'ın işgali altında bulunan diğer bölgelerde narkotik etkiye sahip olan maddelerin yetiştiriciliği ve ticareti yapılmaktadır.[50]

Maden yatakları, tatlı su rezervleri ve orman ürünleri açısından oldukça zengin olan Karabağ'ın ekonomik durumunun çok iyi olduğunu söylemek fazla iyimser olmaktan öteye gitmeyecektir. Zira bölgenin sahip olduğu karasal iklim özelliklerinin de etkisiyle Karabağ'da çok sınırlı sayıda tarım ürünlerinin yetiştiriciliği yapılabilmekte olup hayvancılıkta da benzer bir durum söz konusu olmaktadır. Tarım ve hayvancılık sektöründe oldukça iptidai durumda olan Karabağ'ın sanayi üretimi de oldukça düşük durumdadır.[51]

Karabağ'ın ekonomik ve kültürel hayatını olumsuz etkileyen bir diğer unsur da bu savaşın bölgenin jeolojik yapısında açmış olduğu tahribatlardır. Ermenistan-Azerbaycan arasındaki bu savaşta kullanılmış olan ağır silahlar ve mühimmatlar Karabağ'ın doğal güzelliklerinde ve jeolojik yapısında engellenemez tahribatlara yol açmış durumdadır. Askeri araçların ve savaş gereçlerinin toprak yapısını bozması ve kullanılan mermilerin doğal çevreye vermiş olduğu zarar günümüzde etkisini artırarak devam etmektedir. Askeri çatışmalar neticesinde ortaya çıkan büyük orman yangınları da Karabağ'ın bitki örtüsüne ve verimli tarım arazilerine zarar vermektedir. Karabağ'da yaşanan bu tabiat tahribatı , sadece orayı değil aynı zamanda ekosistemin ve tüm insanlığın zarar görmesine sebep olmaktadır.

[50] Aras, s.133.
[51] Yalçınkaya, s.129.

İKİNCİ BÖLÜM

3. ETNİK DÜĞÜMDEN KÜRESEL KÖRDÜĞÜME DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

3.1. Dağlık Karabağ Meselesinin Tarihsel Kökenleri

Kafkasya bölgesi içerisinde tarihin ilk dönemlerinden bu yana varlığını devam ettiren Azerbaycan'ın en önemli bölgelerinden biri olan Karabağ zaman içerisinde farklı amaçlar doğrultusunda değerlendirilse de her zaman için göçebelerin uğrak yeri olan verimli bir bölge olarak kullanılagelmiştir.[52] Miladın başladığı dönemlerden 20. Yüzyıla kadar bu bölgeye yönelik olarak gerçekleştirilen göçler genellikle Türk kavimleri tarafından gerçekleştirilmesinin doğal bir sonucu olarak Azerbaycan da ve dolayısıyla da Karabağ da hakim olan etnik unsur her zaman Türkler olmuştur.[53] Karabağ'da uzun süre hakimiyet süren ve bölgeyi uzunca bir dönem kendilerine yurt edinen boylardan biri de Saka boyları arasında bulunan ve Varsaklar (Arsaklar) olarak adlandırılan boydur.[54]

Ermeni kaynaklarında bile Azerbaycan'a ait olan Karabağ Bölgesi , tarih içerisinde var olan Alban ülkesinin (Azerbaycan) bir eyaleti olarak ifade edilmiştir ve Karabağ adı yerine Arsak adı kullanılmıştır. Ermeni kaynaklarında yer alan bilgilere göre Arsak bölgesini kendine yurt edinen kavimler sırasıyla şunlardır: Sakalar, Gargarlar, Utiler, Hunlar, Hazarlar ve Basiller. Bahsi geçen bu kavimlerin tamamı Türk kavimleridir.[55]

XI. Yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde Karadağ bölgesinde hakim olan güç Oğuzlar olmaya başlamıştır. Göçebe hayatı yaşayan Oğuzlar, Karabağ bölgesinde bulunan verimli topraklardan ve otlaklardan yararlanmak amacıyla bu bölgeye yoğun olarak göç gerçekleştirmişlerdir. Karabağ bölgesinde güçlenen ve nüfuzunu artıran Oğuz boyları Bizans İmparatorluğunun doğuya yönelik gerçekleştirmek istediği

[52] Oğuz Mete Öztürk, **Geçmişten Günümüze Türk Devletleri**, İstanbul: Nokta Kitap,2007, s. 7-11.
[53] Nuri Yazıcı, **Tarihte Türkler ve Türk Devletleri**, İstanbul: İlgi Yayıncılık , 2011, s.50-51.
[54] Aygün Attar, " Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları " , **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri** Bildirileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s. 3-4.
[55] Attar, s.3.

istilaları önleyebilecek bir güce kavuşmuştur. Bölgede bulunan Oğuz boyları sayesinde Bizans'ın doğu sınırlarını Kür nehrine kadar genişletme girişimleri olumsuz sonuçlanmıştır. Bölgede artan Türk hakimiyetinin ardından hem Karabağ hem de Azerbaycan, Selçukluların yönetimi altına girmiştir. Büyük Selçuklu sultanı Alparslan da kışlık başkent olarak Karabağ'ı seçmiştir.[56] Selçuklu İmparatorluğunun hâkimiyetinin ardından Azerbaycan Atabeyleri'nin yönetimi altına giren Karabağ, Moğol imparatorluğunun bölgeye gerçekleştirmiş olduğu saldırıların ve istilaların ardından İlhanlı Devleti tarafından ilhak edilmiştir ve bu devletin en önemli karargâhlarından biri olmuştur. İlhanlı Devletinin komuta merkezi normalde Tebriz iken yaz aylarında sıcaklıkların arttığı dönemlerde devletin merkezi Karabağ olmuştur. Bahsedilen bu gelişmelerin yaşandığı dönemlerde hem Karabağ hem de tüm Azerbaycan Türk unsurların ve Türk hükümdarların hakimiyeti altında olmuştur.[57] Karabağ'ı da içine alan bu bölge Türkmen Devletleri döneminde ise ilk önce Karakoyunlu devletinin hâkimiyetinde olmuştur. Karakoyunlulardan sonra Akkoyunlu Devletinin hakimiyeti altına giren bölge, Safeviler dönemine gelindiğinde ise Gence Beylerbeyliği'nin bir vilayeti olarak varlığına devam etmiştir. Dolayısıyla bu bölge yüzlerce yıl boyunca ciddi anlamda inkıtaya uğramadan sürekli olarak Türklerin hakimiyetinde ve kontrolünde olan bir bölge olmuştur.[58]

3.1.1. Sorunun İlk Ortaya Çıkışı

Yukarıda bahsi geçen dönemlerde bütün Azerbaycan'da ve Kafkasya Bölgesinin hiçbir yerinde toplu halde yaşayan ve bölgede söz sahibi olan herhangi bir Ermeni devletinin varlığı söz konusu değildir.[59] Tarihçi J. Laurent'in ifadelerine göre, bu dönemlerde Ermenilerin büyük devletlere ve devlet geleneğine sahip olmadıkları gibi bir kaleye ve üç beş tane askere sahip olabilen Ermeniler hemen kendilerini prens ya da derebeyi ilan etme sevdasına düşüyorlarmış.[60] Yüzyıllar boyunca birçok kavmin ve devletin işgaline ve savaşına mekân olmuş olan Karabağ ve çevresi, her ne kadar bir

[56] Ömer Göksel İşyar, Bölgesel **ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.120-121.
[57] Taşkıran, s.57.
[58] Attar, s.4.
[59] Taşkıran, s.120.
[60] Mehlika Aktok Kaşgarlı, Kilikya **Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara: Kök Yayınları,1990, s.3.

geçit ve çarpışma sahası olsa da bu bölgede tarihin hiçbir döneminde Ermeni devletinin varlığı söz konusu olmamıştır.[61]

18. Yüzyıla gelindiğinde Karabağ ve çevresindeki karışıklıklar ve mücadeleler asırlardır devam ettiği hal üzereydi. 1736-1747 yılları arasında Afşar Hanedanının kurucusu ve İran Şahı olan Nadir Şah'ın ölmesinin ardından Azerbaycan'da ve Kafkasya bölgesinde var olan istikrar yeniden yerini kargaşaya ve istikrarsızlığa bıraktı. Nadir Şah'ın ölümüyle Bölgede var olan merkezi otorite ortadan kalkınca Kafkasya Bölgesi hanlıklara ayrıldı. Merkezi otoritenin ortadan kalkması neticesinde sadece Azerbaycan'da bile neredeyse yirmiye yakın yeni hanlıklar meydana gelmiştir. Azerbaycan'da ortaya çıkan bu yeni hanlıklar arasında ise et etkili ve güçlü olanı ise Karabağ Hanlığı olmuştur.[62] Kafkasya Bölgesinde ortaya çıkan farklı büyüklüklere ve etkiye sahip olan bu hanlıklar 1848 yılında meydana gelen Rus işgaline kadar iç ve dış işlerinde bağımsız bir şekilde hareket etmişlerdir. Bahsi geçen hanlıkların bu kadar rahat hareket edebilmelerinin temelinde ise Osmanlı Devleti ile Safevi Devletini birbirlerine karşı dengeleme unsuru olarak kullanmaları gerçeği bulunmaktadır. [63] Aslında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hanlıkları nizam etmesi çok zor değildi ancak Sırp isyanı ve Fransa ile olan Mısır meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik müdahaleleri gecikmekteydi. Osmanlı'nın Kafkasya'ya yönelik politikalarında zayıflık oluşmasının temelindeki bir diğer önemli sebep ise Kafkasya'yı kendi müdahale alanı olarak gören Rusya'nın Osmanlı Devletine yönelik ortaya çıkan isyan hareketlerini sürekli olarak desteklemesiydi.[64]

Güney Kafkasya bölgesinde hem Selçuklu İmparatorluğu'nun hâkimiyeti döneminde hem de Selçuklu sonrası bölgede meydana gelen bağımsızlık hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan hanlıklar döneminde bu bölgelerde herhangi bir Ermeni Hanlığı olmadığı gibi bir hanlığı oluşturabilecek Ermeni siyasal hareketinin varlığı da söz konusu değildi. Zira Kafkasya Bölgesindeki Ermeni nüfusun varlığı hem oldukça

[61] Halil Kemal Türközü, **Osmanlı Ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü , 1982, s.4.
[62] Attar, s.4.
[63] Dursun Yıldırım ve M. Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991, s.4.
[64] Zekeriya Türkmen , "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası" , **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 5, Sayı 10, 2004, s.4.

azdı ve aynı zamanda var olan bu Ermeni nüfusu dağınık bir şekilde yaşadıklarından Ermeni şuurunun oluşması veya bu şuurun Ermeni kimliği hüviyetine dönüşmesi hiçbir şekilde ihtimal dahilinde değildi.[65]

Kafkasya bölgesi Osmanlı Devleti için de büyük öneme sahipti. Ancak Kafkasya bölgesine yönelik politika geliştiren ve bu bölgeye hükmetme arzusu içinde olan bir diğer önemli aktör ise Rusya olmuştur. Zira Kafkasya bölgesi, Rusya için İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı ayıracak olan bir tampon sınır olma potansiyeline sahip olmuştur. Aynı zamanda Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının hayata geçirilebilmesi için son derece önemli bir Jeostratejik öneme haizdi. Rus devleti, Çar 1. Petro döneminde (1682-1725) Hazar Denizinin kıyılarına kadar gelip burada bulunan Şirvan Hanlığının üzerinden Kafkasya Bölgesini işgal etti. Rus birliklerinin Kafkaslardaki ilerleyişinden rahatsız olan Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Osmanlı Devleti Köprülü Abdullah Paşa komutasındaki birlikleri bölgeye gönderdi ve özellikle Güney Kafkasya bölgesi tamamen Osmanlı Devletinin otoritesi altına girdi. Ancak daha sonra cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşının ardından Kırım'ın Rusya'ya ilhak edilmesi ve 1801'de Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi gelişmeleri Kafkasya bölgesindeki demografik yapının Ruslar lehine değişmeye başlamasına sebep olmuştur. Rusya'nın gerçekleştirmiş olduğu bu ilhaklar, aslında Rusya'nın Kafkasya Bölgesinde sömürge yönetimini kurmaya başladığının en somut göstergelerinden biri olmuştur.[66] 1804 yılına gelindiğinde Rusya, bölgeye yönelik yayılma politikalarına yeni bir halka daha ekledi ve 1804 yılının Ocak ayında Rus kuvvetleri Gence Kalesini kuşattılar. Kuşatmanın neticesinde Gence Hanlığı hakimiyeti altında bulunan araziler ve kaleler ile birlikte Rus Devletinin hakimiyeti altına girmiştir.[67]

3.1.2. Sorunun Gelişme Evreleri

Rusya'nın Kafkasya'da gerçekleştirmiş olduğu yayılma politikalarından en çok zarar gören ve şikâyet eden devlet İran'dı. Zira İran'ın bu bölgedeki hanlıklarla ve topluluklarla yaklaşık iki bin yıllık bir yakın ilişkisi söz konusuydu. Rusya'nın

[65] Yıldırım ve Özönder, s.3.
[66] Türkmen, s.9-10.
[67] Yıldırım ve Özönder, s.4.

Kafkasya bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu yayılma politikalarından kaynaklanan rahatsızlığın bir sonucu olarak İran, Rusya'nın Fransa ile girişmiş olduğu mücadeleyi kendisi için bir fırsat bilerek 1812 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Fransa ile harp halinde olsa da askeri olarak İran'dan güçlü durumda olan Rusya, İran'ın bu saldırısını bastırdı ve 1813 yılının 13 Ekim gününde Karabağ'a bağlı Gülistan şehrinde İran'ı Rusya lehine olan bir anlaşmayı imzalamaya mahkûm etti. Rusya ile İran arasında imza edilen bu anlaşmaya göre İran, Azerbaycan'ın Aras nehrinin kuzeyinde kalan toprakları olan Karabağ, Bakü, Kuba, Gence, Şeki, Derbent ve Lenkeran Hanlıklarının Rusya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.[68] 1804-1813 yılları arasında ve 1826-1828 arası dönemde meydana gelen Rusya-İran Savaşları, Rusya'nın Kafkasya'da yayılma politikalarının ve Kafkasya'nın demografik yapısının Rusya lehine değişmeye başlamasının iyi bir zemin bulduğu yıllar olarak tarihe geçmişti.[69]

Rusya'nın İran aleyhine şartlar içeren *Gülistan Anlaşması*nı İran'a imzalatmasının ardından İran cephesindeki rahatsızlığın boyutu da artmış durumdaydı. Bu anlaşma sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya bölgesindeki nüfuzunun garanti altına alınması, asırlardır bölge ile ilişki içerisinde olan İran yönetiminin bütün çıkarlarını tehdit ediyordu. Bu gerçeklerden hareketle Kafkasya bölgesinde sahip olduğu eski hâkimiyetini geri kazanma politikasını hayata geçiren İran, 1826 yılında Rusya'nın başkentinde (Petersburg) bir isyan hareketinin başladığı istihbaratını alınca harekete geçti. Petersburg'da ortaya çıkan isyan hareketinin yanı sıra Çar I. Aleksandr'ın 1825 yılında ölmüş olmasının sarsıntılarının Rusya'da hala devam ediyor olması da İran'ı Rusya'ya savaş açması konusunda cesaretlendiren bir diğer önemli husus olmuştu. İran'ın bu düşüncelerle 1826'da Azerbaycan'ın kuzeyine asker göndermesi üzerine Rus askerleri hemen karşılık verdi ve İran askerleri geri çekilmek zorunda kaldığı gibi 1828 yılında bir anlaşma daha imzalamak durumunda kaldı.[70] 1828 yılında imzalanan *Türkmençay Anlaşması'*nın hem Rusya için hem de İran için anlamı büyüktü. Çünkü bu anlaşma sonrasında İran'ın Kafkasya bölgesi ile olan yaklaşık yirmi asırlık ilişkisi, tarihin en büyük darbesini almıştır. Bu anlaşmanın Rusya için önemi ise,

[68] Türkmen, s.17.
[69] Namig H. Aliyev, "**International Law Issues in Nagorno-Karabakh Conflict**", Tbilisi : Universal , 2009, s.7.
[70] Türkmen, s.18.

Türkmençay Anlaşması, Rusya'nın Kafkasya'daki yayılma politikalarının önünü açmıştır ve bölgedeki Rus hâkimiyetini pekiştirmeye imkan tanımıştır.

Türkmençay Anlaşması'nın ortaya koyduğu hükümlerin etkisi elbette Rusya ve İran ile de sınırlı kalmadı. Bu iki devlet arasında imzalanmasına rağmen, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen savaşın ardından 1829 yılının 14 Eylülünde imzalanan Edirne Anlaşmasının[71] maddeleriyle Rusya, İran'a kabul ettirmiş olduğu hükümleri Osmanlı Devletine de kabul ettirmiştir. Türkmençay ve Edirne Anlaşmalarıyla hem Osmanlı Devleti hem de İran, Nahcivan ile Revan Hanlıkları da dahil olmak üzere Karabağ bölgesinin tamamen Rus hakimiyeti altına girdiğini kabullenmişlerdir.[72] Osmanlı tebaası olup da bu anlaşmalardan sonra Rus hakimiyeti altında olan Kafkasya bölgesine göç eden Ermeniler, daha sonra Osmanlı ile Rusya arasında vuku bulacak olan Osmanlı Rus savaşlarında Osmanlı Devletini zor durumda bırakacak hamleler yapmışlardır.

Rusya'nın Osmanlı ve İran ile imzalamış olduğu anlaşmaların en önemli maddelerinden biri de anlaşmanın tarafı olan devletlerde yaşayan halkların bir sene içerisinde istedikleri bölgelere göçebilmelerini öngören maddeydi. Rusya bu maddeyi anlaşmaya koyarak hem İran'da hem de Osmanlı Devletinde yaşayan ve bu devletlerin tebaası durumunda olan Ermenileri, Azerbaycan başta olmak üzere Kafkasya'ya göç ettirme fırsatını bulmuştur. Azerbaycan'da Ermeni nüfusunu artırma politikası uygulayan Rusya , bu anlaşmalar sayesinde Anlaşmanın tarafı olan ülkelerde yaşayan Ermenileri Kafkasya'ya göç etmeleri konusunda teşvik ediyordu.[73] Rusya, Ermeni tebaanın Kafkasya'ya göç etmelerini sağlamak amacıyla teşvik mahiyetinde şu adımları atmıştı[74] :

1- Yaşadıkları bölgeden ayrılarak Kafkasya'ya göç etmeyi kabul eden Ermeniler, devlete vergi ödemesi yapmayacaklar,

[71] Edirne Anlaşması, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Edirne'de imzalanmıştır. Bu anlaşma Yunanistan'a bağımsızlık hakkı vermesi, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikalarını olumsuz etkilemesi ve buna benzer birçok sebeplerden dolayı önemli bir anlaşma olarak bilinir.
[72] İşyar, s.207.
[73] Attar, s.4.
[74] Yıldırım ve Özönder, s.5 ; İşyar, s.197.

2- Göç etmeyi kabul eden Ermenilere, Rusya tarafından kamu arazileri tahsis edilecek,

3- Ermeni subaylara Rus ordusu içerisinde görevler verilecek,

4- Göç etmeyi kabul eden her bir Ermeni'ye 25 Ruble yardımda bulunulacak,

5- Bölgede var olan Müslüman halkın elindeki araziler ise Rusya tarafından satın alınarak bu arazilerin gerçek sahipleri, Ermenilerin yaşayacağı bölgeden uzaklaştırılmış olacak. Bu teşvik kapsamında Dağlık Karabağ bölgesinde yüzyıllardır yaşamakta olan Müslüman ahali, zor kullanmak suretiyle diğer bölgelere sürüldü ve bölge halkına yönelik şiddet içeren politikalar uygulandı. [75]

Rusya, Ermenilerin Kafkasya bölgesine göç etmelerini sağlamak amacı doğrultusunda birçok teşvikte bulunmasının yanı sıra bu iskân politikasının uygulanması ve organize edilmesinde dini duyguları da harekete geçirerek bu göçün gerçekleşmesine manevi bir hava katabilmek için Ermeni Ruhban sınıfını da harekete geçirerek bu sınıftan büyük destek almıştır.[76]

1682 yılından itibaren ölüm tarihi olan 1725 yılına kadar olan dönemde Çarlık Rusya'nın kralı Çarı olan I. Petro'nun vasiyetinde[77] de belirtildiği üzere 18. Yüzyıldan itibaren dünyanın en güçlü devletleri arasında Rusya'nın da yer alabilmesi için yapılması gereken icraatlar arasında en önemlisi, Rusya'nın güneyinin yani Kafkasya'nın Rus hakimiyetinde olması ve bu alanın sıcak denizlere inmenin anahtarı olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Deli Petro olarak da bilinen Rus Çarı I. Petro'nun vasiyetinde de anlatıldığı üzere Rusya'nın Kafkasya bölgesine hakim olabilmesinin önündeki en önemli engel ise Osmanlı Devletiydi. Dolayısıyla Rusya önce Kafkasya bölgesini tamamıyla kendi hâkimiyeti altına almalı, ardından da İran'ın desteğini de yanına alarak Osmanlı Devletini işgal etmeliydi. Rusya'nın Kafkasya bölgesini kendi hâkimiyeti altına alabilmesinin de yegâne yolu bu bölgedeki demografik dengeleri kendi lehine

[75] Aliyev, s.7. ; Aslanlı, s.394.
[76] Türkmen, s.20.
[77] I. Petro'nun Vasiyeti , http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=i-petro-nun-vasiyeti&Bil=373 , (22.02.2018).

değiştirmesinden geçiyordu. Bu demografik değişikliği sağlamak için Rusya, bölgede kendine partner olabilecek unsurları değerlendirmiş ve Ermenilerden daha iyi bir seçeneğin olmadığını görmüştür. Aslında Kafkasya bölgesinin toplulukları içerisinde nüfusu en az olan ve nüfus yoğunluğu olarak da en düşük yoğunluğa sahip olan topluluklardan biri olan Ermenilerin en önemli ayrıcalıkları Türk ve Müslüman olmamaları ve bölge dışında farklı yerlerde önemli nüfus kalabalığına sahip olmalarıydı. Rusya'nın Ermenilere yönelik bu tutumunun bir sonucu olarak 18. Yüzyıldan itibaren Ermenilerin milliyetçilik hırsları Rusya tarafından desteklenmiş ve körüklenmiştir. Rusya'nın Ermenilere yönelik olarak ortaya koyduğu bu tek taraflı birlikte hareket etme isteği, zamanla karşılıklı bir hal almıştır ve Ermeniler ile Rusya arasında güçlü bir işbirliği doğmaya başlamıştır. Ermenileri Rusya ile hareket etmeye iten en önemli sebep ise Rusya'nın Ermenilere Kafkasya'da bir devlet kurmaları için destek vereceğini vaat etmesidir.[78]

Rusların Karabağ ve civarına yönelik başlatmış olduğu iskan politikası kısa sürede karşılık buldu ve daha 1823 yılında Karabağ'da bulunan 642 köyden 155 köy Ermenilerin yoğun olarak yaşayama başladığı bölge olmaya başladı. Henüz 1805 yılında neredeyse yok denilecek kadar az sayıda olan Ermeni nüfusunun burada olağanüstü bir şekilde çoğalması Rusya'nın iskan politikasının yolunda gittiğinin en önemli işaretiydi.[79]

20. Yüzyıla gelindiğinde Kafkasya'daki ve özellikle Karabağ bölgesindeki karışıklıklar devam ediyordu. Ekim 1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihlalinin ardından Karabağ, Hukuki açıdan Azerbaycan'a bağlı bir bölge olmakla birlikte fiili olarak bağımsız bir konuma sahip olmuş oldu. Karabağ'ın bu geçici bağımsızlık hali 1920 yılında Rusya'da Sovyet yönetiminin kurulmasına kadar devam etmiştir. [80] Rusya'da meydana gelen ihtilalin ardından Rusya'daki ve Kafkasya bölgesindeki karışıklıkları bir fırsat olarak gören, bölgenin asıl sahibi olan Türk ve Müslüman halk, ayrılıkçı Ermenilerin ve onların çetelerinin zulmünden şikâyetçi olarak Osmanlı Devletinden kendilerine yardım etmesini istediler. Bu yardım talebi üzerine

[78] Bilal Dedeyev, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihi Arka Planına Bakış", Osman Nuri Aras (Ed.) , **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz** içinde, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008, s.21.
[79] Dedeyev, s.22.
[80] İşyar, s.308.

Osmanlı birlikleri 1918 yılının 15 Eylülünde Bakü'ye geldiler. Osmanlı Birliklerinin bölgeye gelmesiyle sükunet bulan çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Anlaşmasının hükümlerinden kaynaklanan yükümlülükle bölgeden geri çekilmek zorunda kalınca bu alan İngilizlerin hakimiyeti altına girmiştir.[81] Galip devletler adına Kafkasya bölgesini işgali altına alan İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı, yayınlamış olduğu 28.01.1919 tarihli bir bildiriyle Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ilan etmiştir.[82] Birinci Dünya Savaşı sona erince, İngiliz Kuvvetleri Kafkasya bölgesinden çekildi. İngilizlerin çekilmesinin hemen ardından Rusya bu fırsatı değerlendirdi ve Azerbaycan ordusunun önemli bir kısmı Ermenilerin Karabağ'da çıkarmış oldukları isyanı ve yapmış oldukları katliamları önlemekle meşgul iken Kızılordu birlikleri 27 Nisan 1920'de Bakü'yü tekrar işgal etti ve Karabağ ile Nahcivan'ı da Ermenistan'a verdi.[83] Ancak 1921 yılında Sovyet Rusya ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında imzalanmış olan *Moskova Anlaşması* ile Rusya işgal ettiği bu yerleri yeniden Azerbaycan'a iade etmiştir.[84] Azerbaycan topraklarının bir parçası olan Zengezur bölgesi ise 1922 yılında Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ne ait bir bölge olarak kabul edilmiştir.[85] 1923 yılına gelindiğinde göç ettirilmiş olan Ermenilerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerin birleştirilmesi suretiyle özerk yapıya sahip bir bölge oluşturulma girişimleri başlatıldı. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi olarak adlandırılan bu bölgenin hukuki olarak Azerbaycan Sovyet sosyalist Cumhuriyeti'ne ait olduğu ise 1936 yılında kabul edilmiş olan Sovyet Anayasasının 36. Maddesinde teyit edilmiştir.[86]

Karabağ ve civarındaki bölgelerde ciddi anlamdaki ilk Ermeni-Azeri çatışması 1905 yılında Rusya'da meydana gelen ihtilalin ardından gerçekleşmiştir.1905 yılının Şubat ayında Ermeni askerleri Bakü'ye yönelik saldırılar gerçekleştirdi ve kısa sürede bu saldırılar Karabağ da dahil olmak üzere diğer bölgelere de yayıldı. Ermeni askerler tarafından gerçekleştirilen bu saldırılarda Rus garnizonunun da Ermenilere yönelik ciddi desteği olmuştur. Bu saldırılarda Karabağ civarında en çok zarara maruz kalan bölge ise

[81] İşyar, s.334.
[82] Yalçınkaya, s.130.
[83] Aslanlı, s.396-397.
[84] Yalçınkaya, s.130.
[85] Attar, s.7-8.
[86] Yalçınkaya, s.131.

Şuşa olmuştur. Şuşa kentinin nüfusunun neredeyse tamamı Azerbaycan Türklerinden oluşuyordu ve bu saldırılarda bölgede yaşayan Türklerin binlercesi şehit edilmiştir.[87]

1905-1906 yılları arasında Azerbaycan topraklarına sonradan göçlerle gelmiş olan Ermenilerin sebep olduğu kanlı olayların meydana gelmesinin ardındaki sebeplerin neler olduğunu en iyi şekilde ifade eden M. Said Ordubadi olmuştur. Olayların meydana geldiği tarihlerde kendisi de hayatta olan ve olayların birçoğuna şahit olan Ordubadi, yazmış olduğu ' Kanlı Yıllar' isimli kitabında, hem kendi müşahedelerinin hem de mağdurlardan kendisine gelen mektupların yardımıyla, Azerbaycan'da meydana gelen çatışmaların asıl sebeplerinin neler olduğunu şu dört maddeyle izah etmiştir[88] :

1- Ermenilerin en büyük çetelerinden biri olan ve Azerbaycan genelinde 400'den fazla katliamın gerçekleşmesinde rol alan Taşnaksutyun cemiyetinin bölgedeki Türk ve Müslüman unsurlara yönelik gerçekleştirdiği saldırılar,

2- Ermenilerin Azerbaycan'ın yerli halkı olanlara yönelik silahlı saldırılar düzenlemesine yönelik Rus Çarının sağladığı destekler ve Saldırılarda devlet memurlarının Ermeni yanlısı tutum ve davranışları,

3- Azerilerin , Rus destekli Ermenilerin sinsi planlarını ve propagandalarını anlayabilecek kadar siyasi akla sahip olmamaları ve Ermenilerin provokasyonlarına inanma zafiyetinde bulunmaları,

4- Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerinde yeni bir Ermenistan devleti kurmayı planlamaları ve bu doğrultuda Emperyalist devletlerin (ABD, Rusya, Fransa İngiltere vb.) de desteğini almış olmaları.

Skibitski adındaki bir Rus bilim insanının ortaya koymuş olduğu verilere göre 20. Yüzyılın henüz ilk dönemlerindeyken Dağlık Karabağ olarak adlandırılan bölgede yaşayan Ermeni nüfusu, toplam nüfusun dörtte biri kadardı. Ancak zaman içerisinde Dağlık Karabağ özerk bölgesi başta olmak üzere Kafkasya'nın genelinde Ermeni nüfusunda gözle görülür bir artış sağlanmıştır. Nüfusun artmasına bağlı olarak aynı zamanda Rus desteğini de arkasında hisseden bu azınlık gruplar, zamanla bölgede söz

[87] Reha Yılmaz, " Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm : Dağlık Karabağ Sorunu" , **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt.2 , Sayı.1 , 2012, s.75.
[88] Yılmaz, s.75.

sahibi olan ve bölgenin sorunlarını siyasileştirebilme kapasitesine sahip olan bir azınlık halini almaya başlamıştır.[89]

1917 yılında Rusya'da bir ihtilal gerçekleştirildi ve bu ihtilal ile Çarlık Rusya yıkılarak yerine Sovyet Rusya kuruldu. 1917 Bolşevik İhtilali ile kurulan Sovyet Rusya'sının Çarlık Rusya'sına göre ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alandaki faaliyetleri ve politikaları ciddi farklılıklar arz ediyordu. Her alanda var olan yönetim anlayışı farklılıkları Rusya'nın müstemleke politikalarına da yansımıştı. Sovyet Rusya'sı, müstemlekelere yönelik farklı politikalar uygulamak amacıyla ilk dönemlerde Kafkasya bölgesindeki milletlere sağlanmış olan bağımsız devlet kurma hakkı sonradan tekrar geri alınmıştır. Bu geçici dönemde 23 aylık bir dönem (1918-1920) bağımsız devlet olarak faaliyet gösteren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti , 28 Nisan 1920'de Kızılordu tarafından işgal edilerek bağımsızlığı nihayete erdirilmiştir. Rus ordusu tarafından işgale maruz kalan ülke , yeni dönemde (1920-1991) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında SSCB'nin bir üyesi olmak durumunda kalmıştır. Sovyet Rusya'nın yeni müstemleke politikası gereği, Azerbaycan ile birlikte Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri de kurulmuş oldu.[90]

Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ, hukuken Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge olmasına rağmen 1989 yılına gelindiğinde bu bölgedeki Ermeni nüfusu olağanüstü bir şekilde artmış durumdaydı. Bu sene içerisinde yapılan bir nüfus sayımına göre Dağlık Karabağ bölgesinin nüfusunun 192 bin olduğu ve bu nüfusun da yüzde yetmişini Ermenilerin oluşturduğu tespit edilmiştir. SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Ermeniler için beklenen gün gelmişti ve göçlerle biriktirilen Ermeni nüfusunun üzerine düşen görevi ifa etme vaktiydi. 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Ermenileri Azerbaycan yönetimine isyan ederek, kendilerinin Ermenistan'a karılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bu bağlamda Azeri üyelerin desteği olmaksızın Dağlık Karabağ Yerel Konseyi, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması gerektiğini onaylamıştır.

[89] Dedeyev, s.27.
[90] Yılmaz, s.76.

Ancak SSCB Yüksek Sovyeti, alınan bu kararı onaylamadı ve 1989 yılında Dağlık Karabağ'ı doğrudan Merkezi yönetime bağlamıştır.[91]

Erivan'da 1988 yılının şubat ayında yüz binlerce Ermeni isyancının katıldığı bir gösteri düzenlendi. Dört gün boyunca devam eden bu gösterilerde Ermeni göstericiler, Dağlık Karabağ Bölgesinin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanması gerektiğini savunmuşlar ve bu gösteriler sırasında Azerbaycan'da 32 kişinin ölümüne 197 kişinin de yaralanmasına sebep olmuşlardır. Ermenilerin bu gösterileri Azerbaycan cephesinde infiale sebep olmuştur. Azerbaycan'ın tepkileri ve bölge halkında meydana gelen infialin ardından SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi, Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesine yönelik ortaya koydukları talepleri reddederek bölgenin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin idaresi altında kalmasına karar vermiştir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde kurulmuş olan Dağlık Karabağ komitesi, Moskova'nın almış olduğu ret kararının ardından Dağlık Karabağ bölgesinde bir referandum yapılmasını gündeme getirdi ancak Sovyet yetkililer bunun hukuken mümkün olmayacağını söyleyerek bunu da reddettiler. [92] Ancak bu gösterilerin sona ermesi ile sorun da ortadan kalkmış olmuyordu. Nitekim Ermenilerin tedricen devam eden gösterileri ve buna karşılık veren Azerbaycan vatandaşları arasında çatışmaların sona ermemesi üzerine Sovyet yetkililer Dağlık Karabağ bölgesini Azerbaycan yönetiminden alarak 12 Ocak 1989'da Moskova'da kurulan özel bir komisyonun yönetimine devretmiştir.[93]

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin öncülüğünde Ermeni isyancıların gerçekleştirdiği gösteriler ve bu isyancı grupların hızlı bir şekilde silahlanmaya başlaması üzerine Azerbaycan SSC' de tepkiler meydana gelmiştir. Meydana gelen bu infial ve tepkilere önderlik etmek isteyen Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), Azerbaycan halkının can ve mal güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda Karabağ'ın Azerbaycan ile olan bağlarını koparmak isteyenlere engel olmak amacıyla birtakım önlemler almaya başlamıştır. AHC'nin aldığı önlemler arasında mitingler düzenleme, grevler yapmanın yanı sıra Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki demir

[91] Mustafa Aydın , "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu", Baskın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası Cilt.2** içinde, 12. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları , 2010, s.401.
[92] Yalçınkaya, s.132; Yılmaz, s.77.
[93] İşyar, s.384.

yollarını tahrip ederek iki ülke arasındaki bağlantıları kesmek gibi radikal tedbirler de bulunmaktaydı. AHC'nin yapmış olduğu bu eylemlerin ardından 1990 yılında Sovyet Yetkililerin emriyle Kızılordu birlikleri Azerbaycan'a müdahale etti. Aslında Rusların Bakü'ye yönelik olarak gerçekleştirdikleri bu müdahalenin asıl amacı AHC'yi ortadan kaldırma amacı taşıyordu. Bu müdahalenin ardından, hali hazırda zaten Ermenistan SSC' ye nazaran askeri açıdan geri durumda olan Azerbaycan SSC, teşkilatlanma ve silahlı güce sahip olma kriterleri açısından daha da zayıf duruma düşmekten kurtulamamıştır.[94]

Azerbaycan SSC'yi Ermenistan SSC karşısında askeri açıdan zayıf ve güçsüz duruma düşüren bir diğer gelişme ise 1990 yılının Temmuz ayında Rus lider Gorbaçov'un yapmış olduğu bir beyanname ile Sovyetler Birliği içerisindeki tüm paramiliter grupların sahip oldukları silahların tamamını Sovyet ordularına ve Sovyet otoritelerine teslim etmelerini istemesi olmuştur. Gorbaçov'un bu ilanına tüm gruplar mecburen uymak durumunda kalmasına rağmen, o dönemde Karabağ'da bulunan Ermeni birliklerinin lideri konumunda bulunan Ter-Petrosyan, Sovyet otoritelerinin de desteğiyle hem silahları teslim etmemiş hem de bölgede dağınık durumda bulunan tüm Ermeni birliklerini bir araya getirerek Ermeni Milli Ordusunu kurmuştur.[95] Ter-Petrosyan liderliğinde Ermenistan SSC'nin düzenli bir ordusu kurulurken, hukuken ve fiilen yüzyıllardır bölgenin asıl sahibi konumunda olan Azerbaycan kendi milli ordusunu kuracak güce ve zemine sahip olamamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise Dağlık Karabağ meselesi de dönüşüm geçirerek yeni boyutlar kazanmıştır. 20. Yüzyıl siyasi tarihinin en önemli gelişmelerinden biri olan SSCB'nin dağılması 1991 yılında gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Batı ittifakı olan NATO karşısında prestij kazanma düşüncesinde olan Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerinin üye olduğu yeni bir birlik oluşturma amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuştu. Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil olacak olan devletlerin hangi statüye sahip olacağını ise 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Anlaşması'nın beşinci maddesi belirlemekteydi. Bu maddenin

[94] M. Vedat Gürbüz, ""Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler", Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş ve Saniye Adıgüzel (Ed.) , **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye,** Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, No:131,2008, s.118-120.
[95] Gürbüz, s.121.

hükmüne göre, BDT üyesi olan devletler birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve mevcut sınırların muhafaza edilmesi gerektiğini kabul etmiş olacaktı. Bu ilke 21 Aralık 1991 tarihinde Alma Ata Deklarasyonu'nda Ermenistan tarafından da imzalanmış ve kabul edilmiş bir ilke olarak üye devletlerin tamamı tarafından teyit edilmiştir. [96] Bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Ermenistan'ın bu deklarasyonu ve dolayısıyla bağımsızlığını kazanan devletlerin sahip olduğu sınırların tanınması ve korunması gerektiğine yönelik maddeyi kabul etmediğini ve reddettiğini deklare etmesi, hem uluslararası hukuk açısından hem de bölgenin sahip olduğu tarihi gerçekler açısından ele alındığında oldukça mesnetsiz açıklamalar olarak değerlendirilmiştir.[97]

3.1.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Dağlık Karabağ Meselesi

Sovyetler Birliği döneminde, yalnızca birliğin üyesi olan iki Sovyet cumhuriyeti arasında cereyan eden ve dolayısıyla birliğin kendi iç meselesi şeklinde algılanan Dağlık Karabağ meselesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından sadece Rusya'yı ya da bölgesel birkaç ülkeyi ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış ve küresel bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Ermenilerin bölgede çıkarmış oldukları kargaşaları İran'ın ve Rusya'nın yoğun bir şekilde desteklemeleri olayların yıkıcı etkisini artırmıştır. Ermenilerin çıkardıkları isyanlar ve bu isyanlara karşı Azerbaycan cephesinde oluşan öfke ve tepkiler neticesinde Azerbaycan'daki Ayaz Muttalibov yönetimi zor durumda kalınca bu saldırıların sona ermesini sağlamak amacıyla Batılı kurumlardan ve devletlerden yardım talebinde bulunmuştur. Azerbaycan tarafından gelen bu talebi sıcak karşılayan batılı kurumlar ve devletler, Sovyetler Birliği'nin henüz yeni dağılmış olduğu bu dönemde bölge ülkeleri ile ilişkilerlini artırmanın bir fırsatı olarak görüp BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çatısı altında Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi gerektiği konusunda Azerbaycan ile yakın temasa geçmişlerdir.[98]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölge ülkelerinin tamamının bağımsızlığını kazanmasına rağmen Ermenistan Cumhuriyeti'ne Rusya

[96] Sevin Toluner, " **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**" , İstanbul: Beta Yayınları,2004,s.578.
[97] Yalçınkaya, s.133.
[98] Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" , **GOP Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi** , sayı.2. , s.72-73.

Federasyonu'nun desteği artarak devam ediyordu. Rus yardımından yoksun olan Azerbaycan ise Sovyetler Birliği dönemine kıyasla yeni dönemde artık çok daha zor şartlar altına girmiş durumdaydı. Birliğin dağılmasının hemen ardından 1992 yılında Rus askeri birliklerinden silah ve lojistik desteği alan Ermeni askerleri, Türk ve Müslüman kimliğe sahip olan köy ve kentlere yönelik katliam boyutuna varan saldırılar düzenlemekteydi. Ermeni askerlerinin ve isyancılarının gerçekleştirdikleri katliamların en önemli örneklerinden biri de yine 1992 yılının 26 Şubat'ında gerçekleştirilen ve tarihe *Hocalı Katliamı* olarak geçen hadisedir. Karabağ'a bağlı olan Hocalı kentinde meydana gelen bu hazin olayda 33 tane çocuk Ermeniler tarafından katledilmiştir. 33 çocuğun yanı sıra 106'sı kadın olmak üzere toplamda 335 kişi bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir. Yine resmi rakamlara göre bu katliamın ardından 150 tane Azerbaycanlı Türk kaybolmuştur.[99]

Hocalı Katliamının ardından Azerbaycan içerindeki infialin boyutu da arttı. Halkın gösteri ve eylemleri karşısında ülkeyi terk edip Moskova'ya kaçmak zorunda kalan Muttalibov ve ekibinin yerine Halk Cephesi iktidara geldi. 1992 yılının Temmuz ayında yapılan seçimlerle birlikte Azerbaycan'da yeni bir dönem başladı ve bu döneme adını veren Azeri lider Elçibey oldu. Elçibey iktidara gelir gelmez ilk gerçekleştirdiği icraatlardan biri Azerbaycan'ı Bağımsız Devletler Topluluğundan çıkarmak oldu.[100] Elçibey BDT'den ayrılmanın ardından, batı ile ilişkileri artırmanın Dağlık Karabağ Meselesinin çözümünü sağlayacağı inancı doğrultusunda AGİK'i daha aktif kullanma girişimlerinde bulundu. Elçibey'in girişimleri ve AGİK'in çalışmaları doğrultusunda Konferanstan Azerbaycan lehine olan ilk karar Helsinki Toplantısında alındı. Helsinki Toplantısında alınan kararlara göre Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve sınır güvenliği teminat altına alınmıştı. Ancak Helsinki'de masa başında alınmış olan kararlar uygulama aşamasında birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Elçibey ve ekibinin AGİK'e olan güveni, Ermenistan'ın Hukuksuz ve insafsız saldırıları neticesinde karşılığını bulamadı. Zira AGİK bünyesinde alınan kararlara göre Azerbaycan uluslararası alanda

[99] Attar, s.9.
[100] Gürbüz, s.121.

Ermenistan'a karşı zafer kazanıyor olsa da Ermenistan AGİK'in almış olduğu kararları hiçe sayarak Azerbaycan topraklarını işgal etmeye devam ediyordu.[101]

Azerbaycan'ın AGİK çatısı altında Batı ile iyi ilişkiler kuruyor olması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Zira Karabağ gibi Kafkasya bölgesinde var olan önemli bir meselenin çözümünde Batılı ülkelerin bu kadar aktif rol alması Rusya'nın bölgesel çıkarları ile çelişen bir durumdur. Rusya, bu durumdan kaynaklanan rahatsızlığını ortadan kaldırmak amacıyla Kazakistan öncülüğünde bir barış girişiminin ortaya çıkarılmasına vesile oldu. Dağlık Karabağ özelinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında var olan sorunların çözüme kavuşturulması adına Nazarbayev'in başkanlığında Kazakistan'da her iki tarafın temsilcileri bir araya geldi. Ancak bu organizasyonun herhangi bir çözüm önerisi ortaya koyamadığı gibi Rusya'nın kendi etkinliğini artırma çabaları fiyaskoyla sonuçlanmış oldu. Bunun üzerine Rusya, herhangi bir ülkeyi aracı kılmaksızın soruna direk kendisi açıktan müdahil oldu ve 19 Eylül 1992 tarihinde Soçi'de Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerini bir araya getirdi. Soçi'de yapılan bu görüşmelerin ardından taraflar arasında geçici bir barış anlaşmasının imzalanmasına ve çatışma bölgelerine gözlemcilerin gönderilmesi gerektiğine dair kararlar alınmıştır. İmzalanan bu belgelerin hemen ardından Ermeni askerlerinin Karabağ'a ve Nahcivan'a yönelik saldırılarının yeniden başlaması üzerine Soçi görüşmelerinden de beklenen sonuç alınamamıştır.[102]

3.1.4. Azerbaycan Siyasetinde Dağlık Karabağ Meselesi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu yeni dönemde karşılaşacağı problemlerin en başında yine Karabağ meselesi gelmekteydi. Ermenistan'ın Rus yöneticilerin desteğini de alarak sürekli bir şekilde Azerbaycan topraklarına yönelik olarak gerçekleştirdiği işgal faaliyetleri, her iki ülkenin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından şiddetini daha da artırarak sıcak çatışma şekline dönüşmüştü. 2018 yılı itibariyle hala bir çözüme kavuşturulamamış olunan bu çatışmada Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan nüfusun ağırlıklı olarak Ermenilerden oluştuğunu ve dolayısıyla bu bölgenin

[101] Yılmaz , "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" ,s.74-75.
[102] Yılmaz, s.75.

uluslararası hukuk sisteminde var olan *kendi kaderini tayin etme hakkı*ndan yararlanarak bağımsızlığını kazanmasını gerektiğini ardında da Ermenistan'a dahil olması gerektiği yönündeki kasıtlı iddialarda bulunmaktaydı. Azerbaycan ise Ermenistan'ın bu taleplerinin asılsız ve mesnetsiz olduğunu, zira Dağlık Karabağ olarak adlandırılan bu bölgenin yüzyıllardır hukuki ve tarihi sebeplerle Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu ve bu bölgedeki etnografik yapının Sovyet destekli Ermeni politikaları neticesinde suni olarak değiştirildiğini savunmaktadır. Bu sebeplerle Ermenistan'ın Azerbaycan'dan herhangi bir toprak talebinde bulunamayacağını ve Azerbaycan sınırlarının hiçbir surette değiştirilemeyeceğini savunana Azerbaycan , hem uluslararası örgütlerden hem de küresel güçlerden sorunun çözümüne yönelik yardım taleplerinde bulunmaktadır.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan'da sürekli olarak ülke gündemini meşgul etmeye devam eden Karabağ Meselesi, ülkede iktidara gelen tüm partilerin öncelikli hedefi olarak belirlenmiştir. Ülkenin kaynakları sürekli olarak Dağlık Karabağ savaşına, ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmasına, askeri harcamalara ve mülteci durumuna düşen Azerbaycan halkının kendi vatanlarına döndürülmesine yönelik yapılan çalışmalara aktarılmak zorunda kalınmıştır.[103]

Azeri yetkililer Dağlık Karabağ sorununun, hem Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel yapısına vermiş olduğu zararlar hem de Karadeniz ve Hazar Havzasının ekonomik yapısına verdiği zararlar nedeniyle ivedilikle çözüme kavuşturulması gerektiğini her platformda dile getirmişlerdir. Özellikle Abhazya ve Güney Osetya'da var olan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla silaha sarılan Gürcistan'a Rusya tarafından uygulanan ağır yaptırımları da göz önünde bulundurdukları zaman Karabağ sorunun ancak ve ancak barışçı yollarla sağlanması gerektiğine yönelik inançlarını tazelemişlerdi. Karabağ sorununu barışçı yollarla çözme amacında olan Azeri yetkililer, Prag Prensipleri doğrultusunda görüşmelerin devam etmesinden yöne tavır sergilemekten vazgeçmemişlerdir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, daha bağımsızlığının ilk yıllarında eskiden olduğu gibi yine Rusya, İran ve Türkiye ile yakın etkileşim içerisinde olmuştur. Azerbaycan'ın

[103] Eyüp Zengin, **Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:59, 2010,s.164-165.

bu ülkelerle olan münasebetleri ve Ermenistan ile olan çatışmaları onun dış politikasını belirleyen temel etkenler olmuştur. Bu bağlamda bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan dış politikasının hangi temel prensipler doğrultusunda oluşacağını belirleyen unsurları şu altı maddede toplayabiliriz[104] :

1- Dağlık Karabağ bölgesi başta olmak üzere Azerbaycan topraklarının Ermeni askerleri tarafından işgal edilmesinin engellenmesi,

2- Petrol ve Doğalgaz öncelikli olmak kaydıyla Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılarak ülke ekonomisini iyileştirilmesi,

3- Azerbaycan'ın Jeostratejik konumunun ülke menfaatleri doğrultusunda araçsallaştırılması,

4- Güney Kafkasya, Kafkasya ve Dünya'nın diğer bölgelerinde ortaya çıkan güvenlik tehditlerinin ortadan kaldırılması,

5- Küreselleşmenin de etkisiyle etkisini artıran Global Süreçler,

6- Hem bölgesel hem de küresel alanda ortaya çıkan çatışma ve anlaşmazlıların çözümünde sorumluluğa sahip olmak ve aktörler arası işbirliğini artırmak.

Yukarıda saymış olduğumuz prensipler doğrultusunda Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası ortaya koymuş olduğu dış politika anlayışını üç farklı döneme ayırabiliriz: Ayaz Muttaliboz dönemi, Ebulfez Elçibey dönemi, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemleri. Bu üç dönemde de Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere birçok sorun Azerbaycan'ı zor durumda bıraksa da gelen her yeni iktidar bu sorunların çözümünü farklı mecralarda aramışlardır. Bu nedenle hem yeni dönemde Azerbaycan dış politikasının yönü ve ilgi alanı başka bir tarafa kaymak durumunda kalmıştır.

Ayaz Muttalibov dönemi, Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasının hemen arkasından gelen dönemi kapsamaktadır. Muttalibov iktidarını diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, bu dönemde Azerbaycan hem iç politikalarında hem de dış politikalarında kendisine en yakın partner olarak Rusya'yı görmüştür. Dolayısıyla Muttalibov yönetimi politika üretirken ya da Karabağ sorununa çözüm ararken

[104] Elmar Memmedyarov, The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factorsand Strategic Priorities", Alexandros Petersen ve Fariz İsmailzade (Ed.), **Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreing Policy** içinde, Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy (ADA), 2009,s.11-12.

Azerbaycan'ın en büyük destekçisinin Rusya olacağını düşünmüştür. Ancak Muttalibov iktidarının başarısız politikaları ve projeleri nedeniyle bu dönemde ciddi manada herhangi bir olumlu gelişme olmadığı gibi Karabağ sorunu da bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp küresel bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Hiç şüphesiz Karabağ sorununun bu şekilde uluslararasılaşmasının tek sorumlusu Muttalibov iktidarı değildir. Zira küresel güç mücadelesi içerisinde olan büyük devletlerin ve uluslararası örgütlerin Karabağ sorununa dahil olarak bu sorunu kendilerinin bölgeye yönelik çıkar politikalarını biçimlendirmenin bir aracı olarak görmeleri, sorunun içeriğini sorunun taraflarını ve sorunun çözümsüzlüğün derinleştirmişlerdir.[105]

Rusya'dan beklediği desteği göremeyen Muttalibov yönetiminin aksine, Ermenistan yönetimi Rusya'dan her türlü desteği almıştır. Askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda Rusya'nın Ermenistan'a olan yoğun desteğini gören Azerbaycan, bu sefer İran ile ilişkileri artırarak Ermenilere karşı bir cephe oluşturma düşüncesini benimsemeye başlamıştı. Ancak Rusya ile yaşadığı hayal kırıklığının bir benzerini de İran ile yaşayan Muttalibov iktidarı Azerbaycan siyasetinin düze çıkması noktasında Avrupa devletlerinin desteğini almak zorunda olduğunu düşünerek Batılı kurumlara müracaat etmek durumunda kalmıştır. [106] Muttalibov'un Batılı kurumlara yapmış olduğu müracaatların ve yardım taleplerinin ne kadar olumlu sonuçları olduğu tartışılır ancak burada ifade edilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır ki, Muttalibov'un batılı kurumlara yaptığı bu müracaatların bir sonucu olarak, o güne kadar Kafkasya bölgesinde gerçekleşen ve sadece bu bölgedeki ülkelerin müdahalesine maruz kalan Karabağ meselesi, ilk önce BM'nin ardından da bütün dünyanın gündemini meşgul eden küresel bir sorun haline gelmiştir.

Batılı kurumlara ve devletlere yapılan müracaatların neticesinde Karabağ sorununun çözümüne yönelik olarak radikal ve somut adımlar atılamamasının yanı sıra Ermeni askerlerinin gerçekleştirmiş olduğu saldırılar da önlenemeyince Azerbaycan iç kamuoyunun baskıları arttı ve Muttalibov yönetimi iktidardan çekilmek zorunda kalmıştır.

---

[105] Yılmaz, " Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm : Dağlık Karabağ Sorunu", s.79.
[106] Abdollah Ramezanzadeh, "Irans Role as Mediator in Nagorno Karabakh Crisis" **Contested Borders in The Caucasus,** Bruno Coppieters (Ed.) , Belgium: VUB University Press, Chapter VII, 2009, S.14-16.

Muttalibov yönetiminin sona ermesinin ardından Azerbaycan'da gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerde Ebulfez Elçibey iktidara gelmişti. Tıpkı kendisinden önceki yöneticilerde de olduğu gibi Elçibey'in önünde duran en önemli ülke sorunu yine Karabağ meselesiydi. Elçibey, Karabağ'da devam eden savaş sona ermeden, Azerbaycan'da hayatın normale dönemeyeceğinin farkındaydı. Karabağ savaşı sona erdirilmeden ne iç siyasetin durulması mümkün olabilirdi ne de Azerbaycan'ın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi mümkün olabilecekti. Dolayısıyla Elçibey'in iç ve dış politikada yürüteceği siyasetin merkezinde Karabağ Savaşı duruyordu.[107] Aslında Elçibey de Muttalibov iktidarının son yıllarında uygulamış olduğu politikaları uygulayarak başlamıştı yönetime. Başka bir deyişle, Elçibey de Karabağ sorunun çözümünü sağlayacak olan gücün Batılı kurumlarda var olduğuna inanıyordu. Bu kapsamda Elçibey iktidarının ilk icraatlarından biri Karabağ Meselesini yeniden görüşmek üzere tekrardan AGİK'in gündemine getirmesi olmuştur. Elçibey, Muttalibov iktidarının izini takip etmesi sebebiyle Muttalibov ile aynı sonu yaşamak durumunda kalmıştır. Zira Batılı kurumlar ve devletler ile sıkı ilişkiler kurmasına rağmen Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yönelik gerçekleştirmiş olduğu işgalleri önleyemeyen Elçibey, Azerbaycan topraklarının bütünlüğünü ulusal ve uluslararası hukuk bağlamında güvence altına almayı başaramamıştır.[108]

Kısa süreli bir yönetimin ardından, gerçekleştirilen bir darbe ile iktidardan çekilmek durumunda kalan Elçibey'in yerine 1993 yılının ortalarında gerçekleştirilen bir seçimle iktidara gelen Haydar Aliyev, Azerbaycan iç ve dış siyasetini gerçek anlamda yeni stratejilere kavuşturacak birtakım somut adımlar atmaya başlamıştır.

Haydar Aliyev'in yönetim anlayışına göre, Azerbaycan'ı hem ülke içinde hem de uluslararası alanda huzura kavuşturabilmenin için ilk olarak Azerbaycan içerisindeki toplumun istikrar ve güvenliğini sağlamak şeklinde adım atılması gerekiyordu. Çünkü toplumun huzuru sağlanmadan, bağımsızlıktan bu yana işleyişi zayıf olan devlet kurumlarının yapılandırılması yenilenmeden, Azerbaycan halkı ile devletinin bağları güçlendirilmeden ve toplumun devletine olan güveni sağlamlaştırılmadan

[107] Nazım Cafersoy, "Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası - (Haziran 1992-Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü", Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s.80.
[108] Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" , s.71.

Azerbaycan'ın uluslararası kurumlarda somut başarılar elde edebilmesi pek de mümkün görünmüyordu. Bu toplumsal ve küresel gerçeklerden hareketle Haydar Aliyev, Azerbaycan dış politikasında yeni, gerçekçi ve aynı zamanda pragmatik bir anlayışı hakim kılmak için politikalar üretmeyi hedeflemiştir.[109]

Pragmatik politikalarla Azerbaycan'a ve bölgeye barışı getirmeyi hedefleyen Aliyev iktidarı, bölgesel ve küresel anlamda ilişkilerin kurulması geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için birçok girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Aliyev'in yeni dönemde Azerbaycan dış politikasını oluşturacak olan temel hedeflerini şu altı başlık altında toplayabiliriz[110] :

1- Milli Menfaatlerin tespit edilmesi ve uygulanmasının garanti altına alınması,

2- Siyasi, Ekonomik ve Kültürel alanlarda tam egemenliğin sağlanması ve muhafaza edilmesi,

3- Her anlamda ülke bütünlüğünün sağlanması ve tehditlere karşı tedbirler alınması,

4- Uluslararası alanda devletlerle ve diğer aktörlerle ilişkilerin iyileştirilmesi ve karşılıklı çıkarların belirlenerek işbirliğinin sağlanması,

5- Azerbaycan'ın kendi menfaatleri ile doğrudan ilgili olan ülkelerle daha yakın temas sağlanarak ilişkilerin Azerbaycan lehine derinleştirilmesi,

6- Azerbaycan vatandaşı olan herkesin can ve mal güvenliklerinin sağlanması başta olmak üzere bütün hak ve özgürlüklerinin kanunlarla güvence altına alınmasını hedeflemiştir.

Aliyev dönemine damgasını vuran bu stratejilerin hayata geçirilebilmesinde en önemli etkiyi ise yine Azerbaycan'ın kendi iç kaynakları sağlamıştır. Şöyle ki, Azerbaycan'da doğalgaz ve petrol başta olmak üzere birçok doğal kaynak rezervleri bulunmaktadır. Aliyev yönetimi, ülkenin sahip olduğu bu doğal kaynakları uluslararası pazarlara taşımak için yoğun bir çalışma başlatmıştır.

[109] Memmedyarov, s.17.
[110] Ali Hasanov, Müassır Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycan'ın Harici Siyaseti, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 2005, s.233-237.

Elçibey döneminde Azerbaycan iç ve dış siyasetinde meydana gelen başarısızlıkların ardından ülke ekonomisi büyük zarar görmüştür. Ekonomiyi bu denli zora sokan sebeplerden biri de, ülke ekonomisindeki istikrarsızlıkları gerekçe gösteren yabancı şirketlerin Azerbaycan'da yatırım yapmamalarıydı. Aliyev yönetimi ise iç ve dış istikrarı sağlamak adına işbirliği ve lobicilik faaliyetleri gerçekleştirerek uluslararası şirketlerin Azerbaycan'ı yeniden yatırım yapılabilir ülke olarak değerlendirmelerini sağlamıştır. 24 Eylül 1994 tarihinde imzalanan ve 12 Aralık 1994'te yürürlüğe giren "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan anlaşma ise Haydar Aliyev iktidarının gerçekleştirmiş olduğu en önemli ekonomik anlaşma olarak tarihe geçmiştir.[111]

İmzalanan bu anlaşmanın anlamı büyüktü. Zira bu anlaşma sadece ekonomik gerekçelerle imzalanmış olan bir anlaşma değildi. Asrın anlaşması sürecinden sonra enerji sektörü içerisinde bulunan ve uluslararası alanda etkinliğe sahip olan bu ülkeler de artık Dağlık Karabağ sorunu ile yakından ilgilenmek durumunda kalacaklardı. Çünkü Azerbaycan ile enerji alanında anlaşmalar imzalayan bu çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini istikrarlı bir şekilde devam ettirebilmeleri, bölgedeki istikrar ve güvenliğin sağlanmış olmasıyla doğrudan ilgiliydi. Kafkasya bölgesinde bir istikrarın sağlanabilmesi ise Dağlık Karabağ savaşının sona erdirilmesiyle doğrudan ilgiliydi. Bu bağlamda bölgeye yatırım yapacak olan çok uluslu şirketlerin hamisi olan altı devletin, bu anlaşmanın imzalanmasının ardından Karabağ sorunu ile daha yakından ilgilenmeye başlamaları, Aliyev iktidarının ve Azerbaycan diplomasisinin en önemli başarılarından biri olmuştur.[112]

Aliyev iktidarı, Azerbaycan vatandaşlarının ve Azerbaycan'ın uzun vadede ulaşması gereken temel hedefleri olarak şunları görüyordu:

1- Azerbaycan, demokrasi yönetimini benimsemiş olan ekonomik ve sosyal haklar da dahil olmak üzere tüm hakları koruma altına alan tam bir hukuk devleti olmalı,

---

[111] Yılmaz, " Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm : Dağlık Karabağ Sorunu", s.83-84. ; Asrın Anlaşması olarak adlandırılan bu anlaşmanı tarafları arasında , ABD , Rusya, İngiltere, Suudi Arabistan, Türkiye ve Norveç gibi uluslararası alanda etkinliği olan büyük ülkeler ve bu ülkelere ait olan 10 petrol şirketi bulunmaktaydı. TPAO ve BP de bu şirketler arasındaydı.

[112] Valeh Askerov,"Achieving Azerbaijan's Strategic Vision: Negotiating The "Contract of Centrury", Alexandros Petersen ve Fariz İsmailzade (Ed.), **Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreing Policy** içinde, Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy (ADA), 2009, s.217-223.

2- Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kazanılmış olan bağımsızlığın her türlü şartlar altında korunması ve ülkenin toprak bütünlüğünden asla taviz verilmemeli,

3- Ulusal ve uluslararası alanda her türlü girişim gerçekleştirilerek Dağlık Karabağ sorunu ortadan kaldırılmalı,

4- Serbest ekonomi temeline dayanan bir ekonomik model Azerbaycan ekonomik sistemine angaje edilmeli,

5- Ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün teminatı olan askeri birimlerin yapısı, modern teknolojik silahlarla desteklenerek güçlendirilmeli,

6- Azerbaycan dış politikası pragmatik politikalara dayalı olmalı ve aynı zamanda çok taraflı diplomasi anlayışı hakim kılınmalıdır[113].

Her ne kadar bu şekilde bir tasnif yapılmış olsa da Aliyev iktidarından önceki iktidarlarda da olduğu gibi Azerbaycan siyasetini en önemli maddesi her zaman için Dağlık Karabağ meselesi olmuştur. Haydar Aliyev yönetimi de bu gerçeklerden hareketle Dağlık Karabağ sorununu çözmeyi bütün politikaların önünde tutmuştur. Karabağ sorununun çözümü noktasında, Haydar Aliyev döneminde çok ciddi ve başarılı adımlar atılmıştır. 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması'nın yanı sıra AGİK çatısı altında yapılan görüşmeler, BM'nin almış olduğu bazı kararlar ve uygulanan yoğun lobi faaliyetleri bu adımların en önemlileri arasında sayılabilmektedir. 1996 yılında gerçekleştirilen Lizbon AGİT Zirvesi, 1997 yılında tartışmaya açılan çözüm önerilerinin görüşülmesi, Haydar Aliyev döneminde atılan diğer önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

15 Ekim 2003 tarihinde Azerbaycan'da gerçekleştirilmiş olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev , resmi rakamlara göre Azerbaycan halkının oylarının yüzde 76'sını alarak iktidara gelmişti.İlham Aliyev 2003 , 2008 , 2013 ve 2018 yıllarında yapılan seçimleri de kazanarak uzun yıllar aralıksız olarak Azerbaycan siyasetine yön vermiştir.

Haydar Aliyev'in ölümünün ardından Azerbaycan siyasetinin başına geçen İlham Aliyev'in ilk icraatı Dağlık Karabağ Meselesini yeniden ulusal ve uluslararası

[113] Ramiz Mehdiyev, **"Azerbaycan, Küreselleşmenin Talepleri"** , İstanbul : DA Yayınları ,2005,s.220.

kamuoyunun gündemine taşımak olmuştur. İlham Aliyev, hem Dağlık Karabağ meselesinin hem de diğer problemlerin çözümünde radikal adımlar atarak sıfırdan başlamak yerine tekâmülcü bir üslup benimsemeyi ve Haydar Aliyev'in kaldığı yerden devam etmeyi tercih etmiştir.[114] İlham Aliyev de tıpkı babası gibi, iç ve dış siyasette Azerbaycan'ın istikrar sağlayabilmesi için ilk önce toprak bütünlüğü ve sınır güvenliğini sağlaması gerektiğini düşünüyordu. Bu bağlamda Azerbaycan'ın istikrar sağlayabilmesinin tek yolu olarak da ülke ekonomisinin kalkınması gerektiğini düşünen Aliyev yönetimi, bu kalkınmayı sağlamak için Güney Kafkasya bölgesinden başlayan ve zamanla diğer bölgeler ile de desteklenen entegrasyon girişimlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Güney Kafkasya bölgesinde entegrasyon sağlama hedefi olan Azerbaycan, bu entegrasyonu desteklemek için diğer bölgesel ve küresel entegrasyonlarla da yakın temas halinde olmuştur.

İlham Aliyev iktidarı döneminde temelde Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere, Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasal açıdan karşı karşıya kalmış olduğu sorunların çözümünde iki tarafın desteğini sağlamak temel politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu taraflardan birincisi, Azerbaycan'ın sahip olduğu komşu ülkelerdir ki bunlar sırasıyla Rusya, Gürcistan, İran ve Türkiye'dir. Azerbaycan'ın çözüm arayışında rol alan ikinci taraf ise Batı ve NATO ülkeleri olmuştur.[115] Aliyev yönetiminin, komşu ülkelerle ve batılı ülkelerle ilişkilerini artırmasının yanı sıra İslam ülkeleriyle de karşılıklı ilişkilerini artırması, sorunların çözümüne ve istikrarın sağlanmasında çok önemli etkilere sahip olmuştur, bu dönemde. Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkiler kurduğu ve çözüm ortağı olarak belirlediği bir diğer aktör de uzak doğu ülkeleri olmuştur. Azerbaycan dış siyasetinde gündem olan, uzak doğu ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma meselesi, Azerbaycan dış politikasında gündem maddesi olan önemli gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır.[116]

İlham Aliyev iktidarını Batı kurumları ve devletleriyle yakınlaştıran ve buna zemin hazırlayan önemli bir gelişme de 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen, üç bine yakın insanın hayatını kaybettiği, on milyar dolara yakın maddi

[114] Mehdiyev, s.233.
[115] Mehdiyev, s.234.
[116] Bülent Aras ve Reha Yılmaz , "Azerbaijan's Far Eastern Orientation and South Korea" **, Korean Journal of Defence Analysis**, Vol.21, Issue.3 , (September 2009) , s. 330-334.

hasarın oluştuğu 11 Eylül saldırıları olmuştur. Zira küresel terörizme karşı olduklarını her platformda dile getiren İlham Aliyev, büyük güçlerin ve uluslararası kurumların dikkatini çekmeyi başarabilmiştir. Eski Sovyet alanı ve Kafkasya'nın geneli başta olmak üzere bütün dünyada terör saldırıların engellenmesi noktasında her türlü desteği vereceğini açıklaması, Aliyev iktidarının hem Avrupa'da hem de ABD'de işbirliği yapılabilecek potansiyel bir müttefik olarak algılanmasını sağlamıştır. Batı dünyasında ortaya çıkan bu yeni algıya rağmen Ermeni Lobisi ise faaliyetlerine devam ederek bütün batı devletlerinde Azerbaycan aleyhinde propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak bu dönemde Ermeni Lobisinin faaliyetleri, 1990'lı yıllara nispetle daha az talep görmeye başlamıştır.

11 Eylül vakasının ardından ABD ile Azerbaycan arasında meydana gelen yakınlaşmanın en somut örneği ise ABD'nin daha öne Azerbaycan aleyhine almış olduğu 907 sayılı kanunu geçici bir süre olmak kaydıyla askıya alması olmuştur. Malum olduğu üzere ABD, Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelere yönelik olarak bu ülkelerde demokrasi ve insan haklarının gelişmesi adına birtakım ekonomik ve siyasi destekler vereceğini öngören bir kanun maddesi oluşturmuştu. Ancak Ermeni lobisinin de etkisiyle ABD Hükümeti bu kanunda 907 sayılı bir değişiklik yaptı ve kanundan Azerbaycan'ın yararlanamayacağını deklare etti. Sadece yararlanmaktan mahrum kalmakla kalmayacak olan Azerbaycan, aynı zamanda birtakım ambargolara da maruz kalacaktı. İşte 2001 yılına gelindiğinde 11 Eylül saldırılarının gerçekleştirilmesinin ardından 24 Ekim 2001'de Senato , 14 Kasım 2001'de de Kongre'nin uzlaştırma komisyonları harekete geçti ve yapılan oylamaların ardından 19 Aralık 2001'de temsilciler meclisi yeni bir karar aldı . Bu karara göre eski Sovyet alanındaki ülkelere yapılması düşünülen yardımlardan Azerbaycan'ın mahrum olmasını ve Azerbaycan'a yönelik ambargolar uygulanmasını öngören 907 sayılı kararın 2002 yılının sonuna kadar rafa kaldırılması kararlaştırıldı. ABD her yıl bu 907 sayılı kararı bir yıllığına ertelemeye devam etmekle birlikte bu kanun maddesini tamamıyla ortadan kaldırmayarak Azerbaycan'a yönelik hak mahrumiyeti uygulayabilme ihtimalini ve tehdidini sürekli olarak taze tutma politikasını uygulamaktadır.[117] Bu

[117] Hatem Cabbarlı, " Azerbaycan- ABD İlişkileri ve 907 Sayılı Değişiklik " , 2012 , http://newtimes.az/tr/experts/318 , (28.02.2018).

değişikliğin yanı sıra ABD Hükümeti Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve sınır güvenliğinin sağlanması konusunda birtakım beyanatlar vererek göstermelik de olsa Azerbaycan'ı destekleyen açıklamalar da yapmıştır.

İlham Aliyev iktidarının Dağlık Karabağ meselesinde atmış olduğu en radikal adım ise sorunun çözümü için gerekirse çok farklı metotları da deneyebileceklerini açıklaması olmuştur. Zira Aliyev, Karabağ meselesinin gereğinden çok fazla uzaması halinde, uluslararası kurum ve kuruluşların da çözümsüzlüğü en iyi çözüm olarak görmeye başlamaları durumunda, Azerbaycan iç siyasetine verilen bu zararları bertaraf etmek amacıyla gerekirse diplomatik ve barışçıl yolların terk edilerek savaş yolu ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlayabileceği deklare edilmiştir. Üstelik İlham Aliyev iktidarının bu açıklamaları sadece basit birer söylem olarak kalmamış, söylenenleri eyleme geçirecek uygulamalar da hayata geçirilmiştir. Bunlardan en önemlileri ise ülkede seferberlik ilan edilmiş, askerlikten muafiyet şartları ağırlaştırılmış ve neredeyse Ermenistan ekonomisinin tamamı kadar olan bir bütçe Azerbaycan Askeri harcamalarına tahsis edilmiştir.[118]

2018 yılı itibarıyla halen iktidarda olan İlham Aliyev , Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasına en radikal ve en başarılı adımlara atan Azerbaycan devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliyev'in savaş yöntemi de dahil olmak üzere ortaya koymuş olduğu çözüm önerileri, yurt içinde ve dışında gerçekleştirilen tanıtımlar ve lobi faaliyetleri neticesinde Dağlık Karabağ sorununa ve bu sorunun mağdur tarafı olan Azerbaycan'a yönelik olarak diğer devletlerin bakışında Azerbaycan lehine bir değişim olmaya başlamıştır. Sadece devletler değil aynı zamanda BM ve Avrupa Parlamentosu (AP) gibi kuruluşlar da Azerbaycan lehine kararlar almaya başlamışlardır.[119]

[118] Memmedyarov, s.6.

[119] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde alınmış olan 884 , 874, 853,822 sayılı kararlar genel hatları itibarıyla Azerbaycan lehine maddeler içeren kararlar olmuştur. Aynı şekilde 2008 yılında BM'de alınmış olan "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarının Durumu"na İlişkin BM kararı " ve 2010 yılında AP' de alınmış olan "Avrupa Birliğinin Güney Kafkasya Stratejisinin İşlenip Hazırlanması Gerektiğine Dair 2216 No'lu Karar" da Aliyev iktidarının diplomasi alanında Azerbaycan'a sağlamış olduğu önemli kazanımlardan olmuştur.

4. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK POLİTİKALARI VE KARARLARI

4.1. Rusya

Görünüş itibarıyla sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşmekte olan bölgesel bir savaş gibi algılanan Karabağ Savaşı, aslında Rusya ve diğer küresel güçlerin de içinde aktif olarak rol aldığı küresel bir savaş niteliğine sahiptir. Özellikle Rusya'nın Kafkasya bölgesine yönelik olan jeopolitik çıkarları ve beklentileri kapsamında değerlendirildiğinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bu çatışma son derece önemli bir konuma sahip durumdadır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, kendinin *Arka Bahçesi* olarak gördüğü Güney Kafkasya bölgesine yeniden hakim olmak isteyen Rusya, Dağlık Karabağ Meselesini Rus Dış Politikasının araçlarından biri olarak görmekte ve bu sorunu Rusya'nın bölgeye yönelik çıkarları doğrultusunda kendi kontrolü altında tutma politikası izlemektedir. Başka bir ifadeyle Rusya, Dağlık Karabağ sorununu bahane ederek bölgeye yönelik askeri ve siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla bölgenin en önemli aktörü olma özelliğini devam ettirme çabası içerisinde olmuştur. Rusya'nın bölgeye yönelik bu tutumunun en önemli destekçisi ise Ermenistan olmuştur. Ermenistan adeta Rus politikalarının Kafkasya bölgesindeki uygulayıcısı konumunda bulunmaya halen devam etmektedir. Ermenistan'ı Rusya açısından son derece önemli bir müttefik haline getiren asıl önemli unsur ise, Rus askeri kuvvetlerinin Azerbaycan ve Gürcistan ayrılmak durumunda kalmasının ardından Rus askeri üslerinin bölgedeki varlığı sadece Ermenistan sınırları içerinde mümkün olabilmiştir.

Sorunun çözümüne yönelik olarak atılan her adımın bizzat takipçisi olan Rusya, söylem olarak çatışmanın sona ermesini ve tarafların asgari şartlarda bir araya gelerek barış anlaşması imzalamalarını istiyor gibi görünse de fiili olarak daima Ermenistan yanlısı bir tutum içerisinde olmuştur. Rusya'nın bu tutumunda herhangi bir radikal değişim olmadığı durumda ise Ermeni askerlerinin Azerbaycan topraklarına yönelik olarak sürdürdüğü saldırılar ve işgaller de devam edecektir. Önemli bir Rus stratejisti olan ve aynı zamanda Rusya Devlet Başkanı V. Putin'e uzun yıllar

danışmanlık hizmeti veren Aleksandr Dugin, kendisinin kaleme almış olduğu *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım* isimli eserinde Ermenistan'ın Rusya için ifade ettiği önemi şu şekilde özetlemektedir : Ermeniler , hem Hıristiyan olmaları hem de Rusya ile aralarında mevcut olan jeopolitik bağlarını muhafaza etmeleri gibi vasıflarından dolayı Rusya için önemlidir. Ermenilerin ve Ermenistan'ın Rusya için önemini belirleyen şeyler sadece bunlar da değildir. Türkiye'nin muhtemel bir Orta Asya'ya veya Azerbaycan'a yönelik yayılmacı politika izlemesi durumunda Türkler mutlaka Karabağ'dan ve Ermenistan'dan geçmek zorunda kalacaklardır. Türkleri Avrasya'dan uzak tutacak olan yegâne güç Rus destekli Ermenistan olacaktır.[120]

Rusya'yı Kafkasya bölgesinde Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmaya iten ve Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'a yönelik her türlü askeri ve siyasi desteği vermeye mahkum eden temel sebepler şu şekilde sıralanabilir[121] :

1- Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki her türlü ekonomik ve politik çıkarlarının kazanılmasında ve korunmasında Ermenistan en sadık müttefiktir,

2- Kafkasya bölgesinde ve özellikle de Güney Kafkasya'da Rusya'nın bölgeye müdahil olabilmesi için bölgede etnik çatışmalar çıkarabilme kapasitesine sahip olan en kışkırtıcı ülke Ermenistan'dır.

3- Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın batı devletleriyle ilişkilerini artırmaları sonucunda bölgedeki hakimiyeti zayıflayan Rusya'ya askeri üsler vererek Rusya'nın bölgedeki askeri ve politik devamlılığını sağlayan yegane ülke Ermenistan'dır.

4- Rusya, NATO, AB gibi batılı kurumların ve Türkiye , ABD gibi batılı devletlerin Kafkasya Bölgesine yönelik olarak gerçekleştirdikleri politikaları dengelemek amacıyla Ermenistan ile ittifakını devam ettirmektedir.

Diğer bir ifade ile söylenecek olursa Ermenistan, Rusya'nın Güney Kafkasya başta olmak üzere Kafkasya bölgesinin geneline yönelik olarak yürüttüğü politikalarının gerçekleşebilmesinin en büyük baskı aracı olarak görülmektedir. Rusya'nın bölgeye

[120] Aleksandr Dugin, Rus **Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s.78.
[121] Emin Şıhaliyev ve Reha Yılmaz , " Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları" , **Bilge Strateji Dergisi, C**.7. , S.13. , (Güz 2015) , s.35-36.

yönelik ekonomik ve politik yaklaşımlarında Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı kullanabileceği en büyük kozu Ermenistan'dır. Aslında Rusya'yı Ermenistan'a yaklaştıran, Azerbaycan ile Gürcistan'a ise uzaklaştıran en önemli etken Ermenistan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olamamasının yanı sıra basit bir kara ülkesi olması ve enerji politikalarının bir parçası olamaması gibi bir gerçek var iken, Azerbaycan ve Gürcistan'ın enerji projelerinde son derece aktif rol almaları durumu vardır.

Hazar Denizi ve kıyılarında var olan enerji kaynaklarına yönelik olarak batılı devletlerin projeleri ve onların bölge ülkeleriyle gerçekleştirmek istedikleri sermaye ortaklığı taleplerini yakından takip eden Rusya, Batının bu taleplerinin sona ermeyeceğinin de farkına varmıştı. Bu bağlamda Rusya, özellikle Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını Avrupa ülkeleri başta olmak üzere batıya taşıyacak olan boru hatlarının Rusya sınırları içerinden taşınmasını sağlamak için yoğun çaba sarf etmiştir.

Azerbaycan Petrolünü batı ülkelerine taşıyacak olan petrol boru hatlarının Rusya sınırları içerisinden geçmesini sağlamak amacıyla Rusya, Avrupa devletlerine Kuzey güzergâhının çok daha güvenli olacağı yönünde telkin ve yönlendirmelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Rusya'nın yönlendirmeleri sadece söylemde kalmamış aynı zamanda Aralık 1994'te Çeçenistan savaşını başlatmıştır. Çeçenistan savaşının başlamasının ardından 1995 yılına gelindiğinde Rusya, Batılı ülkelere ve şirketlere Bakü-Novorossiysk arasında bir petrol boru hattının kurulmasını kabul ettirmeyi başarmıştır. Bakü-Novorossiysk arasında boru hattının kurulmasını Batıya kabul ettirmiş olan Rusya, Azerbaycan'ın kontrolünde gerçekleşen Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının güvenliksiz olduğu yönünde de pek çok propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.[122]

Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz satışı ile ekonomisini güçlendirmesini engellemek için her türlü politik, askeri ve ekonomik girişimlerde bulunan Rusya Azerbaycan'ı bu konuda tam olarak engelleyememiştir. Zira Azerbaycan, BTC ' nin yanı sıra 13 Temmuz 2009 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervleri üzerindeki milli haklarını kendi idaresi altında tutacağını

[122] Hasanov, s.672.

yeniden ilan etmiştir. Bu tarihte imzalanan NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı Projesi, ile Hazar Çevresinden ve Ortadoğu Bölgesinden çıkarılacak olan Doğalgazın, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, üzerinden geçerek Avusturya'ya ulaştırılması hedeflenmişti. Bu hat ile taşınması planlanan 30 milyar metreküp doğalgazın da büyük bir kısmını Azerbaycan Doğalgazı oluşturacaktır.[123] İşte tam da bu noktada Rusya'da ciddi manada rahatsızlık ortaya çıkmıştır. Zira eski Sovyet alanındaki doğal kaynakların Avrupa'ya ve dünyanın diğer bölgelerine ulaştırılmasında birinci derecede aktif rol alan Rusya, Azerbaycan'ın bu hamlesiyle politik ve ekonomik açıdan ciddi yara almış oluyordu. Çünkü Rusya, bu bölgedeki enerji kaynaklarını ya kendisi pazarlıyor ya da kendi ülke sınırları içerisinden geçirttiği transfer hatlarından transit vergisi adı altında ek gelirler alıyordu.

Azerbaycan başta olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetlerinin Avrupa ve diğer Batılı devletler ile münasebetlerinin artmasından ve enerji projelerinde Rusya'nın öneminin azalmasının ardından Rusya, yeniden etki alanını genişletmek ve Batılı devletlere ve onlarla işbirliği içerinde olan bölge ülkelerine gözdağı vermek üzere 2008 yılının 8 Ağustosunda Gürcistan'a askeri bir müdahalede bulunmuştur. Rusya'nın Gürcistan'a gerçekleştirmiş olduğu bu askeri saldırının ardından Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya adı altında küçük ve yapay bağımsız devletler kurulmuştur.[124]

Rusya, Kafkasya bölgesindeki eski hâkimiyetini yeniden sağlamak ve Rusya'nın içinde olmadığı birtakım enerji projelerinin gerçekleştirilmesini ve boru hatlarının döşenmesini engellemek adına sürekli olarak bölge ülkelerinin iç dinamikleriyle oynamıştır. Bu bağlamda Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya'nın kurulmasını sağlayan Rusya, Azerbaycan'ın projelerini engellemek adına da Dağlık Karabağ sorununda sürekli olarak Ermenistan tarafını destekleme yoluna gitmiştir. Başka bir ifadeyle Rusya, Kafkasya bölgesindeki ülkelerde var olan eski hakimiyetini yeniden tesis etmek ve muhafaza etmek adına Ermenistan'a kurmuş olduğu otuza yakın askeri üssün de yardımıyla, bölge ülkelerinin içinde var olan potansiyel etnik, politik,

[123] Nika Chitadze, "Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik " , Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem (Ed.) , **Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri** içinde, Ankara: USAK Yayınları , (Nisan 2009) , s.123.
[124] Chitadze, s.125.

dini ve kültürel farklılıkları ortaya çıkaracak politikalar izlemiş ve oluşan gergin ortamda da ayrılıkçı azınlıkları destekleme yoluna gitmiştir.

Rusya'nın Kafkasya politikalarının bölgedeki uygulayıcısı olan Ermenistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bil itibar kesintisiz bir şekilde Rus desteği almıştır. Dağlık Karabağ meselesi başta olmak üzere Türkiye'den veya Azerbaycan'dan Ermenistan'a yönelik herhangi bir tehdidin var olması durumunda Rus askeri desteğine muhtaç olan Ermenistan, bu ihtiyacın da vermiş olduğu zayıflık ile sürekli olarak Rusya'nın tam destekçisi konumunda olmuştur.

Dağlık Karabağ meselesinde sürekli olarak Rus desteğini yanında hissetmek isteyen Ermenistan, Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında bölge ülkeleriyle askeri ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Bu ilişkileri sağlamak ve geliştirmek adına 15 Mayıs 1992 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun deklare etmiş olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın tarafı olmuştur. 2002 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşması bağlamında kurulmuş olan örgütün tüzüğüne de Ermenistan tarafından onay verilmiştir. Bunlar ve buna benzer birçok anlaşmanın nihayetinde Ermenistan Bağımsız Devletler Topluluğunda iki tane askeri organda temsil hakkına sahip durumda olan bir devlet haline gelmiştir. Bunlardan biri Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi'dir. Diğeri ise Askeri Teknik Komite olarak bilinmektedir.[125] Ermenistan, gerçekleştirmiş olduğu bu askeri işbirlikleri sayesinde Rusya tarafından kendine yapılacak olan askeri yardımları hızlandırma şansı da bulmuştur. Rusya tarafından Ermenistan'a gönderilen askeri yardımların ve silahların toplam maliyeti sadece 2008 yılı içerisinde bile 800 milyon Amerikan Doları bulmuştur.[126]

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için atılan en önemli adımlardan biri olan AGİT Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarından biri olan Rusya'nın, Karabağ savaşında her iki tarafın da çatışmaları sona erdirmesini ve barışın sağlanması gerektiğini söylemesi ama bir taraftan da sürekli olarak Ermenistan'a askeri ve silah yardımları yapması, Rusya'nın arabulucu ülke olduğu konusundaki inandırıcılığı ortadan kaldırmaktadır.

[125] Hatem Cabbarlı, **Ermenistan-Rusya İlişkileri Veya Rusya'nın Bir Eyaleti "Bağımsız Ermenistan ,** Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2004, S. 21.
[126] Ali Asker , " Tehlikeli Anlaşma: Rusya Türkiye'yi Sıvazlıyor, Azerbaycan'a Aba Altından Sopa Gösteriyor" , (07 Ağustos 2009) , http://www.21yyte.org/tr/arastirma/ermenistan/2010/08/07/5172/video (03.03.2018)

Rusya ise bu iddiaları kabullenmeyerek, Ermenistan'a yönelik olarak Rusya tarafından yapılmış olan yardımların Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü üyeliği ile doğrudan ilişkili olduğunu; Eğer Azerbaycan da bu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne üye olmuş olsaydı Ermenistan'ın almış olduğu askeri yardımların aynısını Azerbaycan'ın da alabileceğini iddia etmektedir.[127]

2008 yılında Rusya tarafından Gürcistan'a yapılan sadrının ardından, bölgede kullanılmak üzere getirilen silahlar, müdahalenin sona ermesinin ardından Ermenistan'a hibe edilmiştir. Gürcistan müdahalesinin ardından Rusya, Ermenistan'a yönelik gerçekleştirmiş olduğu yardımları artırmıştır. Rusya'nın bu yardımları artırmasındaki temel hedeflerinden birisi de Ekonomik, Politik ve askeri yönden Ermenistan'a kıyasla daha güçlü konumda bulunan Azerbaycan'ı zor durumda bırakmak ve Dağlık Karabağ savaşının devamını sağlamak suretiyle bölgede var olan çatışmaların sürekliliğini sağlamaktır.[128]

4.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturmak amacıyla kurulmuş olan AGİT Minsk Grubunun eş başkanlarından biri olan ABD, her ne kadar söylem olarak bu sorunun barışçı yollarla çözülmesi gerektiğini savunduğunu iddia etse de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun bu konuda almış olduğu barışçıl çözüm yöntemlerine yeterli desteği vermediği gibi doğrudan engelleme girişiminde bulunduğu durumlar da olmuştur. ABD'ye göre Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bu sorunun çözüme kavuşması için tarafların talepleri arasında bir uzlaşma sağlanması gerekmektedir. Karabağ meselesine yönelik olarak ABD'nin bu tutumunu en güzel şekilde ifade edenlerden birisi de Kafkasya'daki mevcut sorunlar ve potansiyel sorunlar hakkında uzman olan ABD'li Thomas Ambrosio olmuştur. Ambrosio, Dağlık Karabağ savaşına yönelik olarak ABD'nin tutumunun ne olduğunu şu şekilde ifade etmektedir : " Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzlaşma sağlanarak bir anlaşma imzalanana kadar ABD'nin bu soruna yönelik bakış açısında herhangi bir değişiklik olması söz konusu değildir. ABD'nin ilgi alanına giren diğer bölgesel ya da

[127] Şıhaliyev ve Yılmaz, s.39.
[128] Şıhaliyev ve Yılmaz, s.39

küresel sorunlar ile Dağlık Karabaş sorunu kıyaslandığında Karabağ meselesi ABD yönetimi için oldukça önemsiz bir mesele olarak görünmektedir."[129]

ABD'nin Dağlık Karabağ meselesinde taraflara yönelik almış olduğu tavrın ne olduğunu somut bir şekilde ortaya koyan bir diğer unsur da ABD tarafından sorunun taraflarına sağlanmış olan politik ve ekonomik yardımların şekli ve boyutudur. Zira, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından ABD, bölgede bağımsızlığı kazanan ülkelere yönelik birtakım yardımlarda bulunacağını ancak bunun gerçekleşmesi için bölge ülkelerinin de yerine getirmesi gereken birtakım şartlar olduğunu deklare etmişti. ABD'nin eski Sovyet alanında yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere yönelik yardım sağlayabilmesi için bölge ülkelerinin yerine getirmesi gereken şartların en başında ise hiçbir devletin diğer devletlerden herhangi bir toprak talebinde bulunmamasının gerekliliği belirtilerek, böyle bir gelişmenin olması durumunda ise ABD hükümetinin o ülkeye yönelik yardım sağlamayacağı ve o ülkeyi resmi olarak tanımayacağı belirtilmişti.[130]

ABD'nin, Eski Sovyet alanındaki ülkelerden talep etmiş olduğu bu şartlara rağmen, Ermenistan'ın Hukuken Azerbaycan toprağı olan alanlara yönelik gerçekleştirmiş olduğu askeri saldırılar ve sınır tecavüzleri, ABD tarafından normal karşılanmıştır. Herhangi bir devletin diğer devletten toprak talebinde bulunmamasını isteyen ABD, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmesini sorun etmemiş ve Ermenistan'ı tanıdığı gibi İsrail'in ardından en çok ekonomik desteği de yine Ermenistan'a sağlamıştır.[131] Ermenistan'a karşı olumlu bir siyaset anlayışı içerisinde olan ABD, Azerbaycan'a karşı ise oldukça suçlayıcı ve itham edici bir politika benimsemeyi tercih etmiştir. Ermenistan'a yönelik ekonomik ve politik yardımların sağlandığı o dönemde Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik saldırgan tutumlar içerinde olduğunu ve Ermenistan'a haksız olarak ambargo uygulamasının yanlış olduğunu açıklayan ABD, ABD Hükümetinin bölge ülkelerine yönelik olarak gerçekleştireceği yardım faaliyetlerinden Azerbaycan'ın faydalanamayacağını deklare

[129] Şıhaliyev ve Yılmaz, s.40.
[130] Fuzuli İsmayılov, Karabağ **Konflikti ABŞ'ın Global Siyaseti Kontekstinde**, *Bakü*: Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Yayınları, 2001, s.50.
[131] Kamer Kasım, "Ermeni Sorunu'nun Uluslararası İlişkiler Boyutu**",** **Ermeni Sorunu El Kitabı** içinde, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 2003, s.129.

etmiştir. Bu bağlamda ABD Kongresi tarafından yeni bağımsızlığını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik yardım sağlamak amacıyla oluşturulan Özgürlüğü Destekleme Yasası'na 907 sayılı ek getirilerek bu yardımlardan Azerbaycan'ın yararlanamayacağı belirtilmiştir.[132]

Azerbaycan, ABD tarafından ambargoya maruz kalan tek eski Sovyet cumhuriyeti olarak tarihe geçmiştir. ABD'nin Azerbaycan'a yönelik bu tutumu, 11 Eylül Saldırıları olarak bilinen ve Amerika'ya yönelik gerçekleştirilen tarihin en büyük terör saldırılarından biri olan İkiz Kule faciasının ardından değişmeye başlamıştır. Zira küresel terör ile her alanda mücadele içerisinde olacağını deklare eden Aliyev iktidarı ile yakın ilişkiler kurmak Kafkasya bölgesindeki istikrarın sağlanması ve küresel terörün engellenmesi adına atılacak ciddi bir adım olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Bush Yönetimi Azerbaycan'a yönelik olarak alınmış olan 907 sayılı ek kararnameyi bir yıllığına yürürlükten kaldırmıştır. [133] O günden bugüne ABD hükümetleri her yıl bu maddeyi geçici olarak bir yıllığına erteleme yoluna gitmektedirler. Bush Hükümetinin bu karara varmasının Azerbaycan ekonomisine ve siyasetine çok ciddi faydaları olduğu yadsınamaz. Ancak bu kararın Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında önemli bir aşama olduğunu söylemek de gerçekler ile bağdaşmayacaktır.

Burada anlatılanlardan da hareketle şunu söylemek mümkün olacaktır ki Dağlık Karabağ sorununda ABD'nin tutumunu belirleyen farklı faktörler bulunmaktadır. ABD'nin Dağlık Karabağ meselesinde hangi tutumu sergileyeceğini belirleyen bu faktörlerden en önemlilerinden biri de Ermeni Lobisinin baskıları olmuştur. Ermeni Lobisinin baskılarının yanı sıra dağılmış durumda olan eski Sovyetler Birliği üyeleriyle yakından ilgilenerek bölgeye yönelik politikalarındaki başarı oranını artırmak isteyen ABD, bölge ülkelerinin her biriyle ayrı ayrı ilişkiler kurma çabalarına girmiştir. [134] Dolayısıyla ABD'nin Karabağ sorununa dahil olmasında diaspora Ermenilerinin de etkisinin büyük olduğu gerçeği bütün aktörler tarafından kabul edilmiş

[132] Elman Nesirov**, Azerbaycan-ABŞ Münasebetleri (1991-1997)** , Bakü: Kanun Yayınları, 1998, s.17.
[133] Vedat Gürbüz, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2003, No. 10, s.102.
[134] Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007, s.103.

durumdadır.[135] Ermeni lobisinin baskılarına boyun eğmek durumunda kalan ve bu doğrultuda da Karabağ meselesinde ağırlıklı olarak Ermenistan yanlısı tutum sergileyen ABD, Karabağ sorununun en iyi çözümü olarak da çözümsüzlüğün istikrarlı olarak devam etmesini uygun görmek durumunda kalmıştır.[136]

ABD'nin Dağlık Karabağ meselesine yönelik tutumunu belirleyen bir diğer önemli faktör de Hazar ve çevresinde var olan petrol ve doğalgaz kaynaklarına yönelik gerçekleştirilecek olan projelerde ABD'nin de yer alması gerektiği yönündeki anlayıştır. 1991 yılı itibarıyla dağılmış olan Sovyetler Birliğinin ardından bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen ABD'nin karşısına çıkan en büyük engel Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya Federasyonu'nun bölgedeki etkinliği ilk başta bölgenin istikrarı için gerekli olsa da sonrasında bölgenin enerji kaynakları açısından zenginliğinin boyutu anlaşıldı ve ABD Rusya'nın bu enerji kaynaklarını tek başına sevk ve idare etmesini kendi çıkarlarına ters olduğunun bilincine vardı. Kafkasya bölgesindeki devletlere ve bu devletlerin sahip oldukları enerji kaynaklarına kendi çıkarları doğrultusunda yön vermek isteyen ABD , bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerinin boyutunu ve şeklini artırma yoluna gitti . Bu bağlamda ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının gerçekleşmesinin en büyük destekçisi yine Ermenistan olmuştur.[137]

4.3. Türkiye

Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun yıllarıdır devam eden anlaşmazlıkları ve çatışmaları yakından takip eden ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Zira sorunun yaşandığı bölgeler asırlarca Türklerin hâkimiyeti altında kalan bölgelerdir. Osmanlı Devleti ve onun öncesinde Selçuklu Devleti döneminde bölge tamamıyla Türklerin hâkimiyetinde olmuştur. Birinci Dünya Savaşı döneminde Mayıs 1918'de Tiflis'te, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen anlaşmaların ardından Kafkasya bölgesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan adı altında cumhuriyetlerin kurulmasının temelleri atılmıştı. Azerbaycan ile Gürcistan Cumhuriyetlerinin

[135] Yalçınkaya, 134.
[136] Aygün Attar, Karabağ **Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005 , s.145.
[137] Baskın Oran, Türk **Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 Cilt 2**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.213.

kendilerine ait ülke sınırları varken Ermenistan'ın diğer devletler tarafından kesin olarak tanınmış sınırları bulunmamaktaydı.[138]

Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkilerin geçmişi çok eski tarihlere dayanmakla birlikte, Rus destekli bir Ermeni devletinin Kafkasya'da kurulmaya başlamasıyla birlikte bu iki millet arasındaki olumlu ilişkiler yerini çatışmaya ve sorunlara bırakmıştır. Zira Azerbaycan toprağı olan Karabağ ve Nahcivan'ın yanı sıra Türkiye toprağı olan Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını kendi kuracakları devletin bir parçası olarak gören Ermeniler , "Büyük Ermenistan" hayaliyle her türlü saldırgan politikaların içerisinde olmaktan çekinmemişlerdir.[139] Ermenilerin Büyük Ermenistan hayalini gerçeğe dönüştürecek olan Sevr Anlaşması, Anadolu'da başlayan milli mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanmasının ardından akamete uğramıştır ve Ermeniler Sevr'den bekledikleri neticeyi elde edememişlerdir. Ermenistan ile imzalanmış olan Kars ve Gümrü Anlaşmalarıyla da Sevr anlaşmasının hayata geçmesi halinde Ermenilerin kontrolüne girecek olan bölgelere yönelik Ermenistan'ın herhangi bir talebinin bulunamayacağı garanti altına alınmıştır.[140] 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan, Büyük Ermenistan projesini yeniden hayata geçirmenin hayaline kapılmıştır. Bu doğrultuda doğrudan Türkiye ya da Azerbaycan'dan toprak talebinde bulunması mümkün olmayan Ermenistan, Azerbaycan topraklarına yönelik hukuksuz ve sebepsiz askeri saldırılar düzenlemiştir. Sonuç olarak Karabağ da dahil olmak üzere Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal etmiş durumda olan Ermenistan, bu işgalini halen devam ettirmektedir.[141]

Ermenistan'ın bağımsızlığının ilan edilişini ilk tanıyan ülkelerden biri olan Türkiye, Kafkasya bölgesinde bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere yönelik sağlamış olduğu yardımların aynısını Ermenistan'a da sağlamıştır. Ancak Ermenistan'ın

---

[138] Musa Gasımov , "Bakü"Nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı" , **Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi , Avrasya Dosyası – Azerbaycan Özel** - , Cilt.7 , Sayı.1 , İlkbahar 2001 , S.18.

[139] Bilal Niyazi Şimşir, Ermeni **Meselesi 1774-2005**, 5. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi,2009, s.177.

[140] Elbrus İsayev, "Türkiye"nin Dış Politikasında Nahçıvan Meselesi" , O.Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu (Ed.) , **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası - Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri** içinde, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2010, s.409.

[141] Nazile Abbaslı, Yüzyılın **Soykırımı: Hocalı**, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları , 2011 , s.128-130.

Azerbaycan toprağı olan Karabağ'a yönelik gerçekleştirmiş olduğu saldırıların ardından Ermenistan ile Türkiye'nin mevcut ilişkileri ciddi manada zarar görmeye başlamıştır.

Türkiye, Karabağ meselesinin çözümünün sağlanmasında sürekli olarak diplomatik ve barışçı yolların uygulanması gerektiğini savunmuştur. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik sonu gelmez saldırıları karşısında Türkiye, bu çatışmada kesin olarak Azerbaycan tarafında yer almaya başlamıştır. Türkiye'de hükümetler değişse de yeni gelen hükümetler geçmiş hükümetlerin Azerbaycan yanlısı tutumunun takipçisi olmuşlardır. Başka bir deyişle Türkiye'nin Dağlık Karabağ meselesine yönelik tutumu, hükümet projelerinden ziyade devlet politikası haline gelmiş bir kırmızı çizgi konumundadır.[142] Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Azerbaycan arasındaki en önemli bağlantı güzergahlarından biri olan Kelceber' in de Ermenistan tarafından işgal edilmesi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin tamamen bozulmasına ve diplomatik ilişkilerin askıya alınmasına sebep olmuştur. Diplomatik ilişkilerin kesilmesinin ardından Türkiye, Ermenistan ile sınır kapıları olan Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı (Kars) ile Alican Karayolu Sınır Kapısını (Iğdır) ve hava sahasını kapatma kararı almıştır.[143] Türkiye Cumhuriyeti Devleti Azerbaycan ile olan ilişkilerini artırmak ve Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan'a en çok destek sağlayan bölgesel devlet olmak adına Ermenistan'a karşı uygulamış olduğu bu ekonomik ve politik tepkiyi başka hiçbir devlete karşı göstermemiştir.

Ermenistan'a yönelik Türkiye'nin almış olduğu tavırdan ve uygulamış olduğu ambargolardan en çok zararı gören taraf şüphesiz Ermenistan olmuştur. Ancak, özellikle ekonomik anlamda çok zor şartlar altında bulunan Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi adına atması gereken adımları atmamakta ısrar etmektedir. ABD ve AB'nin, Türkiye'ye Ermenistan'a yönelik tavrını değiştirmesi ve uygulamış olduğu ambargoları kaldırması yönünde yoğun baskılar yapılmasına rağmen, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalini sona erdirmemesi durumunda ilişkilerin normale dönmeyeceğini deklare eden Türkiye, Azerbaycan'a olan desteğini kesmeyeceğini de açıklamıştır. Ermenistan devlet yöneticilerinin de Türkiye ile uzlaşmacı politikalar

[142] Reha Yılmaz , " Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem" **, Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt**.1, Sayı.2 , (Bahar 2010) , s.23-40. , s.27-28.

[143] Gürkan Zengin, Hoca-Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2010,s.387.

çerçevesinde ilişkileri yeniden normalleştirme gibi bir girişimlerinin olmaması neticesinde Türkiye Ermenistan ilişkileri halen sorunlu durumdadır.[144]

Türkiye, Dağlık Karabağ savaşının baş sorumlusu olarak gördüğü Ermenistan ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve geliştirilmesi adına birtakım görüşmelerin gerçekleşmesine ve protokollerin imzalanmasına yönelik adımlar atmıştır. Ancak Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına Türkiye'nin Erivan yönetiminden talep ettiği şartlar da vardı. Bu şartlar şunlardır [145] :

1- Ermenistan, Azerbaycan toprakları içerisinde işgal etmiş olduğu yerlerin tamamından çekilecek. Ayrıca Nahcivan ile Azerbaycan arasındaki geçiş koridorunun kullanılmasını engelleyecek girişimlerde bulunmayacak,

2- Ermenistan, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Misak-ı Milli Sınırlarının bütünlüğünü ve bölünmezliğini hukuken tanıdığını deklare edecek,

3- 1915 yılında Osmanlı Devleti içerisindeki isyancı Ermeni Grupların Osmanlı sınırları dışına göç ettirilmesi meselesini, sanki Ermenilere yönelik soykırım girişiminde bulunulmuş gibi iddialarda bulunan Ermenistan, bu iddialarının asılsız olduğunu kabul edecek. Ayrıca Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerinde bu sözde soykırım iftiralarını siyasi görüşmelere alet etmeyecek ve Türkiye'den herhangi bir tazminat bedeli talebinde bulunmayacak,

4- Ermenistan Parlamentosu tarafından 23 Ağustos 1990 yılında deklare edilen Bağımsızlık Bildirgesinin 11. Maddesinde Türkiye'yi ve Türkleri itham eden asılsız iddialar bu bildiriden çıkarılacak. Zira bu bildiriye göre , Türkiye'nin doğu kesiminden " Batı Ermenistan" diye bahsedilirken , 1915 yılında Ermeni isyancıların sınır dışı edilmesi meselesinden de Soykırım olarak bahsedilmektedir.

Türkiye'nin Dağlık Karabağ meselesinde kesin ve kesintisiz olarak Azerbaycan yanlısı bir tutum içerisinde olmasının tek sebebi iki ülke arasında var olan soydaşlık bağı değildir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin boyutunu ve şeklini belirleyen bir diğer unsur da Enerji politikalarıdır. Azerbaycan Petrolünü ve doğalgazını Türkiye'ye taşıyan boru hatlarına (Bakü-Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-

[144] Hasan Kanbolat, "Ermenistan"da Karabağ Ermenilerinin İktidarı Devam Edecek" , **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı.86 , (Haziran 2007), s.10-11.
[145] Aras, s.178.

Erzurum Doğalgaz Boru Hattı) ek olarak 25 milyar dolar bütçesiyle çok önemli bir enerji transferi projesi olan NABUCCO projesinin hayata geçirilmesi için Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerini bozacak her türlü girişimden uzak durmayı tercih etmektedir.[146]

Azerbaycan ile Türkiye arsındaki diplomatik ilişkilerin seyri ile Türkiye'nin ucuz enerji kaynağına ulaşabilme durumu doğrudan orantılıdır. Zira Türkiye Dağlık Karabağ savaşında olduğu gibi her alanda Azerbaycan yanlısı bir dış politika anlayışına sahip olmaya devam ettiği müddetçe Azerbaycan da Türkiye ye ucuz doğalgaz satışı yapmaya devam edecektir. Bunun aksi durumda ise Azerbaycan fiyatlarda artışa gitmekten çekinmeyecektir.

4.4. İran

İran'ın özelde Dağlık Karabağ savaşına genelde ise Azerbaycan'a yönelik tutum ve politikalarını belirleyen farklı unsurlar bulunmaktadır. Bölgede var olan çatışmaların çözümü yönünde girişimlerde bulunsa da tıpkı diğer arabulucu aktörlerde de olduğu gibi İran'ın da bölgeye yönelik çıkar elde etmeye dayalı bir anlayışla politika ürettiğine dair güçlü iddialar söz konusudur.

Yaygın olarak bilinenin aksine İran, Azerbaycan'a yönelik politikalarında ideolojik ve dinsel tabanlı politikalar uygulamamaktadır. Azerbaycan nüfusunun ciddi bir çoğunluğunun İran ile aynı Şii inancına sahip kişilerden oluşmasının yanı sıra İran nüfusunun da yaklaşık yüzde kırkı Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır.[147] Ancak buna rağmen İran'ın Azerbaycan ile olan ilişkilerini belirleyen temel unsurlar dinsel ideolojilerden daha çok pragmatik çıkarlar olmuştur. Bu bağlamda İran, Kafkasya bölgesinde ve Orta Doğu'da meydana gelen anlaşmazlıklarda ve çatışmalarda

[146] Barış Şanlı, "Stratejik Bir Adım Olarak Nabucco ", **Anlayış – Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi,** (Ağustos 2009), Sayı.75, s.72-73. Erişim: http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=75&makaleid=2165 (24.03.2018).

[147] Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya"da Etno- Sosyal Yapı", ASAM – **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi- Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel** , Cilt.7, Sayı.1, (İlkbahar 2001) , s.221-249.

beklenenin aksine Müslüman ülkeler ile değil genellikle Rusya ile, zaman zaman da Ermenistan ile işbirliği içerinde olma yoluna gitmiştir.[148]

Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı sorunların sona ermesi durumunda önemli bir bölgesel güç konumuna yükselmesi ihtimali bile İran'ı rahatsız etmektedir. Hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasını kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak algılayan İran kendi dindaşları yerine Hıristiyan inancının müntesipleri olan Ermenileri destekleme stratejisini uygulamaktadır.[149]

İran'ın Dağlık Karabağ meselesine yönelik tutumunu belirleyen en önemli unsurlardan biri de Azerbaycan ile ABD arasındaki ilişkilerin artmasından duyduğu kaygıdır. Zira Azerbaycan ile ABD'nin stratejik anlamda işbirliği içerisinde olması durumunda Azerbaycan, ile İsrail'in ilişkileri de artacaktır. İran'ın Orta Doğu bölgesine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak görmüş olduğu İsrail ile Azerbaycan'ın ilişkilerinin artması ise Azerbaycan'ı Tahran yönetiminden uzaklaştırmaktadır. [150] Dolayısıyla İran, Azerbaycan yönetiminin bölgesel bir güç olma yönünde atacağı adımları engellemek adına politikalar yürütmektedir. Bu bağlamda da İran'ın Dağlık Karabağ meselesinin kesin olarak çözüme kavuşturulmasını istediğini söylemek pek de gerçekçi olmayacaktır.[151]

Azerbaycan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanmasından hemen kısa bir süre önce iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi Lideri Elçibey'in ortaya koymuş olduğu politikalara göre Azerbaycan'ın kısa vadedeki hedefi Rus askerlerinin Azerbaycan topraklarını terk etmelerini sağlamak ve Karabağ'ı tamamıyla Azerbaycan'ın yönetimi altına almaktı. Elçibey bu iki aşamayı hayata geçirdikten sonra Güney Azerbaycan olarak da adlandırdığı İran Azerbaycan'ını Azerbaycan topraklarına dahil etmeyi

---

[148] Mustafa Gökçe, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran"In Hazar Denizi Siyaseti" , **Tarihin Peşinde**, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , Sayı.6 , 2011, S.171-172 ; Gökhan Bacık ve Diğerleri "İran Ve İsrail: Motivasyonel Yapılar Ve Dış Politika" , Mehmet Tuncel (Ed.) , **Ortadoğu'da Hedef Neden İran ?** içinde , İstanbul : Etkileşim Yayınları ,2008, s.100-102.

[149] Zbigniew Brzezınskı, " **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri "**, Yelda Türedi (Çev.) , İstanbul : İnkılap Yayınevi , 2005, s.182 ; Sinan Oğan , "11 Eylül Sonrası İran-Rusya İlişkileri" Mehmet Tuncel (Ed.) , **Ortadoğu'da Hedef Neden İran ?** içinde , İstanbul : Etkileşim Yayınları ,2008, s.189.

[150] Nazmi Gül Ve Gökçen Ekici , "Ortak Tehdit Algılamaları Ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", **Stratejik Analiz Dergisi** , Cilt.2 , Sayı.22 , (Şubat 2002) , s.41.

[151] Arif Keskin, " Şii Jeopolitiği ve İran" , Mehmet Tuncel (Ed.) , **Ortadoğu'da Hedef Neden İran ?** içinde, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, s. 51-52.

düşünüyordu. Bakü yönetiminin bu düşünceleri Tahran'ı Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan yanlısı bir tutum içerisinde olmaya iten önemli sebeplerdendir.[152] Aslında Elçibey iktidarı Güney Azerbaycan'ı söylemiyle, Karabağ Savaşında kendi tarafında yer alma ihtimali olan İran'ı Ermenistan yanlısı bir tutum içerinde olmaya itmiştir.[153] Güney Azerbaycan veya diğer bir şekilde ifade edilecek olursa İran Azerbaycan'ı söylemi, Bakü yönetimiyle Tahran yönetimi arasında her an bir gerilim ortamının oluşmasına veya daha büyük çatışma ortamlarının oluşmasına sebep olabilecek potansiyel bir sorun olarak halen varlığını korumaktadır.[154]

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz temel politikaların yanı sıra İran, Azerbaycan Ermenistan savaşının sona ermesi adına arabuluculuk etmek adına barışı sağlamaya yönelik adımlar da atmıştır. Bu anlamda ilk olarak 1992 yılının Şubat ayında İran tarafından ortaya konulan taslak her iki taraftan da kabul görmemişti.[155] Bu anlamda Dağlık Karabağ meselesinin çözüme kavuşması adına İran tarafından birçok defa farklı teşebbüsler gerçekleştirilse de İran'ın barışa yönelik atmış olduğu adımlar olumlu sonuçlar vermemiştir. İran'ın ve diğer ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu barış girişimleri ne sorunu çözebilmiştir ne de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik gerçekleştirmiş olduğu istila hareketlerini sona erdirebilmiştir.[156] Barış anlaşması imzalamak üzere masaya oturulan gün de bile Şuşa'ya ve diğer bölgelere saldırmaktan çekinmeyen Ermeni askerleri, Karabağ'ın Ermenistan'a dahil edilmesi noktasında her türlü anlaşmayı ve uluslararası hukuk kuralını çiğnemeyi göze alabilmiştir.

İran'ın Dağlık Karabağ meselesine yaklaşımını belirleyen bir diğer etken ise Türkiye'dir. Zira İran'ın demografik yapısını oluşturan unsurlar içerisinde en önemli etnik unsurlardan biri de Türklerdir. Dolayısıyla İran, Azerbaycan ile Türkiye'nin arasındaki ilişkilerin artarak devam etmesi durumundan rahatsız olmaktadır. İran'ın etnik yapısı içerisinde yer alan Türk nüfusun çokluğu nedeniyle hem Azerbaycan hem de Türkiye tarafından yakından takip edilmek İran'ı rahatsız etmektedir ve bu bağlamda

[152] Emin Gürses , "Kafkasya"da Uluslararası Rekabet", ASAM – **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi- Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel ,** Cilt.7 , Sayı.1 , (İlkbahar 2001) , s.255.
[153] Oran, s.214.
[154] Dugin, s.370.
[155] Yıldız Deveci Bozkuş, "İran"ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Arabuluculuk Girişimleri" , **Stratejik analiz Dergisi** , Sayı.101 , (Eylül 2008) , s.13.
[156] Coşkun Topal, "Dağlık Karabağ Sorunu Ve Türkiye"Nin Kafkasya Politikası" , **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Bildiriler El Kitabı** , Cilt.1, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006,S.741.

Azerbaycan'ın kendi içinde bir sorunla boğuşuyor olması İran'ın ülkesel çıkarları ile yakından ilgili olduğu bilinmektedir.[157]

4.5. Birleşmiş Milletler (BM)

Dağlık Karabağ Savaşının seyri ve çözümü yönünde atılacak olan adımların selameti açısından Birleşmiş Milletler nezdinde alınan kararların önemi yadsınamayacak kadar önemlidir. BM bünyesinde alınan birçok Güvenlik Konseyi kararı olduğu gibi Genel Kurulda alınan ve tavsiye niteliğinde olan kararlar da vardır.

Uluslararası ilişkilerdeki en önemli tartışma konularından biri olan BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının bağlayıcılığı ve bu kararların aksi istikamette hareket eden aktörlere karşı uygulanacak olan yaptırımların belirsizliği, Karabağ Savaşında da ortaya çıkmıştır. Zira Güvenlik Konseyi tarafından alınmış olan ve Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından askerlerini çekmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıması yönündeki kararların hiçbirine uymamış olmasına rağmen BM tarafından herhangi bir yaptırım uygulanması söz konusu olmamıştır.[158]

Birleşmiş Milletler, Karabağ Savaşının çözümünü sağlamak adına kritik kararlar almasının yanı sıra Genel Kurulda alınan bir karar ile bu savaşın sona erdirilmesinde ve taraflar arasında barışın sağlanmasında AGİK'i yetkilendirmiş ve desteklemiştir. 1992 yılının 26 Mart'ında AGİK'in en yetkili temsilcileri olan Dışişleri Bakanları Konseyi, Helsinki'de bir toplantı yaptı ve yapılan bu toplantıda Karabağ Savaşının çözümü noktasında neler yapılabileceği tartışılmıştır. Toplantının sonunda ortaya konulan Sonuç Bildirisinde özellikle 3-11. Maddelerde ortaya konulan görüşlere göre Temmuz 1992'de Belarus'un Minsk Şehrinde bir Konferans Düzenlenmesi ve bu konferansın da Karabağ Savaşının çözümü konusunda doğrudan yetkilendirilmesi kararlaştırılmıştır.[159]

---

[157] Reha Yılmaz Ve Elnur İsmayıl, "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", **Rapor No: 37** , İstanbul : BİLGESAM, 04 Kasım 2011 , S.12. Erişim: http://www.bilgesam.org/incele/690/-etnik-catisma-teorileri-isiginda-daglik-karabag-sorunu/#.WvLN-YiFPIU (04.03.2018)

[158] Oran , s.401.

[159] Barış Özdal, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümünde Karadağ Modeli Uygulanabilir mi? ", **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Bildiriler El Kitabı**, Cilt.1, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006, s. 721.

BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ çatışmasını sona erdirmek ve bölgede barışı sağlamak adına dört farklı karar almıştır. Bu kararlar: 30.04.1993 tarihinde alınan 822 sayılı karar , 29.07.1993 tarihli 853 sayılı karar , 14.10.1993 tarihli 874 sayılı karar ve 12.11.1993 tarihli 884 sayılı kararlardır. Güvenlik Konseyi tarafından alınan bu kararların yanı sıra bir de 14 Mart 2008 tarihinde gerçekleştirilen BM Genel Kurulu 62. Toplantısında alınan Genel Kurul Kararı bulunmaktadır.

Güvenlik Konseyi tarafından alınan 822 sayılı karar, Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın elini güçlendiren en önemli kararlardan biri olmuştur. Zira bu kararda Ermenistan ile Azerbaycan arasında vuku bulan savaşın hem bölgesel hem de küresel açıdan endişe verici olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda Kelbeçer ve çevresindeki Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgale maruz kalmasından rahatsızlık duyulduğu ifade edilmiştir. Yine bu kararda, uluslararası hukukun temel prensiplerinden olan, Sınırların ihlal edilemeyeceği, Kuvvet uygulamak suretiyle toprak elde etmenin hukuksuzluğu, bütün devletlerin egemen eşit ve bağımsız olduğu, devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyması gerektiği konularına vurgu yapılmıştır.[160]

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 822 sayılı kararda aynı zamanda şu beş madde deklare edilmiştir [161] :

1- Azerbaycan ile Ermenistan arasında kesin bir biçimde ateşkes imzalanmalı ve Ermeni askerleri başta Kelbeçer bölgesi olmak üzere işgal ettikleri tüm bölgeleri terk etmelidir. Taraflar arasında cereyan eden tüm askeri faaliyetler sona erdirilmeli ve düşmanca bir tutum içerisine girilmemeli,

2- Çatışmanın tarafı olan her iki devlet de, AGİK Mink Grubu tarafından gerçekleştirilen barış girişimlerini desteklemeli ve bu çatışmanın barışçıl araçlar kullanmak suretiyle sona erdirilmesi sağlanmalı,

[160] 822 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı, http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/822%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018) ; Filiz Cicioğlu , "Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele", Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Ed.) **Dünya Çatışma Bölgeleri** içinde , 2.Baskı , Ankara: Nobel Yayınları,2007, s.313.

[161] http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/822%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018).

3- Özellikle çatışmaların yoğun olduğu Kelbeçer, Şuşa ve diğer bölgelerdeki sivil halk her türlü zarardan ve saldırıdan muhafaza edilmeli, bütün siviller evrensel insan hakları standartlarında güvence altına alınmalı,

4- BM Genel sekreteri, AGİK Minsk Grubunun başkanı ile yakın temas halinde olmalı ve Karabağ bölgesinde barışın sağlanmasına yönelik atılan adımların ne şekilde sonuçlandığı konusunda Güvenlik Konseyine malumat vermeli,

5- BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ meselesiyle yakından ilgilenmeye devam etmeli ve bu barış görüşmelerinin takipçisi olmalı.

822 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararının Azerbaycan lehine en önemli tarafı ise, kararda uluslararası hukukun en temel prensiplerinden olan ülkelerin toprak bütünlüğünün bölünmezliğine ve devletlerin egemen eşit olduklarına yönelik yapılan vurgu olmuştur.[162] Ancak her ne kadar bu kararda toprak bütünlüğüne ve barışa vurgu yapılmış olsa da kararın alınmasının hemen ardından Ermeni askeri birlikleri özellikle Kelbeçer bölgesindeki işgallerini artırarak devam ettirmişlerdir.

Ermenistan ile girişilen bu mücadele de toprak kaybına, dolayısıyla da itibar kaybına uğrayan Azerbaycan'da iç karışıklılar çıkınca bu karışıklıklardan doğrudan etkilenen Elçibey İktidarı, gerçekleştirilen bir darbe ile yönetimden ayrılmak durumunda kalmıştır. Elçibey iktidarın yıkılmasının ardından da Ermeni işgali artarak devam etmişti.[163]

Azerbaycan'da meydana gelen siyasi karışıklıklar ve Ermenistan tarafından işgal edilen bölgelerin artması sonucunda Türkiye ve Azerbaycan'ın yoğun girişimleri neticesinde BM Güvenlik Konseyi acil olarak yeniden toplandı ve 29 Temmuz 1993'te 853 Sayılı kararı kabul etti. Aslında 853 sayılı karar 822 sayılı karardan çok da farklı değildi. Ermenistan tarafından en son işgale uğramış olan Ağdam bölgesinin işgalci güçlerden temizlenmesini ve bölgedeki sivillere yönelik herhangi bir şiddet eyleminin

[162] Doğu Perinçek , **Ermeni Sorununda Strateji ve Siyaset** , İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, s.165.
[163] Cemalettin Taşkıran , " Karabağ Meselesi" , **2023 Dergisi**, Sayı 12 ,(Nisan 2002),s.23.

uygulanmamasını öngören bu karar da Ermeni işgallerinin sona ermesini sağlayamamıştır.[164]

853 Sayılı karar da Karabağ bölgesinin tamamının Azerbaycan'a ait olduğu vurgulanmakla beraber bu bölgedeki Ermenilerin işgale acil olarak son vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Buna rağmen, aynı günler içerisinde sırasıyla Cebrail, Fuzuli, Kubatlı, Horadiz illeri Ermeni askerleri tarafından işgal edilmiştir.[165] İşgal edilen bölgelerin işgalden kurtarılması adına BM Güvenlik Konseyi'nin gerekli adımları atmaması durumunda Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı kapsamında bu işgallere karşılık vermesi Uluslararası Hukuka uygun olmakla birlikte bu konuda da birtakım tartışmalar söz konusu olmuştur.[166]

Elçibey yönetiminin bir darbe sonucunda iktidardan ayrılmasının ardından 1993 ile 2003 yılları arasında on yıl boyunca aralıksız olarak devam edecek olan Haydar Aliyev iktidarı yönetime geldi. Haydar Aliyev yönetimindeki Azerbaycan dış politikasının geçmiş dönemlerdeki dış politika stratejilerinden en önemli farkı, Aliyev iktidarının hem bölgedeki diğer devletlerle hem de küresel alandaki diğer aktörlerle geliştirmiş olduğu yakın ilişkilerdir. Zira Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından Azerbaycan hem BDT'ye üye olmuştur hem de BM ile daha sıcak temaslar kurma yönünde politikalar geliştirilmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye ve Avrupa Devletleriyle de ilişkiler ağı kuvvetlendirilmiştir.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından da BM Güvenlik Konseyi Karabağ Savaşının sona erdirilmesi ve barışçıl yöntemler ile sorunun çözüme kavuşturulması doğrultusunda 874 ve 884 sayılı kararları almıştır. 14 Ekim 1993'te Güvenlik Konseyi tarafından alınan 874 sayılı kararda[167] da, tıpkı daha önce alınmış olan 822 ve 853 sayılı kararlarda olduğu gibi kalıcı barışın sağlanmasına ve işgal edilen bölgelerin terk edilmesine vurgu yapılmıştır. Bu kararda vurgulanan bir diğer madde

---

[164] BM Güvenlik Konseyi'nin 853 Sayılı Kararı , http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/853%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018) ; Abbaslı , s.133.

[165] Taşkıran, " Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi" , s.166.

[166] Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar ,** 5. Baskı , İstanbul: Beta Yayınevi ,2003, s.91.

[167] BM Güvenlik Konseyi'nin 874 Sayılı Kararı , http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/874%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018).

ise, AGİT Minsk Grubunun daha aktif bir rol üstlenmesi ve barışın sağlanmasında başat rolü üstlenmesi gerektiğine yönelik yapılan vurgu olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan diğer kararlar gibi 874 sayılı karar da Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik uygulamış olduğu işgal hareketlerini engelleyememiştir. Bu kararlar sorunu çözemediği gibi sorunun derinleşmesine de zemin hazırlamıştır. Zira evrensel açıdan geçerliliği ve bağlayıcılığı en büyük organizasyon olan BM'nin almış olduğu kararlara uymayan Ermeni isyancılara yönelik ciddi bir yaptırımın uygulanamaması nedeniyle isyancılar da ciddi manada özgüven kazanmışlardır. Ekim ayına gelindiğinde Zengilan ve çevresini de işgal ettiği bölgelere dahil eden Ermeni askerleri, bu bölgede yaşayan yaklaşık elli bin Azerbaycan Türkünü mülteci konumuna düşürmüştür.

Zengilan ve çevresinin işgal edilmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi tekrar acilen toparlandı ve Kasım 1993'te 884 sayılı kararı aldı. 884 sayılı karar[168] da yine daha önce alınmış olan kararların tekrar edilmesinden öteye gidememiştir.

Dağlık Karabağ savaşının sona erdirilmesi ve barışçıl yollarla sorunun çözüme kavuşturulması doğrultusunda BM Güvenlik Konseyinde alınan bu kararlara ek olarak 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulunda da önemli bir karara imza atılmıştır. BM Genel Kurulunun hukuki statüsü gereği bağlayıcılığı olmayan ve sadece tavsiye niteliğinde olan bu karar metninin taslağı Azerbaycan tarafından hazırlanmıştır. Azerbaycan'ın Genel Kurula sunmuş olduğu bu taslak metine AGİT Minsk Grubunun eş başkanları olan Fransa, ABD ve Rusya karşı çıkmış olsa da 39 oy ile bu taslak kabul edilmiştir. Genel kurulun almış olduğu bu kararda da yine Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmış ve Ermeni kuvvetlerince işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarının ivedilikle bu işgalden kurtarılmasının gerekliliği ifade edilmiştir.[169]

Birleşmiş Miletler nezdinde alınmış olan Güvenlik Konseyi kararları ve Genel Kurul kararları, Karabağ Savaşı meselesinde her ne kadar Azerbaycan'ın elini güçlendirse de savaşın sona ermesini ya da işgale uğramış olan bölgelerin işgalden

[168] BM Güvenlik Konseyi'nin 884 Sayılı Kararı , http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/884%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018).
[169] Yılmaz ve İsmayıl, s.10.

kurtarılmasını sağlayamamıştır. BM Güvenlik Konseyinde Ermenistan aleyhinde alınan kararlara rağmen Ermeni işgalleri artarak devam etmiştir. Kurulduğu günden bugüne tartışmaları da beraberinde getiren BM Güvenlik Konseyi ve yaptırımları, Dağlık Karabağ Çatışmasının çözümünü sağlama aşamasında da yeniden yoğun şekilde gündeme gelmiştir.

4.6. Avrupa Birliği (AB)

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ve bölgede istikrarın yeniden temin edilmesi için girişimlerde bulunan aktörlerden biri de Avrupa Birliği (AB) olmuştur. AB'nin Dağlık Karabağ meselesiyle bu şekilde yakından ilgilenmesini sağlayan farklı sebepler bulunmaktaydı. Bu sebeplerin başında gelen güvenlik kaygısı, AB'yi Kafkasya'ya yönelik politikalar üretmek zorunda bırakmıştır. Zira Balkanlarda, Akdeniz Bölgesinde ve Kafkasya Bölgesinde geçmişten günümüze kadar birçok defa Etnik veya dinsel farklılıklara dayanan birçok çatışma meydana gelmiştir. Yeni çatışmaların ortaya çıkmasını engellemek ve mevcut çatışmaları sona erdirmek, AB'nin bu bölgelere yönelik temel yaklaşımlarını belirlemiştir.

Kısa adıyla Karabağ Meselesi ya da Karabağ Sorunu olarak ifade edile gelen Dağlık Karabağ Savaşı, Soğuk Savaşın sona ermesi ve bölge ülkelerinin kendi bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, bütün dünyanın gündemini meşgul eden bir mesele olmuştur. Bölgesel çatışmanın da ötesinde küresel bir kördüğüme dönüşen bu mesenin uzlaştırıcı taraflarından biri de AB olmuştur.[170]

Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ meselesiyle yakından ilgilenmesinin bir diğer sebebi belki de en önemli sebebi ise Hazar havzasında bulunan zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarının varlığı meselesi olmuştur. Ayrıca Kafkasya bölgesinin, enerji kaynaklarının transfer edilmesi noktasında da oldukça stratejik bir öneme sahip olması hem AB'nin hem de uluslararası alanda hâkimiyet kurmak isteyen diğer tüm aktörlerin bu alana yönelik politikalar üretmesini sağlamıştır. AB, söylem olarak Kafkasya bölgesindeki güvenlik endişeleri nedeniyle bu bölge ile yakından ilgilendiğini söylüyor

[170] Gürkan Zengin, **Hoca – Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi**, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010, s.386.

olsa da , enerji alanındaki bağımlılığını azaltmak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek isteyen AB için bu bölgede yeni bağımsızlık kazanmış olan devletler ile yakından ilişkiler kurmak kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.[171]

AB, Dağlık Karabağ Meselesi özelinde tüm Kafkasya bölgesine yönelik olarak uygulamak istediği politikalarda herhangi bir yeni güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasından veya yeni krizlerin meydana gelmesinden duyduğu endişe ile bölge ülkelerine yönelik uygulayacağı politikalarda oldukça hassas adımlar atmıştır. Bu bağlamda AB, Kafkasya bölgesindeki mevcut sorunların çözüme kavuşturulması ve yeni sorunların ortaya çıkmasını engelleme amacıyla kendine has bir ilişki yöntemi benimsemiştir. AB, bölgedeki krizlerin çözüme kavuşturulmasında güvenlikçi ya da ekonomik yaptırımlara dayalı politikalar yerine, sivil yönetişim metotları uygulama yoluna gitmiştir.

AB, Dağlık Karabağ meselesinin ve bölgedeki diğer potansiyel krizlerin çözüme kavuşturulmasında Avrupa Komşuluk Politikası adı altında sivil metotları ihtiva eden bir politika anlayışını benimsemiştir. Bu politikanın hayata geçirilmesine dair ilk toplantı 14 Haziran 2004'de gerçekleştirilmişti. Bu amaçla bir araya gelen AB Dış İlişkiler Konseyi, Avrupa Birliği Komisyonu Strateji Belgesini ortaya koydu. Bu belgeye göre AB, Ermenistan ve Azerbaycan başta olmak üzere Gürcistan da dahil olmak üzere Kafkas ülkeleri ile Komşuluk Politikaları kapsamında ilişkilerini derinleştireceğini deklare etmiştir.[172]

Dağlık Karabağ meselesine ya da Kafkasya bölgesindeki diğer potansiyel çatışmalara yönelik ortaya koyduğu politikalarında kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme eğiliminde olmasının yanı sıra, bölgedeki sorunların çözümünde AB'nin aktif bir arabulucu rolü üstlenebileceği yönünde de beklentiler göz ardı edilemeyecek

[171] Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye"nin AB Sürecinde Avrasya Politikası: Niçin ve Nasıl Bir İşbirliği?" , **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi - Avrasya Dosyası** , Cilt.10 , Sayı.2 , 2004 , s.17. ; Ali Faik Demir, "AB'nin Güney Kafkasya Politikaları", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (drl) , İstanbul : Boyut Yayıncılık, 2003 , s.374.

[172] Esra Hatipoğlu , "Avrupa Komşuluk Politikası'nın Güney Kafkasya Boyutu", Okan Yeşilot (Ed.), **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** içinde (19-30) , İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s.22.

kadar yüksektir. Başka bir ifadeyle AB'nin Kafkasya politikaları, Güvenlik Kaygıları, çıkar hesaplamaları ve çözüm önerileri olmak üzere üç temelde şekillenmektedir.[173]

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın hem Dağlık Karabağ Savaşını sona erdirerek toprak bütünlüğünü tartışmasız bir şekilde bütün taraflara kabul ettirebilmesi hem de ülke içerisinde sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için Avrupa devletleri ve diğer dünya devletleri ile ilişkilerini derinleştirmek ve entegrasyonu artırma zorunluluğu durumu ile karşı karşıya kalmıştır.

Azerbaycan, politik ilişkilerini geliştirmek, piyasa ekonomisine geçişi kolaylaştırmak, ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir hale getirmek, ekonomi, bilim, kültür ve teknoloji gibi farklı alanlardaki gelişmişliği sağlamak ve benzeri birçok faaliyeti hayata geçirmek maksadıyla AB ile entegrasyonu bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Azerbaycan başta olmak üzere, SSCB'den bağımsızlığını yeni kazanmış olan birçok devlet, AB ile entegrasyonunu derinleştirme girişimlerinde bulunmuşlardır. Buna karşılık olarak AB de bölge ülkelerine yönelik olarak, Demokrasi kültürünü yayma ve merkezi planlı ekonomi anlayışından serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlama politikalarını temel alan birçok politika ile bu talebe pozitif yaklaşım sergilemiştir.[174]

Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması her ne kadar 10 Ağustos 1992 tarihi itibarıyla başlamış olsa da aslında AB Azerbaycan'ı daha bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerde 31 Aralık 1991'de resmi olarak tanımıştır. AB'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını ivedilikle tanımasının temelinde ise AB'nin Azerbaycan ve çevresinin Jeostratejik önemi ile bu bölge de var olan enerji kaynaklarının etkisi büyüktür. Zira Avrupa Birliği ABD 'den sonra dünyada en çok enerji tüketen birlik konumunda bulunmaktadır. Yine aynı şekilde doğalgaz tüketiminde de AB oldukça önemli bir tüketici potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin artması ve derinleşmesi her iki taraf için de oldukça

[173] Aybars Görgülü, "The Dispute over Nagorno-Karabakh: A Protracted Conflict", **Review of Armenian Studies** , No:25 , 2012 , s.48-50 ; Candan Azer , **Babadan Oğula Güney Kafkasya -Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ,** İstanbul : Truva Yayınları , 2011, s.622.
[174] Aslıhan Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", **Bilge Strateji Dergisi** , Cilt.1. , Sayı.2. , (Bahar 2010) , s.44-45.

büyük öneme sahiptir. Ancak AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin derinleşmesinin önünde Rusya ve İran gibi çok önemli engeller de bulunmaktadır.[175]

4.7. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

1994 yılından önce Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak isimlendirilen AGİT'in resmi kuruluş tarihi 1975'tir. AGİK, 5 Aralık 1994'te Macaristan'ın başkenti olan Budapeşte'de gerçekleştirilen toplantıların ardından AGİT adını almış ve 1995 yılının başından itibaren bu isim ile anılmaktadır. AGİK, konferanslar diplomasisi şeklinde çalışmalar yürütürken artık bu tarihten itibaren AGİT adı altında evrensel geçerliliği olan uluslararası bir kuruluş konumuna gelmiştir.[176]

AGİT'in bu yeni dönemdeki var olma amacını ve önceliklerini kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

- Ulusal ve Uluslararası hukuk kurallarının uygulanması ve bu doğrultuda demokrasi anlayışının hakim olduğu sivil toplumların meydana gelmesi,
- Bölgesel ve küresel çapta huzursuzluğa neden olan iç çatışmaların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması ve bu çatışma alanlarında yeniden istikrarın tesis edilmesi,
- BM ve diğer küresel aktörlerin de yardımlarıyla bütün bölgelerde güvenlik eksikliklerinin ve güvenlik endişelerinin ortadan kaldırılması,
- Balkanlar ve Kafkasya Bölgeleri başta olmak üzere bu alanda meydana gelebilecek her türlü yeni bir sosyal, ekonomik ya da politik bölünmenin önlenmesi.

Daha çok bölgesel bir teşkilat izlenimi veren AGİT, 2018 yılı itibarıyla kendisine üye olmuş durumda olan 57 ülke arasında meydana gelebilecek olan her türlü anlaşmazlık ya da uyuşmazlıkları barışçıl çözüm yöntemleri uygulamak suretiyle çözüme kavuşturma amacı taşımakta olan küresel bir örgüttür.[177]

---

[175] Hakkı Soylu , "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğalgazın Önemi" , **Stratejik Araştırmalar Dergisi** , Sayı.10 , Cilt.5 , (Eylül 2007), s.5-6.
[176] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Adresi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa , (03.04.2018).
[177] Rıdvan Karluk , **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 5. Baskı , Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları , 2002 , s.388.

AGİT'in, kendine üye devletler arasında meydana gelebilecek muhtemel anlaşmazlıkları önlemek, mevcut uyuşmazlıklarda kriz yöneticisi olarak anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ya da önlenememiş olan krizlerin sonucunda rehabilitasyon hizmeti vermek gibi birçok misyonu vardır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da AGİT'in herhangi bir savunma mekanizmasına veya yaptırım gücüne sahip olmamasıdır. Zira AGİT barış elçisi vazifesini yerine getiren bir kuruluştur. Ancak AGİT, karşılaştığı sorunlarda BM, AB, NATO gibi diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarla entegre bir şekilde operasyon yürütme yoluna da gidebilmektedir.[178]

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ meselesinin barışçıl yöntemlerle sona erdirilmesi ve bölgede istikrarın yeniden hakim olması doğrultusunda uluslararası alanda gerçekleştirilen birçok girişimin olumsuz şekilde sonuçlanmasının ardından bu sorun ile doğrudan ilişkilendirilen ve sürekli olarak bu sorunun çözüme kavuşturulması için çalışmalar yürüten bir uluslararası kuruluşun oluşturulması düşünülmeye başlanmıştı. Bu bağlamda o dönemde AGİK adı altında hizmet veren AGİT'in üyesi olan devletler Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden Dağlık Karabağ çatışmasında AGİT'in gerekli sorumluluğu alabileceği iddia edilmeye başlandı. Kısa bir süre sonra 30 Ocak 1992'de Çek Cumhuriyeti'nin başkenti olan Prag'da bir Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı düzenlenmesine karar verildi. Düzenlenen bu toplantının sonunda hem Azerbaycan hem de Ermenistan AGİT'e üye oldular. Dağlık Karabağ meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasında, AGİT'in bu sorunu çözmek için girişimlere başlaması çok önemli bir etken olmuştur.[179]

4.7.1. AGİT Minsk Grubunun Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Tutumu

Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT'e üye olmalarının ardından, Dağlık Karabağ meselesinin ivedilikle çözüme kavuşturulması amacıyla AGİT'in temsilcileri bölgeye intikal ettirilmiştir. Bölgede araştırma ve analiz yapan temsilciler, 27- 28 Şubat 1992'de gerçekleştirilen AGİT Prag toplantısında bu durum tespitlerini tarafların ve üye devletlerin önünde müzakereye açmıştır. Gerçekleştirilen müzakerelerin ardından temsilciler ve eş başkanlar, Dağlık Karabağ bölgesinin tamamen Azerbaycan

[178] Gündüz , s. 677 – 679.
[179] Siyaset Dergisi , " Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeninde Zor Dönemeçler " , Cilt.15. , Sayı. 177. , (Haziran 2009) , s.6. , http://siyasetdergisi.com.tr/wp-content/uploads/177/index.html , (05.04.2018).

topraklarına dahil olduğunu, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini ve mevcut çatışmaların en kısa sürede sona erdirilmesi gerektiğini deklare etmişlerdir.

23-24 Mart 1992'de AGİK'in üyesi olan devletlerin Dışişleri Bakanları tarafından iki günlük bir toplantı tertip edilmiştir. Finlandiya'nın başkenti olan Helsinki'de gerçekleştirilen bu toplantılarda Dağlık Karabağ sorunun çözümü noktasında AGİK'in üzerine düşen sorumluluklar ile alakalı çok önemli kararlar da alınmıştır. Helsinki'de alınan bu kararlardan en önemlisi ise Belarus'un (Beyaz Rusya) Başkenti olan Minsk'te yeni bir toplantı düzenlenmesi ve bu toplantıda Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü için kalıcı bir çözüm platformunun oluşturulması kararı olmuştur. Helsinki alınan bu kararda konferansın katılımcısı olan devletler ise şunlardı: Rusya, ABD, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, İtalya, Fransa, Almanya, Beyaz Rusya, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyetleri ve İsveç.[180] Alınan kararın ardından AGİT Minsk Grubu adı altında yeni bir oluşumun kurulmasına dair kararlar alındı.

Helsinki ve Roma toplantılarının ardından kurulması kararlaştırılmış olan Minsk Grubundan beklenen, Dağlık Karabağ çatışmasının barışçı çözüm yolları yani diplomasi kuralları çerçevesinde çözüme kavuşturulmasıydı. Bu bağlamda Roma toplantısında bir barış planı da ortaya konulmuştu.

Bu barış planına göre AGİT Minsk Grubu;

- Ateşkesin kesintisiz bir şekilde devamının sağlanmasını,
- İşgalci Ermeni askerlerinin işgal etmiş oldukları Azerbaycan topraklarından acil bir şekilde çekilmelerini,
- Azerbaycan tarafından Karabağ bölgesine uygulanmakta olan ambargoların kaldırılmasını,
- Bölgeye gönderilecek olan AGİT Minsk Grubu gözlemcileri vasıtasıyla bölgedeki gelişmelerin ve değişimin yakından takip edilmesini, sağlayacaktı.[181]

[180] Özdal, s.721. ; https://www.osce.org/resources/documents?filters=im_taxonomy_vid_1%3A%28434%29 , (05.04.2018)
[181] Cicioğlu, s.313-314.

AGİT Minsk Grubu her ne kadar sadece bu amaçlar doğrultusunda kurulmuş olan bir örgüt olsa da Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki mevcut çatışmaları sona erdirebilecek radikal adımlar atmaktan sürekli olarak imtina etmiştir. Minsk Grubunun bu çekimser ve uzlaştırıcı olma konusundaki isteksizliğinin arkasında birçok farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında da uluslararası kamuoyunun işgalci Ermeni askerlerine yönelik kesin bir tavır almaması ile Rusya'nın ve diğer küresel aktörlerin bölgeye yönelik stratejilerinde Karabağ çatışmasının varlığının önemli bir etkiye sahip olması en önemlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Minsk Grubunun ya da diğer uluslararası kuruluşların Karabağ çatışmasındaki etkisiz politikaları, Azerbaycan yönetiminin barıştan yana olan tavrını bozmasını ve savaşı bir çözüm olarak görmesine sebep olmamış, Azerbaycan sürekli olarak barıştan yana bir tavır sergilemeye devam etmiştir.

2-3 Aralık 1996 tarihinde Portekiz'in başkenti Lizbon'da düzenlenmiş olan AGİT zirvesinde AGİT'in ilgi alanında olan bölgesel sorunlar yeniden gündeme getirilmiştir. Lizbon Zirvesinde, Kosova, Çeçenistan, Bosna-Hersek ile ilgili sorunlar ve çözümler tartışılırken Azerbaycan'ın da girişimleriyle Dağlık Karabağ meselesi de yoğun bir şekilde gündeme getirilmiştir. Lizbon zirvesinde de tıpkı daha önce alınmış olan kararlarda olduğu gibi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik vurgular yapıldı ve işgalci Ermeni kuvvetlerinin derhal işgal ettikleri alanlardan çekilmeleri kararlaştırıldı. Bu bağlamda zirvede bir karar tasarısı oluşturuldu ve Ermenistan hariç diğer 53 ülke bu karar tasarısını onaylamıştır.

AGİT Lizbon zirvesinde Ermenistan'ın dışında geri kalan 53 ülkenin tamamının onayından geçmiş olan karar tasarısında, Ermeni askerlerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmeleri, Karabağ bölgesinde yaşayan ve Ermeni saldırıları nedeniyle mülteci konumuna düşen Azerbaycan Türklerinin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, Karabağ'ın statüsünün ise Azerbaycan'a bağlı olmak kaydıyla en yüksek düzeyde özerkliğe sahip olması şeklinde değiştirilmesi gibi son derece önemli maddeler yer almıştır. Ancak bu karar Azerbaycan tarafından hemen kabul edilmesine rağmen, Ermenistan tarafından aylarca sona kabul edilmiştir. Yoğun uluslararası baskılar neticesinde bu karar tasarısını kabul ettiğini deklare etmek durumunda kalan

Ermenistan, karar tasarısında yer alan işgallerin sona erdirilmesi dahil diğer tüm maddeleri de uygulamaya geçirmemiştir. Zira Ermenistan askeri kuvvetleri tarafından 90'lı yılların başından itibaren işgal edilmeye başlanılan Azerbaycan toprakları 2018 yılı itibarıyla bile halen işgal altında bulunmaktadır.[182]

4.7.2. Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler

Lizbon Zirvesinin ardından AGİT Minsk Grubunda üçlü eşbaşkanlık sistemi de hayata geçirilmiştir. Günümüzde halen devam etmekte olan bu sisteme göre AGİT Minsk Grubunda ABD, Rusya ve Fransa daimi eşbaşkan olarak görevlendirilmişlerdir. Lizbon zirvesinden sonra Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik adımlar atılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda eşbaşkanların sundukları çözüm önerileri ile çatışmanın tarafı olan Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının gerçekleştirdikleri ikili görüşmeler bu dönemin öne çıkan gelişmeleri olmuştur.

Minsk Grubunun temsilcileri, Dağlık Karabağ bölgesinde gerçekleştirdikleri incelemeler ve tüm taraflar ile yapılan görüşmeler neticesinde birtakım raporlar ve bildiriler ortaya koymuşlardır. Ortaya konulan bu raporlardan da hareketle AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafından Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması adına üç farklı çözüm önerisi ortaya konulmuştur, bunlar [183] :

1- Toptan (Paket) Çözüm Önerisi,
2- Aşamalı Çözüm Önerisi ve
3- Ortak Devlet Çözüm Önerisi.

Minsk Grubu eşbaşkanları tarafından ortaya konulan bu çözüm önerilerinden Toptan çözüm önerisi ile Aşamalı Çözüm önerisi Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Ortak Devlet çözüm önerisi de Azerbaycan tarafından kabul edilmeyince bu öneriler de Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik kalıcı bir barışın gerçekleşmesini sağlayamamıştır.

[182] Oran, s.401 ; Cafersoy, s.74-75. ; Aslanlı, s.415 ; Ahmet Davutoğlu **, Küresel Bunalım**, 10. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2002 ,s.75.
[183] Aslanlı, s.418. ; Yılmaz, s. 85- 86. ; https://www.osce.org/minsk-group/108306 (06.04.2018).

AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının tavsiye niteliğindeki bu çözüm önerileri genel olarak şunları ifade etmekteydi[184] :

17 Temmuz1997 tarihli *Toptan (Paket) Çözüm Önerisi'*ne göre : "Dağlık Karabağ Sorununun Çözüme kavuşturulmasına ilişkin Çok Boyutlu Sözleşme" olarak da adlandırılan bu çözüm taslağı, Dağlık Karabağ sorunun çözümü ve bu süreçte tarafların kabul etmeleri gereken temel prensiplerin neler olduğu konusunda oldukça geniş malumatları içermektedir. Taslağın ilk maddelerinde bütün tarafların BM Anlaşmasına, Uluslararası hukuka ve Teamül kurallarına, AGİT'in Temel Prensiplerine ve BM Güvenlik Konseyinin 1993 yılında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik olarak almış olduğu dört karara saygılı olması gerektiği ifade edilmiştir.

Paket çözüm önerisinin ilerleyen maddelerinde, Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşturulması adına Azerbaycan ile Ermenistan arasında iki tane anlaşma imzalanması gerektiği belirtilmiştir. İmzalanacak olan bu anlaşmalardan ilki, taraflar arasında ateşkesi gerçekleştirecek ve barışı tesis edecektir. İkinci anlaşma ise Dağlık Karabağ bölgesinin statüsünü belirleyecek olan anlaşmadır. Bu kapsamda işgali gerçekleştiren Ermenistan askerleri de Azerbaycan sınırlarının tamamen dışına çıkmaları gerektiği de vurgulanmıştır. Aslında bu madde ile AGİT Minsk Grubu üyeleri, Azerbaycan sınırları içerisinde resmi olarak Ermenistan askeri birliklerine kayıtlı askerlerin var olduğu gerçeğini de kabullenmiştir. Zira Minsk Grubu üyeleri, daha evvel gerçekleştirilen görüşmelerde Azerbaycan sınırları içerisinde işgale yeltenen grupların Ermenistan askeri olmadığı, Ermenistan'dan bağımsız hareket eden isyancı gruplar olduğu yönünde ifadeler kullanmışlardır.

Paket çözüm Taslağında ifade edilen ikinci anlaşmaya göre ise Dağlık Karabağ bölgesi yeni bir statüye kavuşturulacak ve bu kapsamda Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan'a bağlı bir devlet kurumu niteliğinde olacaktır. Başka bir ifadeyle, kendine ait polis gücü ve askeri ordusu olan ancak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit

[184] Ahmet Demir, "AGİT Minsk Grubunun Oluşumundan Günümüze Azerbaycan Ermenistan İlişkileri" , **V. Internatıonal Blue Black Sea Congress ,** Alaeddin Yalçınkaya , Arzu Al , Hakan Mehmetçik (Ed.) , İstanbul : Marmara Üniversitesi Yayınları, Mart 2017, s.248-250 , http://dosya.marmara.edu.tr/kongre/blueblacksea2016/Proceeding.pdf (10.04.2018). ; Rüfet Cavadov, "Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2006, s.74-77 ; Aslanlı,s.418-419 ; Yılmaz, s.85-86.

etmeyecek şekilde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan bir bölge olması vurgulanmıştır.

2 Aralık 1997 tarihli, resmiyette " Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşme" olarak isimlendirilen *Aşamalı Çözüm Önerisi'*ne göre: Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşecek olan barış anlaşmasının ardından ateşkesin ve barışın tam olarak sağlanması, Karabağ savaşı süresince vatanını terk etmek zorunda kalan ve mülteci konumunda olan Karabağlı Azerbaycan Türklerinin vatanlarına geri dönmeleri ve döndüklerinde hayat şartlarının iyileştirilmesi, yapılması gereken ilk aşama olarak belirlenmiştir.

Dağlık Karabağ, Şuşa ve Laçin gibi ilçelerin ve bölgelerin statülerinin ne olacağı ise daha sonraki bir aşamada gündeme getirileceği vurgulanmıştır. Aşamalı Çözüm önerisine göre, yukarıda ifade edilen ilk aşamalar yerine getirildikten sonra, 1994 yılında Budapeşte'de gerçekleştirilmiş olan AGİT zirvesinin sonunda deklare edilen *Barışı Sağlama Birliklerinin Dağlık Karabağ'a Gönderilmesi* maddesinin de hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

7 Kasım 1998'de açıklanan, üçüncü ve son öneri olan *Ortak Devlet Çözüm Taslağı'*nda ise, Dağlık Karabağ bölgesi özerk bir cumhuriyete kavuşturulmalı şeklinde bir öneri getirilmiştir. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti adı altında oluşturulacak olan bu yeni devlet, Azerbaycan sınırları içerinde kalacak ve Azerbaycan ile ortaklık ilişkisi içerisinde olacaktır.

Ortak Devlet Taslağında ifade edilen bir diğer unsur da muhtemel bir Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulması durumunda bu devletin resmi dili ve para birimi ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda kurulması planlanan cumhuriyetin resmi dili olarak Ermenice belirlenmiştir. Eğer isterse kendi para birimini de oluşturabilecek olan bu cumhuriyetin varlığı ve geleceği de Minsk Grubunun eşbaşkanları olan Rusya, Fransa ve ABD'nin garantörlüğü altında olacağı kararlaştırılmıştır.

Eşbaşkanların önerileri ve yönlendirmeleriyle ortaya konulan bu üç çözüm önerisinin ilk ikisi Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir. Rus eşbaşkanın yoğun

çabası ve yönlendirmeleriyle oluşturulmuş olan ve doğrudan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü hedef alan üçüncü öneri ise Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.

Burada anlatılanlardan hareketle, AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik olarak ortaya koyduğu çözüm önerilerinin tam olarak maksadına ulaşamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca şunu da ifade etmekte fayda vardır ki, AGİT'in Kafkasya bölgesindeki mevcut sorunlara yönelik ortaya koyduğu çalışmalardan zaman zaman rahatsızlık duyan Rusya, AGİT'i ve diğer uluslararası kuruluşları saf dışı etme yoluna gitmiştir. Zira SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan bölge ülkelerini kendi arka bahçesi olarak kabul eden Rusya, bu alanda meydana gelen gelişmeleri doğrudan kendisinin yönlendirmesi gerektiğini düşünmektedir.[185]

4.8. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

İslam Konferansı Örgütü'ne 8 Aralık 1991'de katılmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan ile arasındaki Dağlık Karabağ çatışması sürecinde İKÖ tarafından sürekli olarak desteklenmiştir. Zira Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarına yönelik olarak gerçekleştirilen silahlı saldırıları ve sınır ihlallerini kabul etmediğini ve Ermenistan'ın bu saldırılarını kınadığını deklare eden ilk uluslararası örgüt, İslam Konferansı Örgütü olmuştur.

Ermenistan askeri birliklerinin Azerbaycan sınırları içerisine girerek işgali başlattıkları ilk dönemlerde İKÖ, 1992 yılının Haziran ayında acil bir olağanüstü zirve toplantısı gerçekleştirdi. İKÖ üyesi devletlerin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilen bu toplantıda, Ermenistan'ın Azerbaycan sınırlarını işgal etmeye yönelik saldırıları en şiddetli şekilde kınanmıştır. Ayrıca toplantının sonunda yapılan açıklamayla BM Genel sekreteri ve BM Güvenlik Konseyi'nin acil olarak Ermenistan'ın bu saldırgan politikalarına karşı önlem alması gerektiğine yönelik çağrıda bulunulmuştur. [186]

---

[185] İşyar, s.79.

[186] Fuad Hasanoğlu, " Ermenistan – Azerbaycan, Yukarı Karabağ İhtilafı ve Bilimsel Yönleri", Sedat Demir ve Ahmet Tecim (Çev.), **Karabağ - Sorular ve Gerçekler** içinde (199-225) , İstanbul: Erkam Yayınları , 2012 ,s.222-223.

İlerleyen dönemlerde de yapılan her zirvede Dağlık Karabağ meselesini gündemine getiren İKÖ, Ermenistan'ın saldırılarının sona ermesini, sorunun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ele alınmasını ve uluslararası kamuoyunun Ermenistan'ın işgaline karşı bir tavır alması gerektiğini savunmuştur. Karabağ savaşı sürecinde mülteci konumuna düşen Azerbaycan Türklerinin haklarının teslim edilmesini ve şartlarının ivedilikle iyileştirilmesi gerektiğini de her fırsatta dile getiren Örgüt, Hocalı Katliamı ile ilgili olarak da ayrı bir kararname kabul ederek Ermenistan'ı kınamıştır.

5. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Kafkasya Bölgesi, Rusya'nın güney batı kesimlerini, Gürcistan'ı, Ermenistan'ı ve Azerbaycan'ı içine alan, Karadeniz ile Hazar gölü arasındaki yaklaşık 440.000 kilometrekarelik bir alanı ihtiva eden, küresel ve bölgesel politikalar açısından büyük öneme haiz olan coğrafyayı ifade eder.[187] Aslında adını sıradağlardan biri olan Kafkaslardan almış olan bu bölge, uluslararası literatürde ve bölge ile alakalı çalışmalarda genel olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.[188] Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölge Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın yanı sıra bu ülkelere ait olan Özerk Nahcivan Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ Bölgesi, Abhazya ve Güney Osetya gibi özerk birimlerden meydana gelmektedir. Kuzey Kafkasya olarak adlandırılan bölge ise, Rusya sınırlarına yakın olan ve siyasi olarak da Rusya Federasyonu'na bağlı olan Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan, Kabarday – Balkar, Adige ve birkaç tane daha küçük özerk cumhuriyetin bulunduğu bölgedir.[189]

Kafkasya bölgesi sahip olduğu jeopolitik ve Jeostratejik önemi itibarıyla hem kuzeyden güneye doğru hem de doğudan batıya doğru gerçekleşen tüm siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin ve politikaların merkezinde olan bir bölge olma özelliğini yüzyıllardır muhafaza etmiştir. Özellikle yirminci yüzyılda oldukça önemli

[187] Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003 ,S.60.
[188] Hakan Kantarcı **, Kıskaçtaki Bölge Kafkasya** , İstanbul: IQ Yayınları, 2006, s. 23.
[189] Yalçınkaya , s.14. ; Ufuk Tavkul , **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya** , İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002, S.11-12.

bir ivme kazanan enerji kaynakları ve enerji kaynaklarının transferi meselesi , Kafkasya bölgesinin önemini daha da artırmış durumdadır.[190]

Genel anlamda Kafkasya bölgesini özel olarak da Güney Kafkasya'yı uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerde önemli kılan ayrıcalıkların neler olduğu konusunda birçok faktör sayılabilir. Ancak Kafkasya bölgesinin önemini ortaya koyan sebepleri üç ana başlık altında toplamak gerekirse şu şekilde bir sıralama yapmak mümkün olabilir[191] :

- Jeostratejik konumunun da etkisiyle, Orta Asya, Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa arasındaki geçişlerde transit geçiş alanıdır ve birçok bölge için giriş kapısı niteliğindedir.
- Özellikle Orta Asya ve Kafkasya devletleri için, ürünlerin, malların ve sermayenin Batı pazarlarına taşınmasında kullanılan ticaret yollarının güzergâhında olan bir bölgedir.
- Üçüncü ve en önemli faktör de enerji faktörüdür. Zira Kafkasya bölgesi hem ihtiva ettiği enerji rezervleri bakımından hem de bölgede bulunan enerji kaynaklarının diğer devletlere taşınmasında en kestirme geçitlere sahip olması bakımından da son derece önemli bir bölge olarak bilinmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği şekliyle son derece önemli bir coğrafya olmasının yanı sıra Kafkasya bölgesi birçok etnik, dinsel ve dilsel farklılıkların yol açtığı çatışma bölgelerini de ihtiva eden bir bölge olmuştur. Aslında farklı kültürlere farklı zenginliklere sahip olan Kafkasya bölgesindeki bu sorunlu bölgelerin oluşmasındaki en önemli etken, sahip olunan farklılıklar değildir. Aksine uzun yıllardır bir arada yaşayan bölge halkları, bölgesel ve küresel alanda güç mücadelesi içerisinde olan aktörlerin bu bölgeye yönelik politikaları kapsamında bu sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede yeni bağımsızlığını kazanan devletler ile ilişkilerini yoğunlaştıran batı dünyası, Kafkasya Bölgesinin ekonomik ve politik açıdan ne denli önemli olduğunun farkında olarak bu politikalarını

[190] Alaeddin Yalçınkaya, Türkiye İle Ermenistan Arasındaki Protokollere Giden Yol", Türkiye'nin Değişen Dış Politikası, Ertan Efegil Ve Cüneyt Yenigün (Drl.), Ankara : Nobel Akademi Yayınları, 2010 , s.291.
[191] Kantarcı, s.60.

gerçekleştirmişlerdir. Amerikalı birçok stratejist, Kafkasya bölgesinin ABD için çok fazla öneme haiz olduğunu ve Kafkasya'nın merkez bölge olduğunu, kalpgah olduğunu ifade etmişlerdir. Kafkasya ve Orta Asya Bölgesinin ABD için ne anlama geldiğini anlatmak için John Mackinder ve Nicholas Spykman gibi ünlü stratejistlerin ortaya koymuş oldukları Kara Hâkimiyeti Teorisi ve benzeri teoriler de uluslararası ilişkiler literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Brzezinski gibi birçok ünlü stratejist, uluslararası alanda hakimiyet mücadelesi içerisinde olan devletlerin Kafkasya bölgesine hakim olmaları gerektiğini, zira Kafkasya bölgesine hakim olacak olan devletin Avrupa'ya ve bütün dünyaya hakim olma konusunda çok büyük ayrıcalığa sahip olabileceğini iddia etmişlerdir.[192]

Dağlık Karabağ meselesi çerçevesinde Kafkasya bölgesindeki büyük oyunun bir tarafı olmak isteyen ve bölgeye yönelik stratejiler geliştiren küresel güçler, 19. Yüzyılda bölgede Rusya ile İngiltere arasında var olan hakimiyet mücadelesini 20. Yüzyılda yeni bir boyuta taşımışlardır. Bu yeni dönemde Enerji kaynakları bakımından zengin olan ve son derece Jeostratejik öneme sahip olan bu bölgeye yönelik hem bölgesel aktörler hem de küresel anlamda hakimiyet mücadelesi içerisinde olan küresel güçler Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya yönelik politikalar ve stratejiler geliştirerek bölgedeki sorunların bir tarafı olmuşlardır. Bu bağlamda Kafkasya'daki sorunların bir parçası olarak bölgedeki oyunun bir parçası olmak isteyen bölgesel güçler, Rusya, İran ve Türkiye'dir. ABD, Çin, Japonya, Hindistan, AB, İsrail gibi bazı ülkeler ve birlikler de Kafkasya'daki güç mücadelesinde yer alan bölge dışı aktörlerdir.[193]

Özellikle ABD ve Rusya, bölgeye yönelik çok önemli politikalar ve stratejiler geliştirmektedir. Rusya, Kafkasya ve Orta Asya bölgesini kendi arka bahçesi olarak tanımlayıp bu bağlamda politikalar üretirken, ABD bölgede yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini bu bağlamda yabancı yatırımcıların da bu bölgede yatırımlar gerçekleştirebileceği inancını bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin temeline oturtmuştur. ABD'nin Kafkasya bölgesine yönelik

[192] İlhan Üzgel , " 1990 – 2001 : ABD ve NATO ile İlişkiler " **, Türk Dış politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler , Yorumlar**, Baskın Oran (Drl) , Cilt.2 , 8. Baskı , İstanbul: İletişim Yayınları , 2005, s.278.

[193] Barış Özdal , " Orta Asya Ve Kafkaslarda Bölgesel İhtilaflar", Hulusi Kılıç Ve Elif Toprak (Ed.) , **Orta Asya Ve Kafkaslarda Siyaset**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları,2012, s.209.

politikalarında ve Dağlık Karabağ meselesindeki tutumunda ABD'de bulunan Ermeni lobisinin de çok önemli bir etkisi vardır. Zira 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Ermenistan'ı resmen tanıyan ilk ülke de ABD olmuştur.[194] Bu bağlamda ABD, bağımsızlığından itibaren Ermenistan'a yönelik ciddi ekonomik yardımlarda da bulunmuştur. Bu süreç içerisinde İsrail'in ardından ABD'den en çok maddi yardım alan ülke Ermenistan olmuştur.[195]

ABD'nin Kafkasya politikalarının oluşmasında Ermenistan'ın yanı sıra bir diğer önemli yer de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi olmuştur. Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın da bir gereği olarak Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayrı bir birim olarak kabul eden ABD, Azerbaycan'a yönelik ekonomik yaptırımlar uygularken Karabağ'a ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Aslında ABD'nin bu tutumundan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımadığı sonucunu da çıkarmak mümkün olacaktır. ABD'nin Ermenistan'a ve kısmen de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ne yönelik gerçekleştirmiş olduğu politikalar ekonomik ve politik politikalarla sınırlı kalmıştır. Zira Kafkasya bölgesini arka bahçesi olarak kabul eden Rusya, bu alandaki güvenlik politikalarını kendisi belirmekte ve ABD'ye bu konuda taviz vermemektedir. ABD'nin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri gelişse de askeri ve siyasi ilişkilerinin gelişmesi Rusya engeline takılmış durumdadır. ABD tarafından Bölge ülkeleri ile NATO arasında ilişkiler kurulmaya çalışılsa da bölge ülkeleri özellikle de Ermenistan, güvenlik alanında Rusya ile daha yakın bir ilişki içerisinde olmayı tercih etmektedirler.[196]

Genel olarak Kafkasya bölgesinin tamamı özelde ise Güney Kafkasya bölgesi, Güney Kafkasya'da da Ermenistan Cumhuriyeti, Rusya'nın Akdeniz'e, Karadeniz'e, Süveyş Kanalına ve Boğazlara inebilmesini kolaylaştırması açısından oldukça jeopolitik bir öneme sahiptir. Kafkasya bölgesinin Orta Asya ile Avrupa kıtası arasında transit geçişi sağlayan bir köprü konumunda olması, aynı zamanda bu bölgenin hem Hazar Denizine (gölüne), hem de Karadeniz'e kıyısı olması Rusya'nın bölgeye yönelik stratejik çıkarlarının korunması açısından bu alanı Rusya için önemli kılmaktadır.[197]

[194] Elnur Cemilli, ABD'nin **Güney Kafkasya Politikası**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2007, s.153.
[195] Cemilli, S.154. ; Chanda Allana Leckie , "The Nogorno Karabakh Conflict: Obstacles And Opportunities For a Settlement" , Virginia : Virginia Polytechnic Institute And State University Libraries Press , 2005, S.7.
[196] Cemilli, 154-155.
[197] Tavkul, s.17-18.

Başka bir ifadeyle Ortadoğu Bölgesinde İsrail ABD için ne anlama ifade ediyorsa Ermenistan Kafkasya Bölgesinde Rusya için o anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla Ermenistan, Kafkasya bölgesinde yer alan bir "Rus Kalesi" konumundadır.

1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından üç Kafkas ülkesinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla bu ülkelerin Moskova ile olan organik bağları kopmuş durumdaydı. Bunu bir güç boşluğu ve egemenlik alanı olarak değerlendiren bölge içi ve bölge dışı aktörler (özellikle ABD, AB, Türkiye) , bu güç boşluğu kendi lehinde doldurma politikası izlemişlerdir. Rusya da bu gelişmelere karşılık olarak, bölgedeki hakimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla *Yakın Çevre Politikası* geliştirme yoluna gitmiştir. Bu politika, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki hakimiyetini SSCB döneminde olduğu gibi yeniden tesis etmeyi, aynı zamanda bu bölgeye yönelik Türkiye, İran ve ABD'nin gerçekleştireceği politikaları izole etmeyi hedeflemiştir. Zira SSCB'nin dağılmasının ardından hem Rusya hem de Türkiye Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde bir rekabet içerinde olmuşlardır. Ancak bu iki ülkenin bölge ülkelerine yönelik yaklaşımlarında çok ciddi strateji farklılıkları da bulunmaktaydı. Aslında hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin bu alandaki ortak hedefi , bölgedeki enerji kaynaklarının diğer devletlere aktarılmasında kullanılacak olan boru hatlarının kendi ülkelerinin sınırları içerisinden geçmesini sağlamaya yönelik bir stratejiydi. Ancak Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek adına Dağlık Karabağ örneğinde olduğu gibi bölgedeki etnik çatışmaları destekleyici politikalar uygulaması Kafkasya bölgesindeki muhtemel işbirliği ve anlaşmaların önünde çok ciddi bir engel olmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları ise Rusya'nın politikalarının tam aksi yöndedir. Türkiye, yeni bağımsızlığını kazanmış olan bu ülkelerin hem toprak bütünlüklerini hem de egemenlik haklarını tanımış ve bu haklara her devletin saygı göstermesi gerektiğini açıklamıştır.[198] Sahip olduğu Etnik, kültürel ve dini boyutlarıyla ve jeopolitiği ile Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye için Kafkasya bölgesindeki en önemli müttefik durumundadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde vermiş olduğu mücadeleyi en fazla destekleyen ülke konumunda olmuştur.

[198] Giray Saynur Bozkurt , " Türkiye – Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine" , **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Ertan Efegil Ve Cüneyt Yenigün (Drl.) , Ankara: Nobel Yayınları, 2010, S.705.

Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan yanlısı politikaları nedeniyle zaman zaman Rusya ile bazen de İran ile karşı karşıya gelmiştir.[199]

Kafkasya bölgesindeki hakimiyet mücadelesindeki en önemli aktör olan Rusya, SSCB döneminde olduğu gibi Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile olan ekonomik askeri ve siyasi ilişkilerinde merkezi bir otoriteye sahip olmaya yönelik bir tutum içerinde olmuştur. Rusya'nın bölgeye yönelik bu tutumunda elini güçlendiren en önemli etken de bölgedeki eski askeri üslerin varlığı olmuştur. Zira Rusya, ABD başta olmak üzere Batı karşıtı bir politika izlemek uğruna bölgedeki bu askeri üsleri bir baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Bu bağlamda Rusya bölgede "Büyük Ağabey" rolünü üstlenmek adına bu bölgede meydana gelen çatışmalarda ya da anlaşmazlıklarda bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ya da Rus çıkarları doğrultusunda şekillendirmek adına askeri kuvvet kullanma yoluna gitmiştir.[200]

Hem SSCB döneminde hem de Rusya Federasyonu döneminde Kafkasya bölgesini kendi ekonomik ve politik çıkarları bağlamında şekillendirmek için Ermeni kartını kullanmayı tercih eden Rusya, bu sayede hem Gürcüleri hem de Azerileri kontrol altında tutma yoluna gitmiştir. Rusya, bölgede bulunan Kafkas ülkelerini ekonomik ve politik açıdan birbirlerine bağımlı (mahkûm) hale getirmek adına birtakım sınır değişiklikleri ve nüfus mübadeleleri yaparak "böl yönet" stratejisi uygulamıştır.[201]

Rusya'nın ve Ermenistan'ın genel anlamda Kafkasya'ya özelde ise Azerbaycan'a yönelik gerçekleştirmiş oldukları askeri işgaller ve saldırılar Batı dünyası tarafından eleştirilse de batılı devletler Ermeni diasporasının da etkisiyle doğrudan Azerbaycan'ı destekleyen açıklamalar yapmaktan da çekinmektedirler. Uluslararası alanda temel insan haklarını ve liberal politikaları her platformda dile getiren batılı devletler, Müslüman nüfusa sahip Azerbaycan yerine Hıristiyan nüfusa sahip Ermenistan'ı desteklemeyi tercih etmişlerdir. Enerji kaynakları bakımından sahip olduğu zengin kaynaklara rağmen, stratejik açıdan Ermenistan ile kıyaslandığında çok

[199] Çağrı Kürşat Yüce, Kafkasya **ve Orta Asya , Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele** , İstanbul: Ötüken Yayınları , 2006, s.354.
[200] Mesut Hakkı Caşın , "ABD'nin Kafkasya Politikasında Rusya İle Ortaklık Ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak" , Orta Asya Ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine , Tayyar Arı (Drl.), Bursa : MKM Yayınları , 2010 , s.339.
[201] Yeşilot, s.130.

daha büyük öneme sahip olmasına rağmen Azerbaycan, ABD başta olmak üzere batılı devletlerin tam desteğini alamadığı gibi birtakım ambargolara da maruz kalmıştır.[202]

Kafkasya bölgesinin sahip olduğu jeopolitik ve Jeostratejik önemin yanı sıra bölgenin sahip olduğu Jeoekonomik ayrıcalığının doğal bir sonucu olarak ABD, Çin, AB, Rusya vb. küresel güçler ile Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin bu bölgeye yönelik olarak gerçekleştirmiş oldukları politikalarında ekonomik çıkar hedefi önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Kafkasya bölgesine yönelik oluşturulan boru hatları projeleri 21. Yüzyılın en önemli ekonomik yatırımları arasında yer almıştır.

Bakü- Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Bakü – Tiflis – Erzurum Doğalgaz Boru Hattı projeleri başta olmak üzere Türkiye'nin de aktif olarak içerinde yer aldığı veya dolaylı olarak katıldığı enerji transfer projeleri olmuştur. Bu projelerden olan Mavi Akım Projesi, NABUCCO Projesi, Türk Akım Projesi, Güney Akım Projesi, TANAP ve benzeri boru hattı projelerinin hayata geçirilmesinde, Kafkasya bölgesinin sahip olduğu enerji kaynaklarının Avrupa Devletleri başta olmak üzere diğer devletlere ulaştırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu enerji transferi projelerinde aktif rol almak isteyen devletler için Kafkasya bölgesinde ciddi bir rekabet alanı oluşmuştur.

[202] Kamer Kasım, " Azerbaycan : Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı", Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2008 , http://www.eraren.org/index.php?Page=GBultenDetay&BultenNo=11479&Lisan=tr (20.04.2018) .

6. SONUÇ

Karabağ Sorunu olarak bilinen Dağlık Karabağ Meselesi, Sovyetler öncesi, Sovyetler Birliği dönemi ve Sovyet sonrası Rusya Federasyonu dönemi olmak üzere geçmişi oldukça uzun, bugünü karmakarışık, geleceği ise tamamen belirsiz durumda olan bir küreselleşmiş sorundur. Sorunun birinci dereceden tarafı olan Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin her ikisinin de kendi tezleri bulunmaktadır. Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesindeki etnografik yapının Ermenistan lehine olduğunu ve bu bağlamda da uluslararası hukukta var olan *Her Ulusun Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı*'nın Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni nüfus için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Ermenistan, bu bölgenin tarihi öncelikler açısından Ermenistan'a ait olduğunu ve bu bölgenin Ermeniler için mukaddes bölge olduğunu iddia etmiştir. Azerbaycan ise Karabağ'ın yüzyıllardır bir Türk diyarı olduğunu, bölgenin tarihi gerçekler, belgeler itibariyle de Azerbaycan'a ait olduğunu savunmuştur. Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturması iddialarına karşı Azerbaycan tarafı, bu bölgenin etnografik yapısının Sovyet ve Rus politikaları bağlamında sıcak denizlere inme ve Kafkasya bölgesini kontrol etme stratejisinin bir icabı olarak suni bir değişikliğe maruz bırakıldığı şeklinde açıklamıştır.

Tarihi geçmişi Çarlık Rusya'nın 18. Yüzyıldaki Kafkasya politikalarına kadar giden bu sorun, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden bir anlaşmazlık şeklini almıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan askeri birlikleri tarafından Azerbaycan topraklarına yönelik saldırıların gerçekleştirilmesi ve bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin artmasının bir sonucu olarak bölgede yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Mayıs 1994'te Rusya'nın öncülüğünde taraflar arasında imzalanan ateşkes anlaşmasının ardından iki ülke arasındaki ilişkiler " ne barış ne de savaş " şeklini almıştır. Bu dönemde ve ilerleyen süreçte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılar düzenlemeye devam etmesi üzerine soruna müdahil olan Batılı devletler ve uluslararası örgütler, bu sorunun çok taraflı bir küresel sorun haline gelmesini sağlamışlardır.

Kimi siyaset bilimciler tarafından İçinden çıkılması zor bir labirente, kimi araştırmacılar tarafından da tipik bir Filistin Sendromuna veya Keşmir Sorununa

benzetilen Karabağ Sorununun bir sonucu olarak yaklaşık dörtte biri kadar bir miktarını Ermenilerin oluşturduğu bir milyondan fazla insan mülteci konumuna düşmüş, on binlerce insan da hayatını kaybetmiştir. Savaş, her iki ülkenin de demokratik gelişimini ve ekonomik entegrasyon girişimlerini olumsuz etkilemiştir. Hem Azerbaycan'da hem de Ermenistan'da politik ve ekonomik istikrarsızlılar baş göstermiştir.[203] Azerbaycan, kendi ülkesinde toprak bütünlüğünü oluşturma ve sınır güvenliğini sağlama noktasında sorun yaşamış olsa da, Ermenistan tarafı da bu süreçten en az Azerbaycan kadar zarar görmüştür. Zira hiçbir enerji kaynağına sahip olmayan Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik ortaya koyduğu asılsız iddiaları ve saldırgan tutumları nedeniyle bölgedeki tüm ekonomik entegrasyon süreçlerinden ve enerji transferi projelerinden tecrit edilmiştir. Askeri, ekonomik ve politik çıkmazlardan kurtulmak adına sınırsız Rus desteğini arkasında hissetmek isteyen Ermenistan, bütün kritik endüstri üretimi mekanizmalarını Rusya'nın inisiyatifine bırakmak zorunda kalmasının yanı sıra Rusya'ya aşırı miktarda borçlanmıştır. Bütün bunların yanı sıra zaten üç milyon civarında bir nüfusa sahip olan Ermenistan, nüfusunun önemli bir kısmının ülkeyi terk edip Avrupa ve Amerika'ya göç etmesine de engel olamamıştır.

Dağlık Karabağ bölgesindeki savaşın etkileri sadece bu iki ülke ile de sınırlı kalmamıştır. Gürcistan'da ve Kafkasya'nın muhtelif bölgelerinde var olan bölgesel sorunlarla birlikte Dağlık Karabağ Sorunu, özellikle Karadeniz ve Hazar havzasındaki muhtemel ekonomik ve politik entegrasyonları engellemiş, bölgedeki istikrarsız ortamı daha da karmaşık hale getirmiştir.

1991'de sorunun birinci dereceden tarafı olan devletlerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemden itibaren 2018 yılına kadar bu sorunun çözümünü sağlamaya yönelik onlarca toplantı ve görüşme düzenlenmiş, BM Güvenlik Konseyi de dahil olmak üzere AGİT, AB, AP gibi birçok uluslararası organizasyonda sorunun çözümüne yönelik kritik kararlar alınmıştır. Sorunun çözüme kavuşturulması adına atılacak olan adımları koordine etmesi amacıyla da AGİT bünyesinde Minsk Grubu adı altında bir uzlaştırma komisyonu kurulmuştur. Ancak Minsk Grubunun ortaya koyduğu çözüm

[203] Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), "Dağlık Karabağ Anlaşmazlığı İstihdamda Sorunlara Yol Açıyor", 2018, http://avim.org.tr/tr/Bulten/DAGLIK-KARABAG-ANLASMAZLIGI-ISTIHDAMDA-SORUNLARA-YOL-ACIYOR (21 Mayıs 2018).

önerileri, Devlet Başkanları tarafından gerçekleştirilen zirveler ve küresel aktörlerin soruna müdahil olması, sorunun çözümünü sağlayamadığı gibi, bölgesel bir sorun olan Karabağ meselesini Küresel bir kör düğüme dönüşmüştür. Özellikle 2006 yılı Karabağ Sorunu için bir çözüm yılı olarak ilan edilse de bu dönemde gerçekleştirilen zirveler de soruna kalıcı bir çözüm sağlamamıştır.

Bu sorunun, hem Minsk grubu hem de diğer uluslararası aktörler tarafından bir çözüme kavuşturulamamasında birçok faktör etken rol oynamakla birlikte, Rusya, ABD, AB vb. küresel aktörler ile Türkiye, İran gibi bölgesel aktörlerin bölgeye yönelik politikalarındaki farklılıklar ve soruna bakış açıları arasındaki farklılıklardan kaynaklanan uzlaşamama durumu en önemli etken olmuştur. Başka bir deyişle, Karabağ sorununun çözüme kavuşturulabilmesi ve barış ortamının sürdürülebilir bir hale getirilebilmesi için sadece Ermenistan ile Azerbaycan'ın uzlaşması yetmeyeceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra Minsk Grubunun daimi üyeleri başta olmak üzere özellikle Güney Kafkasya bölgesine yönelik politikalar ve stratejiler üreten küresel güçlerinin çıkar politikalarının da uzlaşması gerekmektedir.

Siyasi görüşmeler ve alınan bu kararlar neticesinde sorunun çözüme kavuşturulamaması üzerine süreç içerisinde Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini yeniden ele geçirmek adına Ermenistan ile savaşma yolunu tercih edeceğine yönelik iddialar da söz konusu olmuştur. Ancak savaşı tercih etmek Azerbaycan'a Dağlık Karabağ'ı geri kazandırmayacağı gibi, Azerbaycan'ın uluslararası alanda kazanmış olduğu barış yanlısı devlet imajını da kaybetmesine sebep olma ihtimali yüksektir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik bir savaş başlatması durumunda zaten uzun yıllardır Ermenistan'ı destekliyor olan Rusya, bu savaşta da Ermenistan tarafında olacağından Azerbaycan bu savaşı kaybedecek ve Ermenistan karşısında daha zor duruma düşecektir.

Muhtemel bir Azerbaycan Ermenistan savaşında Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesini önlemek maksadıyla Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerini derinleştirmesi gerektiği de düşünülebilir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın, ekonomik, politik ve askeri alanlarda Rusya'ya tavizler vermesi, Hazar ve civarındaki enerji kaynaklarının üretilmesinde ve diğer devletlere pazarlanmasında Rusya ile ortaklığa gitmesi, tıpkı Ermenistan'da olduğu gibi Azerbaycan sınırları içerisinde de Rus üslerinin kurulmasına

müsaade etmesi ve en nihayetinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne de üye olması düşünülebilir. Ancak bu durumda da Azerbaycan'ı bekleyen başka sorunlar olacaktır. Zira bu durumda Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün hali hazırda üyesi olan Ermenistan ile Azerbaycan'ın savaşması mümkün olmayacaktır. Bundan daha önemlisi de, Rusya'nın tarafsızlığını sağlamak amacıyla verilen tavizler, Rusya'nın Azerbaycan'a ve Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutumunda radikal bir değişikliğin olmasını sağlayamayacağı gibi tıpkı Ermenistan gibi Azerbaycan da Rusya'ya tam bağımlı bir devlet haline dönüşebilir.

Ermenistan ile Rusya arasında 2010'da imzalanan anlaşmalar ile Rusya'nın Ermenistan'a bir milyar dolar değerinde silah ve askeri mühimmat hibe etmesini ve Rusya'nın Ermenistan sınırları içerinde bulunan askeri üslerinin kullanım süresini 2044 yılına kadar uzattığı da dikkate alınması gerekmektedir. Azerbaycan'ın Karabağ sorununu savaş yolu ile çözmeye kalkışması durumunda bu savaş, aslında Azerbaycan ile Rusya arasında gerçekleşecektir demektir. Çünkü Ermenistan'ın bölgedeki güvenliği Rusya tarafından teminat altına alınmış durumdadır. Bütün bunlara ek olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, sorunun çözümüne yönelik uluslararası girişimlerin ve ikili görüşmelerin sona ermesi ve savaştan başka bir tercihin kalmaması durumunda her şeye rağmen Azerbaycan'ın silaha başvurma ihtimali de kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmasında Azerbaycan'ın Batılı devletlerin, özellikle de Avrupa devletlerinin politik, ekonomik ve askeri desteğini alması da bir başka ihtimal olabilir. Ancak 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a gerçekleştirmiş olduğu operasyon, Azerbaycan'ın Batıya olan güvenini sarsmıştır. Bu savaşa yönelik ABD'nin diplomatik nota ile sınırlı kalan tepkisizliği, Avrupa devletlerinin söylemden öteye gidemeyen tepkileri, Azerbaycan için bir ders niteliğinde olmuştur.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında kalıcı bir barışın olabilmesi için bir ihtimal de ekonomik sorunları nedeniyle her geçen gün biraz daha Rusya'ya bağımlı hale gelen Ermenistan'ın bu bağımlılıktan kurtulmak adına Azerbaycan ile enerji transferi ve diğer alanlarda anlaşmalar imzalamak zorunda kalmasıdır. Zira Moskova yönetiminin 2003 yılının sonlarına doğru Ermenistan'ın Rusya'ya olan borçlarını ödemesini talep etmesi

üzerine yeterli parası olmayan Ermenistan, zaten sınırlı sayıda olan stratejik endüstri kurumlarını Rusya'ya devretmek durumunda kalmıştır. Bu durumda Ermenistan'ın Azerbaycan ile ekonomik ilişkiler kurup bölgesel entegrasyonların bir parçası olması beklenilebilir. Ancak bu durumda bile Ermenistan, Türk ve Müslüman nüfusa sahip Azerbaycan ve Türkiye ile ekonomik ve politik ilişkilerini artırmak yerine Hıristiyan dünyasının en önemli kalelerinden olan Rusya'ya bağımlı bir ülke olarak kalmayı tercih etmesi kuvvetle muhtemeldir.

1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşmasından bu yana Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde yirmisi halen Ermenistan'ın askeri işgali altındadır. Taraflar arasında zaman zaman küçük çaplı çatışmalar yaşanmış ve her iki taraftan da askerler hayatını kaybetmiştir. Ancak 1-2 Nisan 2016 tarihinde Ermeni askerleri ateşkes anlaşmasını çiğneyerek Azerbaycan topraklarına yönelik büyük çaplı saldırılar düzenlemişlerdir. Bu saldırılara kadar dondurulmuş bir sorun olarak varlığını koruyan Karabağ meselesi, yeniden alevlenmiştir. Ermeni askerlerinin tacizlerine Azerbaycan askeri kuvvetleri şiddetli bir şekilde karşılık vermiştir. Uzun bir aradan sonra 2016 'da gerçekleşen bu büyük çaplı çatışmada 70 Ermeni askeri ölürken, 16 Azerbaycan askeri şehit olmuştur. 2016 Nisanında meydana gelen bu çatışmanın hemen ardından Türkiye, İran, Rusya, ABD, ve bazı uluslararası kuruluşlar hemen açıklamalar yaparak çatışmaların durmasına yönelik temennilerde bulunmuşlardır. Bu durum da göstermiştir ki Dağlık Karabağ özelinde Güney Kafkasya bölgesindeki politik, ekonomik ve askeri gelişmeler birçok bölgesel ve küresel aktörün yakın takibi altındadır. Dolayısıyla bölgesel ve küresel aktörlerin aktif bir şekilde katılmadığı sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşecek olan barış görüşmelerinin istenen sonucu sağlayamayacağı açıkça anlaşılmıştır.

Güney Kafkasya bölgesindeki barışın ve istikrarın önündeki en büyük engellerden biri olan Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve bölgede kalıcı bir ateşkesin sağlanması, sorunun birinci derecede tarafları olan Azerbaycan ile Ermenistan'ın inisiyatifinde olan bir durum değildir. Bu çatışma sonucunda toprakları işgal altında kalan Azerbaycan, uzun yıllardır bu sorunun uluslararası hukukun ve barışçıl çözüm yollarının öngördüğü şekilde çözülmesinden yana bir tavır sergilemektedir. Ermenistan

tarafı ise Rusya ‘nın ve batılı devletlerin de desteğini arkasına alarak işgalci ve uzlaşmaz tutumunu sürdürmektedir. Dolayısıyla bu sorun ne şimdi ne de görülebilir bir gelecekte çözüme kavuşturulması zor görünmektedir. Bunun yanı sıra, uzun süreli bir ateşkesin şartlarını sağlamakla sorunun kısmen kontrol altında tutulabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abbaslı, Nazile, **Yüzyılın Soykırımı : Hocalı** ,İstanbul: Bilge Karınca Yayınları , 2011.

Alışık, Gülşen Seyhan " Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme" Okan Yeşilot (Ed.), **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** içinde (141-189), İstanbul,Kitabevi Yayınları,2005.

Aliyev, Namig H. , "**International Law Issues in Nagorno-Karabakh Conflict**", Tbilisi : Universal , 2009.

Amanov, Şatlık, **ABD'nin Orta Asya Politikaları** , İstanbul : Gökkubbe Yayınları , 2007.

Aras, Osman Nuri , (Ed.) , **Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008.

Askerov, Valeh , "Achieving Azerbaijan's Strategic Vision: Negotiating The "Contract of Centrury" , Alexandros Petersen ve Fariz İsmailzade (Ed.), **Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreing Policy** içinde , Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy (ADA), 2009.

Atsız, Buğra (Ed.) , **Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)** , Ankara: Kök Yayınları, 1990.

Attar, Aygün, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları , 2005.

Aydın, Mustafa, "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu", Baskın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası Cilt.2** içinde, 12. Basım, İstanbul : İletişim Yayınları , 2010.

Azer, Candan**, Babadan Oğula Güney Kafkasya -Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ,** İstanbul : Truva Yayınları , 2011.

Bacık, Gökhan Ve Diğerleri "İran Ve İsrail: Motivasyonel Yapılar Ve Dış Politika" , **Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran ?** İçinde , İstanbul: Etkileşim Yayınları , 2008, S. 87-104.

Bozkurt, Giray Saynur, " Türkiye – Rusya İlişkileri : Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine" , **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası** , Ertan Efegil Ve Cüneyt Yenigün (Drl.) , Ankara : Nobel Yayınları , 2010.

Brzezınskı, Zbigniew, " **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri "** , Yelda Türedi (Çev.) , İstanbul : İnkılap Yayınevi , 2005 .

Büyükakıncı, Erhan , "Ermenistan dış politikasında uluslar arası sistem değişkenlerine bakış" , Okan Yeşilot (Ed.) , **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** içinde (119-139), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

Cabbarlı**,** Hatem , **Ermenistan-Rusya İlişkileri Veya Rusya'nın Bir Eyaleti "Bağımsız Ermenistan ,** Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2004.

Cafersoy, Nazım , Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası : Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü , 1.Baskı , Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, s. 275-276.

Caşın, Mesut Hakkı , "ABD'nin Kafkasya Politikasında Rusya İle Ortaklık Ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak" **, Orta Asya Ve Kafkasya : Rekabetten İşbirliğine** , Tayyar Arı (Drl.) , Bursa : MKM Yayınları , 2010 , S.325-383.

Cemilli, Elnur , **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası** , İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları , 2007.

Cicioğlu, Filiz, "Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele" , Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Ed.) **Dünya Çatışma Bölgeleri** içinde , 2.Baskı , Ankara: Nobel Yayınları,2007, s.309-318.

Davutoğlu**,** Ahmet, **Küresel Bunalım** , 10. Baskı , İstanbul: Küre Yayınları , 2002.

Dedeyev, Bilal, Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihi Arka Planına Bakış" , Osman Nuri Aras (Ed.) , **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz** içinde , Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 16-29.

Demir, Ali Faik , "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası" , **Türk Dış Politikasının Analizi**,Faruk Sönmezoğlu (drl.) , 3.Baskı, İstanbul: Der Yayınları,2004, s.717-755.

Demir, Ali Faik, "AB'nin Güney Kafkasya Politikaları", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (drl) , İstanbul : Boyut Yayıncılık, 2003.

Demir, Ali Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya** , İstanbul : Bağlam Yayıncılık , 2003.

Dugin, Aleksandr , **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım** , İstanbul : Küre Yayınları , 2004.

Gürbüz, M. Vedat ,"Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler", Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş ve Saniye Adıgüzel (Ed.) , **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye,** Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, No:131,2008, s.117-129.

Hasanoğlu, Fuad, " Ermenistan – Azerbaycan , Yukarı Karabağ İhtilafı ve Bilimsel Yönleri" , Sedat Demir ve Ahmet Tecim (Çev.) , **Karabağ Sorular ve Gerçekler** içinde (199-225) , İstanbul : Erkam Yayınları , 2012 .

Hasanov, Ali , Müassır Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycan'ın Harici Siyaseti , Baku: Azerbaycan Neşriyatı , 2005.

Hatipoğlu, Esra, "Avrupa Komşuluk Politikası'nın Güney Kafkasya Boyutu" , Okan Yeşilot (Ed.) , **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** içinde (19-30) , İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

İsayev, Elbrus, "Türkiye"nin Dış Politikasında Nahçıvan Meselesi" , O.Bahadır Dinçer, Habibe Özdal , Hacali Necefoğlu (Ed.) , **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası - Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri** içinde ,Ankara : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları , 2010, s.405-412.

İskender, Murad, " Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü" , Hasan Selçuk(Ed.), **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı** içinde (15-41), İstanbul: TASAM Yayınları , 2005.

İsmayılov, Fuzuli , **Karabağ Konflikti ABŞ'ın Global Siyaseti Kontekstinde** , Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Yayınları , 2001.

İşyar, Ömer Göksel , Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu,1.Baskı,İstanbul,Alfa Yayınları,2004.

Kantarcı**,** Hakan, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya** , İstanbul: IQ Yayınları, 2006.

Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar** , 5. Baskı , Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları , 2002.

Kasım, Kamer, "Ermeni Sorunu'nun Uluslararası İlişkiler Boyutu**", Ermeni Sorunu El Kitabı** içinde, Genişletilmiş 2. Baskı , Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basım Evi , 2003 , s.123-141.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara: Kök Yayınları,1990.

Leckie, Chanda Allana , **"The Nogorno Karabakh Conflict : Obstacles And Opportunities For a Settlement"** , Virginia : Virginia Polytechnic Institute And State University Libraries Press , 2005.

Mammadyarov, Elmar, "The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factorsand Strategic Priorities" , Alexandros Petersen ve Fariz İsmailzade (Ed.),

Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreing Policy içinde (11-14), Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy, 2009

Mehdiyev, Ramiz, **"Azerbaycan , Küreselleşmenin Talepleri"** , İstanbul : DA Yayınları , 2005.

Nesirov**,** Elman, **Azerbaycan-ABŞ Münasebetleri (1991-1997)** , Bakü: Kanun Yayınları, 1998 .

Nika Chitadze, "Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik " , Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem (Ed.) , **Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu** Tebliğleri içinde, Ankara: USAK Yayınları , (Nisan 2009) , s.121-135.

Nimet Kurat, Akdes **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, 2.Baskı,Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları,1987.

Oğan, Sinan, "11 Eylül Sonrası İran-Rusya İlişkileri" Mehmet Tuncel (Ed.) , **Ortadoğu'da Hedef Neden İran ?** içinde , İstanbul : Etkileşim Yayınları ,2008, s.181-235.

Oran, Baskın **, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 Cilt 2** , 8. Baskı , İstanbul : İletişim Yayınları , 2005.

Özdal, Barış, " Orta Asya Ve Kafkaslarda Bölgesel İhtilaflar" , Hulusi Kılıç Ve Elif Toprak (Ed.) , **Orta Asya Ve Kafkaslarda Siyaset**, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları,2012, s. 196-219.

Öztürk, Oğuz Mete **Geçmişten Günümüze Türk Devletleri**,İstanbul: Nokta Kitap,2007.

Pamuk, Mustafa, **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını** , İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları , 1995.

Perinçek, Doğu **, Ermeni Sorununda Strateji ve Siyaset** , İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Ramezanzadeh, Abdollah “Irans Role as Mediator in Nagorno Karabakh Crisis” Bruno Coppieters (Ed.) , **Contested Borders in The Caucasus,** , Belgium: VUB University Press , Chapter VII, 2009.

Selçuk, Hasan , “Azerbaycan Bankacılığı” , Hasan Selçuk(Ed.), **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı** içinde (43-70) , İstanbul: TASAM Yayınları, 2005.

Şimşir, Bilal Niyazi **, Ermeni Meselesi 1774-2005** , 5. Baskı , Ankara: Bilgi Yayınevi,2009.

Taşkıran, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi,** Ankara:Genelkurmay Basımevi, 1995.

Tavkul, Ufuk, **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya** , İstanbul : Ötüken Yayınevi , 2002.

Toluner, Sevin , “ **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye’nin Bazı Dış Politika Sorunları**” , İstanbul: Beta Yayınları,2004.

Türközü, Halil Kemal, **Osmanlı Ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi** , Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü , 1982.

Üzgel, İlhan, “ 1990 – 2001 : ABD ve NATO ile İlişkiler “ **, Türk Dış politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular , Belgeler , Yorumlar**, Baskın Oran (Drl) , Cilt.2 , 8. Baskı , İstanbul: İletişim Yayınları , 2005, s.243-325.

Yalçınkaya, Alaeddin Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler ,1.Baskı ,Ankara: Lalezar Kitabevi , 2006.

Yalçınkaya, Alaeddin, “Türkiye İle Ermenistan Arasındaki Protokollere Giden Yol” , Türkiye’nin Değişen Dış Politikası , Ertan Efegil Ve Cüneyt Yenigün (Drl.), Ankara : Nobel Akademi Yayınları , 2010 , S.289-302.

Yazıcı, Nuri, Tarihte Türkler ve Türk Devletleri , İstanbul: İlgi Yayıncılık, 2011.

Yıldırım, Dursun ve Özönder, M. Cihat, **Karabağ Dosyası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991.

Yüce, Çağrı Kürşat , **Kafkasya ve Orta Asya , Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele** , İstanbul: Ötüken Yayınları , 2006.

Zengin, Gürkan, **Hoca – Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi** , İstanbul : İnkılap Yayınevi , 2010.

Zengin, Eyüp**, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan** , İstanbul : İstanbul Ticaret Odası Yayınları,Yayın No:59, 2010.

Süreli Yayınlar

Aras, Bülent ve Yılmaz, Reha, "Azerbaijan's Far Eastern Orientation and South Korea" , **Korean Journal of Defence Analysis** , Vol.21 ,Issue.3 , (September 2009) , s. 329-343.

Aslanlı, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, Cilt.7 , Sayı.1 , İlkbahar 2001, S.393-430.

Bozkuş, Yıldız Deveci, "İran"ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Arabuluculuk Girişimleri" , **Stratejik Analiz Dergisi** , Sayı.101 , (Eylül 2008) , s.12-13.

Cabbarlı, Hatem, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı" ,**Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 49,2014,s.101-114.

Cabbarlı, Hatem , "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları" , **Stratejik Analiz** , Cilt.4 , Sayı.41, (Eylül 2005), s.83-89.

Cafersoy, Nazım, " Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan – Rusya İlişkileri (1991-2001)" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Avrasya Dosyası** –

Azerbaycan Özel - , Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, cilt.7 , Sayı.1 , (İlkbahar 2001),s.286-318.

Erol, Mehmet Seyfettin, "Türkiye"nin AB Sürecinde Avrasya Politikası: Niçin ve Nasıl Bir İşbirliği?" , **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi - Avrasya Dosyası** , Cilt.10 , Sayı.2 , 2004.

Gasımov, Musa, "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı" , **Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi , Avrasya Dosyası – Azerbaycan Özel** - , Cilt.7 , Sayı.1 , İlkbahar 2001 , S.18-55.

Gökçe, Mustafa, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran"In Hazar Denizi Siyaseti" , Tarihin Peşinde, **Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi** , Sayı.6 , 2011, S.153-176.

Görgülü, Aybars , "The Dispute over Nagorno-Karabakh: A Protracted Conflict", **Review of Armenian Studies** , No:25 , 2012 , s.47-66.

Gül, Nazmi Ve Ekici , Gökçen, "Ortak Tehdit Algılamaları Ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", **Stratejik Analiz Dergisi** , Cilt.2 , Sayı.22 , (Şubat 2002) , s.37- 43.

Güngör , Bayram, " Coğrafi Konum Ve Bölgesel Sorunlar Kıskacında Ermenistan: Ekonomik Bakış", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 60, 2014,S.1-9.

Gürbüz, Vedat, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2003, No. 10, s. 82- 108.

Kalafat , Yaşar, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya"da Etno-Sosyal Yapı" , ASAM – **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi- Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel** , Cilt.7 , Sayı.1 , İlkbahar 2001 , s.221-249.

Kanbolat, Hasan, "Ermenistan"da Karabağ Ermenilerinin İktidarı Devam Edecek" , **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı.86 , (Haziran 2007), s.10-11.

Kılıç, Davut, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesi'nin Rolü (1828-1915)", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**,Cilt.1,Sayı.2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 49-65.

Mesimov, Ali, "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan- Türkiye İlişkileri" , Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Avrasya Dosyası – Azerbaycan Özel - , **Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt.7 , Sayı.1 , (İlkbahar 2001), ss.274-285.

Ohanyan, Anna, "On Money and Memory:Political Economy of Cross-border Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier", **Conflict, Security and Development**, Vol.7 , No.4, (December 2007), s.579-604.

Siyaset Dergisi , " Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeninde Zor Dönemeçler " , Cilt.15. , Sayı. 177. , (Haziran 2009) , s.3-7. , http://siyasetdergisi.com.tr/wp-content/uploads/177/index.html , (05.04.2018).

Soylu, Hakkı, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğalgazın Önemi" , **Stratejik Araştırmalar Dergisi** , Sayı.10 , Cilt.5 , (Eylül 2007), s.1-14.

Şanlı, Barış, "Stratejik Bir Adım Olarak Nabucco ", **Anlayış – Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi**, (Ağustos 2009) , Sayı.75 , s.72-73. Erişim: http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=75&makaleid=2165 (24.03.2018).

Şıhaliyev, Emin ve Yılmaz , Reha, " Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları" , **Bilge Strateji Dergisi** , C.7. , S.13. , (Güz 2015) , s.31-54.

Taşkıran, Cemalettin , " Karabağ Meselesi" , **2023 Dergisi**, Sayı 12 ,(Nisan 2002).

Turan, Aslıhan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", **Bilge Strateji Dergisi** , Cilt.1. , Sayı.2. , (Bahar 2010) , S.41-68.

Türkmen, Zekeriya, "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası" , **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**,cilt 5, Sayı 10, 2004, s.9-24.

Üzümcü, Adem ve Topal, Samet "ABD-İran Yakınlaşması ve Kırım Gerginliği Ortamında Türkiye'nin Enerji Tedarikinde Azerbaycan, İran Ve Irak'ın Artan Önemi: Dış Ticaret Ve Enerji İlişkileri Açısından Yeni Fırsatlar (Mı?)", **KAÜ İİBF Dergisi** ,Cilt.6, Sayı.9 Şubat 2015 , s.95-128.

Yılmaz, Reha, " Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm : Dağlık Karabağ Sorunu" , **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt.2 , Sayı.1 , 2012, s.71-90.

Yılmaz, Reha, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi" , **GOP Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi** , sayı.2. ,2010, , s.69-93.

Yılmaz, Reha, " Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem" **, Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi** , Cilt.1 , Sayı.2 , (Bahar 2010) , s.23-40.

Diğer Yayınlar

Arslan, Ali, " II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı-Eçmiyazin Katogikosluğu İlişkileri", Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildiriler El kitabı , Ankara: **ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**, 1993,s.348-359.

Demir, Ahmet "AGİT Minsk Grubunun Oluşumundan Günümüze Azerbaycan Ermenistan İlişkileri" , V. Internatıonal Blue Black Sea Congress , Alaeddin Yalçınkaya , Arzu Al , Hakan Mehmetçik (Ed.) , İstanbul : **Marmara Üniversitesi Yayınları** , Mart 2017 , s.244-251. , http://dosya.marmara.edu.tr/kongre/blueblacksea2016/Proceeding.pdf (10.04.2018).

Karaca, Nurullah ve Diğerleri , "Azerbaycan Ülke Raporu" , İstanbul: **Serhat Kalkınma Ajansı** , 2016.

Özdal, Barış, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümünde Karadağ Modeli Uygulanabilir mi? ", 1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Bildiriler El Kitabı , Cilt.1 , Kocaeli: **Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları** , 2006 , s. 716-734.

Topal, Coşkun, "Dağlık Karabağ Sorunu Ve Türkiye"Nin Kafkasya Politikası" , 1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Bildiriler El Kitabı , Cilt.1 , Kocaeli: **Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları** , 2006, S.737-744.

Yılmaz, Reha ve İsmayıl, Elnur, "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", Rapor No: 37 , İstanbul : **BİLGESAM**, 04 Kasım 2011 , Erişim: http://www.bilgesam.org/incele/690/-etnik-catisma-teorileri-isiginda-daglik-karabag-sorunu/#.WvLN-YiFPIU (04.03.2018).

AGİT Minsk Grubu Kararları Arşivi :
,https://www.osce.org/resources/documents?filters=im_taxonomy_vid_1%3A%28434%29 , (05.04.2018)

Asker, Ali , " Tehlikeli Anlaşma : Rusya Türkiye'yi Sıvazlıyor, Azerbaycan'a Aba Altından Sopa Gösteriyor" , (07 Ağustos 2009) , http://www.21yyte.org/tr/arastirma/ermenistan/2010/08/07/5172/video (03.03.2018.

Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) , "Dağlık Karabağ Anlaşmazlığı İstihdamda Sorunlara Yol Açıyor" , 2018 , http://avim.org.tr/tr/Bulten/DAGLIK-KARABAG-ANLASMAZLIGI-ISTIHDAMDA-SORUNLARA-YOL-ACIYOR (21 Mayıs 2018).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Natıonal Accounts Of Azerbaıjan: Official,publication,Bakü,2017, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ ,(02.10.2017).

BM Güvenlik Konseyi 822 Sayılı Kararı , http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/822%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25,03,2018)

BM Güvenlik Konseyi 853 Sayılı Kararı , http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/RES/853%20(1993)&Lang=E&Area=UNDOC , (25.03.2018) .

Cabbarlı, Hatem, " Azerbaycan- ABD İlişkileri ve 907 Sayılı Değişiklik " , 2012 , **http://newtimes.az/tr/experts/318** , (28.02.2018).

Dünya Bankası Verileri (**worldbank Data**), https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=AZ , (28.01.2018)

I. Petro'nun Vasiyeti , http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=i-petro-nun-vasiyeti&Bil=373 , (22.02.2018).

Kasım, Kamer, " Azerbaycan : Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı" , **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**, 2008 , http://www.eraren.org/index.php?Page=GBultenDetay&BultenNo=11479&Lisan=tr (20.04.2018) .

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ,Bölgeler-ülke künyesi,2017, http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa, (28.12.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Adresi , http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa , (03.04.2018).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler,2017, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159556&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=163231256

67138586&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=lef5940ko&_adf.ctrl-state=hdwunlqgi_205#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dlef5940ko%26_afrLoop%3D16323125667138586%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159556%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dhdwunlqgi_209 , (30.12.2017).

Uluslar arası Para Fonu **(İMF)** Verileri , 2018, http://www.imf.org/en/Countries/ARM , (30.01.2018).